LÁSZLÓ GYULA

50 RAJZ A HONFOGLALÓKRÓL

MÓRA

LÁSZLÓ GYULA

50 RAJZ A HONFOGLALÓKRÓL

A 18., 30., 50., 66. oldalon levő ábrákat
Bajót Sándorné készítette

MÁSODIK KIADÁS

© László Gyula, 1982

LÁSZLÓ GYULA

50 RAJZ A HONFOGLALÓKRÓL

A SZERZŐ RAJZAIVAL

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

A magyar múlt
nagy tehetségű kutatójának,
a fiatalon elhunyt
G. Molnár Verának emlékére

Nincsen talán magyar ember, aki Budapesten járva, nem állt volna meg bámulón a városligeti Ezredéves emlékmű messze tekintő, lovas Árpádja és honszerző vezéreinek szobra előtt. Múltunk szobrokban és képekben elevenedik meg bennünk, s így őrzi emlékezetünk, nem betűkben. Szent Lászlóra gondolva a fenséges győri ereklyetartó szobor képmása, Mátyás királynál a róla készült márvány dombormű, Rákóczi Ferencnél a Mányoki festette arckép tűnik fel előttünk, de így van ez napjainkig: Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Ady Endre vagy József Attila fényképeiken keresztül válnak ismerősünkké.

De mi történik, ha múltunk egyes szakaszairól, nagy embereink egyikéről-másikáról nem maradt fenn kép, és csupán festők, szobrászok keltik életre számunkra vonásaikat? Ilyenkor bizony megesik, hogy minden kor, minden művész a maga módján képzeli el a múltat, s ahogy lassan mind többet és többet tudunk meg az elmúlt időkről, úgy válik idejétmúlttá egy-egy régebbi ábrázolás.

Nos, ez történt Árpádnak és magyarjainak ábrázolásával is. A magyar történeti festészet nagy korszaka a múlt században, a szabadságharc leverése után bontakozott ki, és a művészek a magyar állam ezeréves megalakulásának ünnepségei kapcsán kaptak nagy megbízásokat, vagy kaptak kedvet nagy méretű képekre. Árpádról és a honfoglalásról három nagy mű készült: a Hősök terén levő Ezredéves emlékmű, Munkácsy Mihály *Honfoglalása* (ez az Országházban van) és Feszty Árpád nagy körképe. (Most állítják fel újra Pusztaszeren.) Beszélni, írni lehetett a honfoglalásról, de amikor meg kellett festeni, sor került a honfoglalók viseletére, fegyverzetére, lovaik szerszámozására, sőt magukra az emberekre is: milyenek voltak? Akkoriban még nagyon kevés ásatás volt a honfoglalás korából, így inkább képzeletükre bízták magukat a művészek, meg a múzeumok kin-

cseire, amelyek legnagyobbrészt török koriak voltak. Az Ezredéves emlékmű Árpádja például Hunyadi-kori buzogányt tart a kezében, fejét török kori sisak fedi, viselete – hosszú szoknyája – pedig a művészek képzeletében született meg. Egyik vezérének lován a zablán hatalmas szarvasagancsot látunk, nyilván azért, mert a művészek hallottak valamit finnugor rokonságunkról. Nincs ezeken a műveken egyetlen négyzetcentiméter sem, ami mai tudásunk szerint hiteles lenne, kivéve a legfontosabbat: a vezérek és az emberek magatartását. Ezek jók, méltók a múltakhoz. Árpád jövőt fürkésző tekintete, kemény tartása, méltósága hű jellemrajza honfoglaló fejedelmünknek. S az Országház *Honfoglalás* című hatalmas festménye? Munkácsy Mihály a vezérek közé odafestette kora ismert magyarjait (például Jókai Mórt), és fényképfelvételeken kereste a magyar emberre jellemző arcokat, alkatokat. Közben azonban a Nemzeti Múzeum majdnem valamennyi ékességét ráfestette az őslakosokra, a szlávokra, függetlenül attól, hogy bronzkoriak-e vagy esetleg későbbiek.

Ezekben az időkben jelent meg egy tudományos munka is a magyar viseletről: Nemes-Nagy: *A magyar viseletek története.* (Budapest, 1900.) A könyv szövege kiváló, korai képei azonban éppen olyan megbízhatatlanok, mint ahogy azt előbb nagy művészeink alkotásain láttuk. (Sajnos, mind a mai napig ezek szolgálnak mintául, ha grafikusaink Árpád magyarjait ábrázolják!)

Napjainkra azonban nagyot fejlődött a magyar régészet, és ma már többé-kevésbé hitelesen vagy legalábbis százszor hitelesebben tudjuk magunk elé képzelni őseinket. Sokat segített ebben a néprajz is: a rokon népek viseletének, életmódjának ismerete. E könyv szövege voltaképpen sok-sok magyar kutató munkájának eredményeit ötvözi. Ahol csak alkalom nyílik rá, mindenütt utalok elődeim, kortársaim és tanítványaim munkáira.

Az, aki ennek a könyvnek a képeit megrajzolta, régész, de egyúttal elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát is. Nem kellett mással megrajzoltatnia elképzeléseit, hanem maga látott neki a munkának. A következő lapokon bemutatja rajzaival a régi magyarok mondáit, hitvilágát, rövidre fogva beszél a történelemről, és részletesen elénk tárja a mindennapi életet. Természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy most már *mindent* tudunk eleinkről! Éppen ezért a képekhez írt szövegében a szerző elmondja, hogy mit, miért rajzolt úgy; mi az, amit bizonyosan tudunk, mi az, amit csak sejtünk, vagy éppenséggel csak elképzelünk. Aki ezeket a rajzokat áttanulmányozza, már nemcsak szóból ismeri meg őseinket, hanem emlékezetében elraktározódik viseletük, magatartásuk, munkájuk, mulatságuk, születésük és haláluk, egyszóval ismét eleven lesz, ami elmúlt.

Voltaképpen ez a könyv rajzokban ismétli meg azt, amit 1944-ben egy vaskos kötetben mondott el a szerző: *A honfoglaló magyar nép életé*ben. A szöveghez készített vázlatok is segítenek abban, hogy hitelesen tudjuk elképzelni, ami ezer évvel ezelőtt elmúlt. A szerző szerint a magyar nép több hullámban foglalta el a Kárpátok medencéjét (ez az úgynevezett kettős honfoglalás feltevése), a képekben elsősorban a 896-os honfoglalás népéről, tehát Árpád magyarjairól lesz szó.

Természetesen a többi történeti steppei népek (pl. szkíták, hunok, avarok, onogurok, bolgárok) régészeti leleteit is felhasználta a szerző, és kitekintett a rokon népekre éppen úgy, mint Európa egykorú műveltségeire. Sem akkor, sem most nem voltak elszigetelt, csak önmagukban megálló műveltségek. Például Árpád magyarjai elsősorban az akkori keleti-mohamedán műveltségek körében nemesítették hagyományaikat.

A régi, nagy hatalmú fejedelmi családok isteni származásúnak hirdették magukat és hatalmukat. Ősüket rendszerint az Isten fiának, az ég fiának, avagy gyermekének tartották, és az isteni ősöket nagyon gyakran állatalakban képzelték el (totemizmus). Dzsingisz kán születését például úgy mondja el *A mongolok titkos története*, hogy anyja egy rőtes szarvasünő, apja egy kékesszürke farkas volt. Gyakori ezek közt az állat alakú ősök közt a sas vagy valamely más ragadozó madár is. A görög mondák rávilágítanak e képzetek eredetére: nem gondoltak ám igazi állatra, hanem csak állatalakká változott isteni ősre: főistenük, Zeusz, hol bika, hol sas, hol más állat képében tartja meg nászát valamelyik földi nővel.

Nekünk, magyaroknak is van egy ilyen szépséges mondánk: az *Emese álma*. Ez is az egyik nagy hatalmú uralkodóház eredetmondája: az Árpád-házé. Az Árpádok önmagukat Attila leszármazottjának hirdették, Attilának őse pedig krónikáink szerint a turulmadár volt (a XIV. században keletkezett *Képes Krónikában* Attila ezt viseli a pajzsán). Így tehát az Árpádok őseiben is a turulmadár született újjá. Erről így ír Anonymus, valamelyik Béla királyunk egykori jegyzője:

„...fia született, aki az Álmos nevét kapta. Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva, teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem saját földjükön sokasodnak el..."

Hogyan lesz mindebből kép, hiszen semmiféle ábrázolás nem maradt reánk? Nézzük először a környezetet! A tűz mellett fekvő szépséges királyleány egy jurtában van. A rajzon ebből csak a lécrács egyik részlete látszik. A pusztai népek vagyonukat, ruháikat díszes ládákban tartják. Részben a ládán, részben mellette a nagyszentmiklósi kincs néhány darabja – korsó, kehely, ivócsésze, pohár – látható. A kincs kétségtelenül későbbi, mint Emese, mint az eredetmonda, de hát ennyit megengedhet a rajzoló magának.

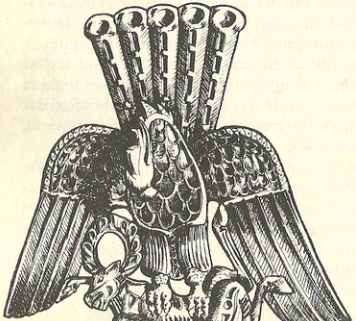

Ragadozó madár hegyikecskére csap rá (Szkita munka az Ermitázs gyűjteményéből)

Hogy került Emese a tűz mellé? Általánosan ismert hiedelem, hogy az ős szelleme a tűzben lakik, s ezért a foganás és szülés a tűz közelében történik. Itt a tűzből száll ki az ős: a turul, amelynek mellén férfifej látható. Ezt sem képzeletből vettem, mert a Szovjetunióban, a Káma mentén – azokon a területeken, ahol őseink egykor élhettek – ilyenféle sasábrázolásokat találtak bronzból, és a sas mellkasán emberalak vagy emberfej volt (a nagyszentmiklósi kincsen is van ilyenfajta kép!). A turulról tudnunk kell, hogy nemes vadászmadár, voltaképpen sólyomfaj. A régi vadászok számára kincs volt egy-egy jól betanított vadászmadár. Az „isteni ős" tehát megbecsült ragadozó madár képében öltött testet.

Emese a tüz mellett álmodik, álmában pártája lecsúszott a fejéről. S ez így helyes, hiszen a párta a hajadonság jelképe, asszonyoknak már nem jár. Viszont haját még nem kontyolták föl, ez pedig a leányságát idézi. Emese viselete nagyrészt a képzelet szülötte. Alapjául az egyik legősibb magyar viselet, a kalotaszegi szolgált. A középen nyíló melles és a díszes ingnyak nyomait megtaláltuk ásatásainkban.

Egészében véve tehát a kép az írott monda, az ásatási megfigyelések és a rokon népek ismeretében gazdagodott képzelet eredménye. Hangulatában azonban feltétlenül hiteles.

REGE A CSODASZARVASRÓL

Az *Emese álma* a fejedelmi család eredetének mondája volt, a *Rege a csodaszarvasról* pedig a magyarság kettős származásának mesés története. A szarvas az eurázsiai népek hitében két szerepben található meg: mint ősanya és mint új hazába vezető állat. Úgy látszik, a magyar csodaszarvas-mondában mindkét jelleg egyesül.

A magyar nemzet történetének egyik legszebb emléke a *Képes Krónika*, amelynek szövegét 142 gyönyörű színes képecske díszíti. Kálti Márk barát írta Nagy Lajos királyunk (1342–1382) idejében, a XIV. század második felében. Nos, ebben a krónikában olvashatjuk a következőket:

„... Ménrót, az óriás... Eviláth földjére költözött... s ott feleségétől, Enethtől, két fia született, ti. Hunor és Magyar... Történt pedig egy napon, hogy amint kimentek vadászni, a pusztaságban egy szarvasünő bukkant fel előttük, s amint űzőbe vették, az a maeotisi ingoványokba menekült... Letelepedvén tehát a maeotisi ingoványok közé, ki sem mozdultak onnan öt évig. A hatodik évben kikalandoztak, s egy puszta helyen véletlenül Belár fiainak férjeik nélkül otthon maradt feleségeire és gyermekeire bukkantak. Kiket is vagyonostul sebesen vágtatva elragadtak... az alánok fejedelmének, Dulának két leányát is elfogták a gyermekek között, ezek egyikét Hunor, másikát Magyar vette feleségül. Ezektől az asszonyoktól származnak a hunok valamennyien..."

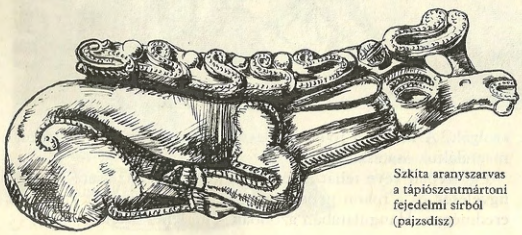

Szkita aranyszarvas a tápiószentmártoni fejedelmi sírból (pajzsdísz)

Úgy látszik, hogy ennek a szövegnek egyik ősi változata maradt reánk egy perzsa történetben, amelyből világosan látszik, hogy a szarvas voltaképpen leány: az ősanya. Az a tény, hogy a magyar csodaszarvas új hazába vezeti népünk őseit, azt mutatja, hogy a rég múlt időkben az ősanya és a vezető állat képe egybemosódott. A nagy keleti pusztákon a szarvas alakja a honfoglalást megelőzően már jó kétezer évvel feltűnik, és igen gyakran pajzsdíszként, nemzetségi jelvényként ábrázolják. Ezek az úgynevezett szkíta idők, szarvasunk szerepe tehát e távoli időkben kezdett kiformálódni.

Számunkra a csodaszarvas mondája Arany János szépséges versében kelt új életre (*Rege a csodaszarvasról*, a *Buda halála* VI. éneke).

Térjünk most rá a rajzra! A természettudósok azt mondják, hogy a szarvasünőnek nincsen agancsa, kivéve az északi területek egyik szarvasfaját. De mivel a magyar közműveltségben az agancsos szarvas üldözése vált megszokottá, mi is ezt választottuk. Az agancskoronára egy félholdat rajzoltam, ezzel akartam jelezni az ősi anyaistennőt (a Hold a régieknél általában a női istenséget jelentette). Látható, hogy a kilőtt nyílvesszők nem tudják megsebezni a menekülő szarvast – hiszen a régiek hite szerint sebezhetetlen volt. Két lovas – Hunor és Magyar – üldözi sebesen vágtatva az ingoványba menekülő szarvast. Az egyik ló sötét, a másik fehér, ezzel akartam a két nép ősét megkülönböztetni.

Van egy apró részlet a rajzon, amely József Attilát idézi:

Imhol őzike-lépésekben
Kis rüggyel szájában a lány...

– s ezzel lappangva utal arra, hogy a szarvas nem szarvas, hanem azzá varázsolt leány. Kérdezzük, van-e történeti tanulsága a mondának?

Van, méghozzá az, hogy a magyar nép két népnek, a huŋornak (onour, onogur) és a magyarnak ötvözete. Ezt a kettősséget magyarázta úgy a szerző, hogy az egyik (az onogur) az első honfoglalás népe (670 táján), a másik, a magyar, pedig Árpád magyarjainak őse. A mondák, legendák, mesék mindig őriznek valamit az egykori valóságból, csak hozzáértéssel kell magyarázni őket.

Az első képnél olvashattuk a krónika szövegét csodás születéséről.

Tudvalevő, hogy régente a neveknek jelentése volt, amit mindenki értett. Hogy csak a magyar neveknél maradjunk, például Gyula erdélyi fejedelem egyik leányát Saroldunak hívták, ami annyit jelentett törökös magyarsággal, hogy „fehér menyét", a másik leányának Karoldu volt a neve, ami „fekete menyét"-et jelentett. Vagy egy másik példa: Ákos neve (ak-kus) fehér sólyom, Zsolt neve (sultan) fejedelem, s így tovább. Vajon mi lehetett Álmos nevének magyarázata? Anonymus, a névtelen jegyző, két értelmet is ad a szóra: „Álmos", azaz álomban meglátott, vagy a latin „Almus", amelyiknek „szent" a jelentése. Névtudósaink más magyarázatokkal is szolgálnak. Egyiküket elmondja, hogy a volgai bolgárok fejedelmét Almysnak hívták. Kétségtelenül ugyanaz a név, mint az Árpádok őséé. Ennek is van törökös jelentése, méghozzá: „a vásáron vett". Erről a különleges névadásról még hallunk majd ebben a könyvben, amikor a születési szokásokat mutatjuk meg egy rajzon. Még egy magyarázat bukkant fel a múltban, mely a nevet az „Almás"-ból magyarázza. Azt hozza föl indokolásul, hogy a rokon népeknél a gyerektelen asszonnyal almamagot, árpaszemet etetnek, abban a hitben, hogy ez meghozza a gyerekáldást. Születtek még más magyarázatok is, ám ennyi is elég ahhoz, hogy láthassuk, milyen érdekes históriákat tudnak kibogozni a névmagyarázók egy-egy név kapcsán.

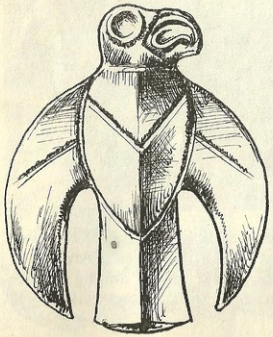

Vadászmadár címerszerű ábrázolása a régi szkíta időkből

Most pedig térjünk a rajzra! Hárman vannak rajta: Álmos, fehér lova és a levegőben lebegő turul. A turulról már tudjuk Emese álmából, hogy ezt a nemes vadászmadarat tartották Attila és az Árpád-ház ősének. A nagy hatalmú pusztai fejedelmek nemes paripákat kaptak ajándékba, s így Álmost nem keleti, apró termetű lovon ábrázoltam, hanem amolyan arabs ménen. Méghozzá fehér lovon, mert ez járt a fejedelemnek. Honfoglalás kori lovas sírjainkból ismerjük a farhám és a szügyellő nemes szépségű vereteit.

A sisak keleti jellegű, csúcsos sisak, amelyről arc- és nyakvédő páncélszövet csüng alá. Hasonló sisakcsúcsot találtak még a múlt században egy gazdag honfoglalás kori sírban (Beregszászon – ma: Beregovo). Jobb kezében íjat tart – nagyon jól ismerjük a keleti népek e félelmetes fegyverét. Baljában hét nyilat szorít. Tudjuk, hogy a régi keleti népeknél a nyílnak méltóságjelvény szerepe is volt: itt a hét törzset jelenti (majd a vérszerződés képén is megismétlődik ez a jelkép). Álmos testét kaftán fedi, a keleti népeknek mindmáig legjellegzetesebb viselete. Öve kettős. Az egyik honfoglalás kori sírban Dienes István megtalálta ezt a kétágú övet: a csatos része az egyik, vékony ághoz szolgál, míg az arany vagy aranyozott, ezüstveretekkel sűrűn borított övrésze, áthúzva a deréknál az övön, hosszan lecsüngött. Dísze és rangjelzője volt ez a szabad embernek. Feltűnhetik, hogy Álmos övé-

ről aranyperemű ivókürt függ. Az arany ivókürt a szkíta időktől kezdve fejedelmi jelvény volt, ilyeneket fejedelmi sírokban gyakran találunk, és a híres nagyszentmiklósi aranykincsben is ez jelezte gazdája rangját. Álmosnak nemcsak lova színe fehér, hanem a sisakját övező prém és bő nadrágja is. Figyeljünk még meg egy-két apróságot: a ló csótárján a nap és hold jelvénye az uralkodók uralkodóját jelképezi. A zabla „oldalvasa" voltaképpen szarvasagancs. Ilyet is ismerünk honfoglalás kori sírjainkból, feltehetőleg a szarvas gyorsaságát „kölcsönözte" a paripának. A kép minden részlete „hiteles" tehát.

A VÉRSZERZŐDÉS

A vérszerződés régi pusztai szokás. Lényege az, hogy egymás véréből egy-egy cseppet megiva, egymás „vérint való testvéreivé" válnak, egy test egy vér lesznek. A különböző törzsek vezéreinek vérszerződése kovácsolta egybe a magyarságot, úgy is mondhatnánk, hogy a vérszerződés ünnepe a magyar nép születésnapja volt! A szkítáktól kezdve tudunk a vérszerződés szokásáról, mely megvolt még a Dzsingisz káni mongol társadalomban is.

Béla király névtelen jegyzője (Anonymus) így ír (5. fej.): „... hét fejedelmi személy nem dolgában előkelő, hadban hatalmas, hűségben állhatatos férfiú volt. Akkor közakarattal Álmos vezérnek azt mondták: »A mai naptól téged vezérünkké és parancsolónkká választunk, s ahová szerencséd visz, oda követünk téged.« Majd a fent említett férfiak mindegyike Álmos vezérért – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta, s esküjét ezzel szentesítette. És noha pogányok voltak, mégis azt a hitet, amelyet akkor egymás közt esküjükre tettek, mindhalálig megtartották úgy, amint ez az eskü következik" – s ezután elmondja az eskü pontjait.

Vérszerződés (Aranylemez egy szkita királysírból)

Mit tehet ennek a szertartásnak megörökítésére a rajzoló? Szeme előtt van Székely Bertalannak a kecskeméti városháza dísztermébe festett nagyszerű falfestménye. Ezen török kori harci viseletbe öltözött karcsú, nemes megjelenésű vitézek állnak az üst körül, és színpadi mozdulattal sebzik meg karjukat. A kép egy nagy magyar mester alkotása, s úgy vagyunk vele, mint az Ezredéves emlékmű Árpádjával és vezéreivel: csak büszke magatartásuk hiteles.

Régi krónikák szólnak arról, hogy a vezérek tanácskozni is lovon ülve tanácskoztak. Így hát bizonyára a vérszerződést is lovon ülve kötötték. Álmos az ivókürtöt tartja, s abba ereszt minden törzsfőnöke egy-egy cseppnyi vért, hogy aztán, borral keverve, mindenki igyék belőle. Akik még várakoznak, méltóságteljesen karba tett kézzel ülik meg lovukat. Álmos pedig a hét nyilat szorítva várja őket a szertartásra.

Nem véletlenül ábrázoltam a jelenetet fák közt. Tudvalevő, és Szent László törvényéből is tudjuk, hogy voltak szent ligeteink, berkeink, ahol az istenek képmását őrizhették. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen, az idők végezetéig érvényes szövetségkötés nem akárhol a pusztán játszódott le, hanem egy ilyen szent ligetben. A viselet, a fegyverzet és a lószerszám részleteit más rajzokkal kapcsolatban ismerhetjük meg. Ha a vérszerződést történészszemmel nézzük, nyilvánvalóvá válik, hogy a magyarságban még közvetlenül a honfoglalás előtt is több rokon nép ötvöződött az Árpád-család uralma alatt.

A szerződés négyszáz éven át (896–1301-ig) fenntartotta az

Árpádok uralmát, és mikor kihaltak, következő királyaink is azon a jogon tartottak igényt a magyar trónra, hogy leányágon rokonai az Árpádoknak. Történelemtudósaink kimutatták, hogy Anonymus a vérszerződés pontjait saját kora társadalmi erőviszonyainak igazolására fogalmazta meg, tehát azok az 1200-as évekre jellemzőek. A szerződés legfontosabb célja, az Árpádok uralmának biztosítása, azonban bizonyára régi hagyományként került Anonymushoz.

ÁRPÁD ÉS A SZÉKELYEK

Krónikáink szerint a székelyek Attila népe voltak. Az újabb történeti felfogás a Székely, a Varsány és a Tárkány törzseket az avar korból – ha ugyan nem még előbbről – származtatja. Anonymusnál, Ősbő és Velek hadjáratának leírásakor (50. fej.), azt olvassuk, hogy: „Ott a székelyek, akik előbb Attila király népe voltak, Ősbőnek hírét hallva, békés szándékkal elébe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat különféle ajándékokkal. Sőt, Ősbő serege előtt első hadrendként indultak Mén-Marót ellen harcba. A székelyek fiaikat azonnal elküldték Árpád vezérnek..."

Anonymus szövegét megerősíteni látszik a következő tény: a keleti, pusztai államszervezésben a csatlakozott vagy legyőzött népeket a határokra, a peremekre telepítik le, és ezek a hadban elöl járnak. Nos, a székelyek két határvidék őrzői voltak: az erdélyi részek végeit védték, és a nyugati határszélen is hallunk róluk és a besenyőkről. Mivel azonban határszélen éltek, s nem bent a honfoglalók szállásai közt, nyelvük eleve is magyar kellett hogy legyen, mert hiszen hol magyarosodtak volna el? Feltevésem szerint a székelyek és az előbb említett törzsek az első honfoglalás népei voltak, akiket Árpád magyarjai már itt találtak, ők mentek a honfoglalók elé, szövetséget ajánlva nekik.

Szent László ereklyetartó mellszobra (Győr, székesegyház) az Árpádok családi vonásait viseli

Mos nézzük a rajzot, elsősorban Árpád alakját! Kissé sasorrú, szikár arca van. Vajon mit tudunk az Árpádok megjelenéséről? A következő hiteles királysírjaink és királyábrázolásaink vannak: 1. A koronázási palástos Szent István képe, kezében lándzsával és országalmával, fején liliomos koronával. Aranyszál hímzése annyira kuszává vált, hogy arcának jellegét nem tudjuk megfigyelni. 2. I. Endre (1047–1061) sírja a tihanyi altemplomban, feltárásában én is részt vettem. Malán Mihály professzor azt mondta, hogy feltűnően hasonlít a Szent László-hermához. 3. A győri székesegyház Szent László-hermája és a benne őrzött koponyacsont. A magyar embertan megteremtője, Török Aurél vette először észre, hogy László királyunk arcmása és koponyájának maradványa az orrindítással feltűnően hasonlít III. Béla koponyájához, nyilván tehát az Árpádok családi vonásait őrzi. 4. A konstantinápolyi Hagia Sophia-templomnak előcsarnokában látható Szent László leányának, Piroskának – aki bizánci császárné volt, és a keleti egyház szentje (Szt. Eiréné) lett – arcképe. Rá is a keskeny arc, magas homlok, vékony sasorr jellemző. 5. A legépebb maradványunk III. Béla királyunknak sírja és csontváza, ezt 1848-ban, a szabadságharc idején találták meg. Jó ideig a Nemzeti Múzeumban őrizték, feleségének, Antiochiai Annának maradványaival együtt, majd a koronázótemplomban temették el egy román jellegű mellékkápolnában. III. Béla arcának tudományos elképzelése szinte a Szent László-herma vonásait tükrözi, úgyhogy feltevésem szerint a herma arca III. Béláét példázza. (László királyunkat III. Béla korában avatták szentté, s nyilván az uralkodó Árpád-házi arcvonásait adta a szobrász a síreméknek és az ereklyetartónak.)

Ennyi az, amit az Árpádok megjelenéséről tudunk, s ha ehhez hozzászámítjuk, amit a forrásokban alakjukról, termetükről olvashatunk, elég megbízható alapot kapunk Árpád elképzeléséhez. Nos, ezt valósítottam meg rajzomon. A székelyek vezérének arcvonásaiban családunk vonásait örökítettem meg, mert amióta eszünket tudjuk, abásfalvi és bibarcfalvi földműves székelyek voltak az őseink. Árpádot ivókürttel, a székely vezért szablyával ábrázoltam. A sisak levétele az önkéntes meghódolás jelképe, ezért láthatjuk a székely fejedelem borotvált koponyáját fedetlenül.

A FEHÉR LÓ MONDÁJA

A honfoglalás eseményei a regösök ajkán hamarosan hősi énekekké formálódtak. Ilyen a fehér ló mondája is, amely még Anonymus után századokkal is a magyar költészet témája volt. Hallgassuk meg először, mit mond Anonymus!

Árpád Salán vezér követeitől a következőket kéri: „... küldjön nekem a maga jóvoltából két korsót tele Duna vizével és egy nyalábot Alpár homokjának füvéből, hogy megtapasztalhassam, vajon édesebb-e Alpár homokjának a füve a szcítiai tájaknak, azaz Dentümogyernek a füvénél, és a Duna vize vajon jobb-e a Don vizénél." Árpád a maga követeit gazdag ajándékokkal küldte el Salán vezérhez, köztük legelsőnek említik a 12 fehér lovat.

Még a XVI. században is énekeltek erről az eseményről. Csáti Demeter *Ének Pannonia megvételéről* című verséből idézzük a következőket, annál inkább, mert a rajz alapja voltaképpen ez az ének volt:

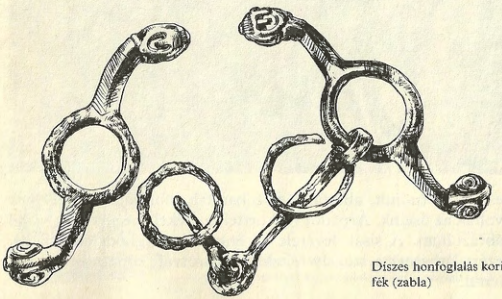

Díszes honfoglalás kori fék (zabla)

Egy fejér lovat hozatának,
Féket, nyerget, aranyast hozának,
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólnának,

Ez szép lóval azok tisztelének,
Kik Szythiából kijüvének,
Nagyságodtól feldet kérének.
Országodban letelepedének.

Mikor pedig megkapták a földet, vizet, füvet:

Feldedet adtad fejér lovan,
És fivedet aranyas féken,
Duna vizit aranyas nyergen,
Akkort való nagy szükségedben.

Ha most az érdekelne minket, hogy mi ebben a szép mondában a történeti igazság, akkor több oldalról kellene feléje közelednünk. Egyrészt a fehér ló, az aranyos lószerszám és a nyereg. Ez fejedelmek közt a legdrágább ajándék volt, de elfogadása a szerződések jelképes nyelvén azt is jelentette, hogy az illető alávetni magát a küldőnek. Ilyenre több példát idézhetünk az avar korból. Másrészt az ajándék fejében kért föld, fű és víz magát az országot jelképezte, azaz aki az ajándékot elfogadta, és cserébe földjét, füvét, vizét ajánlotta föl, voltaképpen országát adta oda. A krónika itt valóságos szerződés „szövegét" őrizte meg.

De még másról is beszél a szöveg: a Kárpát-medence elfoglalása nemcsak harccal történt, hanem szerződésekkel is (ilyen volt például az is, hogy Árpád fejedelem fiának, Zsoltnak, feleségül kérte Mén-Marót leányát).

Nos, mit mond mindezekről a rajz? Salánról azt írja a krónika, hogy a bizánciak hatalmában bízott. Viseletében a bizánci kétfejű sas és a nyugati páncélzat egyesül, ugyanúgy a fegyverek-

ben is. A mögötte álló követek már kezükben tartják a füvet, földet és a vizet. A háttérben egy nagy palánkvár emelkedik. A magyar követeken egykorú viseletet látunk, csüngős, veretes övvel, tarsollyal. Vezetik a fehér lovat, és átadásra készen tartják a nyerget és a lószerszámot. A Dunántúl nyugati részében talált szlávok hamar átvették a magyarok szokásait (például a haj varkocsba fonását).

Visszatérve a monda és a rajz fehér lovára, a székely népmonda a fehér lovat tartja a nép ősének, nem véletlen, hogy egyik legkedveltebb régi mesénk Fehérlófiáról szól!

LEHEL KÜRTJE

Talán nincs is magyar ember, aki ne hallott volna Lehel kürtjéről, sőt sokan vannak olyanok, akik látták is a kürtöt a jászberényi múzeumban. A mondáról, amely szerint az elfogott, halálra ítélt Lehel vezér kürtjével agyonvágta a győztes császárt, magyar krónikáink sokat írnak, a legszebben a *Képes Krónika*. A krónikás, Kálti Márk barát, latin nyelvű elbeszélése magyarra fordítva így hangzik: „Azon a helyen (t. i. a Lech mezején) foglyok lettek Lél és Bulcsú kiváló kapitányok és a császár elé vezették őket. Mikor a császár kérdezte, miért oly kegyetlenek a keresztények iránt, azt mondják: »Mi a legfőbb Isten bosszúja vagyunk, tőle küldve ostorul hozzátok. Ti akkor fogtok el bennünket és öltök meg, amikor mi megszűnünk titeket üldözni.« A császár azt mondta nekik: »Válasszatok magatoknak halált, amilyent akartok!« Lél így felelt: »Hozzák ide kürtömet, amelybe előbb belefúvok, aztán felelek neked.« Odavitték a kürtöt, és a császárhoz közeledve, mikor nekikészült a kürtfúvásnak, erősen homlokon vágta a császárt, kit egy csapással megölt. S azt mondta neki: »Előttem fogsz menni, és szolgálni nekem a másvilágon.« Mert az a hite a szittyáknak, hogy akiket életökben megöltek, azok szolgálni tartoznak nekik a másvilágon. Haladéktalanul lefogták őket, és Regensburgban bitófán megfojtották."

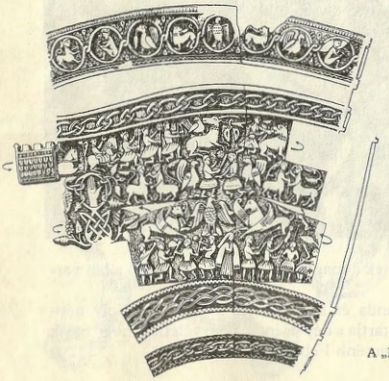

A „Lehel-kürt" kiterített rajza

Mi igaz ebben a hősi énekben? 1. A Lech-mezei vereség igaz. 2. Igaznak tudjuk a két magyar vezér elfogását és kivégzését. 3. A kürtről hosszasabban kell beszélnünk, mert abban is sok az igazság, ha nem is úgy, hogy agyonvágta volna vele Lél (Lehel) a császárt.

Nos, nézzük: előbb egy-két szót Lehel nevéről és szerepéről! Nevében ugyanaz a szavunk őrződött meg, amely lélegzés, lélek szavunkban is megvan, s átvitt értelemben azt jelenthette, hogy a (kürtöt) fúvó. Ugyanis krónikáink szerint a kürt Lehel vezér méltóságának jelvénye volt, s így Lehel neve a „kürtöst", a „kürtöt fúvó"-t jelentette. Népvándorlás kori fejedelmi sírokban gyakran találunk arany- vagy ezüstkürtöt, és a *Képes Krónika* festője szerint Árpád is aranyveretes kürtjét emelte az ég felé, így adott hálát az ország elfoglalásáért. A kürtmonda tehát tele van történeti emlékezéssel, s különösen az a része igaz, amelyben a másvilágra küldött császár Lehel jövendő szolgájaként szerepel. Valóban ez volt a régiek hite.

Nézzük most a kürtöt: kiterített rajzán nagy, nyitott tenyerű kezet látunk. Bizáncban a császári játékokon a császár így adta meg a jelt a játékok megkezdésére, s ezzel egyidőben megfújták a kürtöt. A rajzon cirkuszi játékokat látunk, szarvasvadászatot (hosszú időn keresztül azt hitték, hogy ez csodaszarvasmondánk ábrázolása lenne), aztán lótestű kentaurok küzdelmét, majd az alsó sorban légtornászok és szemfényvesztők bemutatóját. A kürt valóban Lehel korában készült, de hogy az övé lett volna, erre bizonyságunk nincsen. Mindenesetre tudjuk, hogy a kürt Lehel

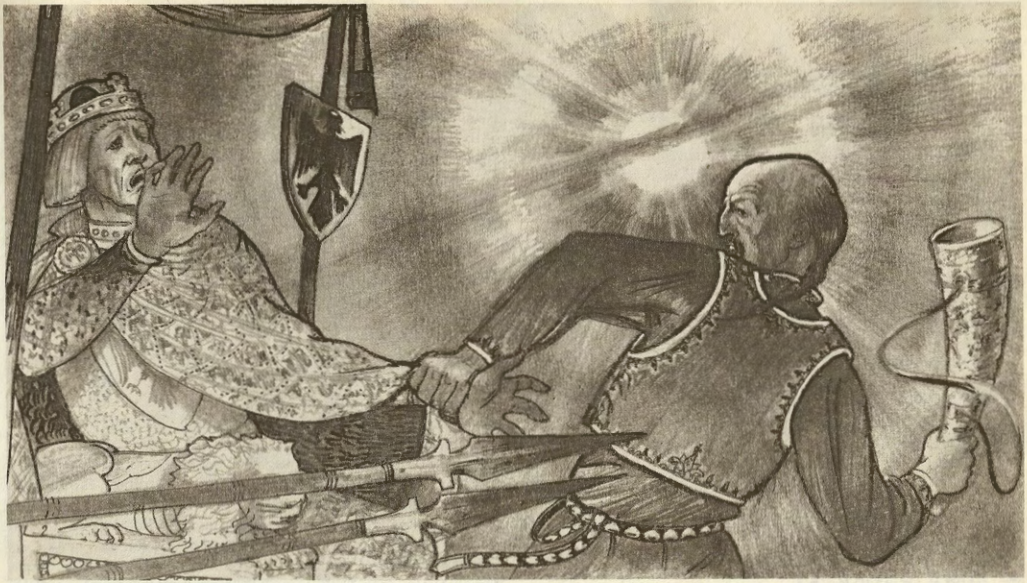

méltóságának jelvénye volt, s tudjuk azt is, hogy egy ilyen drága mivű munka nem lehetett akárkié. Feltehető tehát, hogy a monda igazat mond, de ellene szól, hogy a *Képes Krónika* képecskéjén Lehel kezében nem ez a kürt, hanem hosszú havasi kürt látható.

A rajzról csak annyit, hogy a császár viselete általában olyan, mint a X. századi miniatúrák császárábrázolásain, a szárnyas lándzsák is korabeliek. Lehelen „mejjes" (melles) van, amilyent pásztoraink száz-kétszáz évvel ezelőtt viseltek, öve a honfoglalók öve. Tudjuk azt is, hogy a honfoglalók varkocsba fonták hajukat. A kis pajzson a császársas később is a birodalom jelvénye volt.

BOTOND

A *Képes Krónika* s annak változatai – szabad fordításban – így írnak a magyarok Konstantinápoly előtt álló seregének eseményéről: Ott az óriás görög kihívására kiállt egy magyar s így szólt:

Én Botond vagyok, igaz magyar, a magyarok legkisebbike; végy magadhoz két görögöt, hogy az egyik megőrizze kiszállni készülő lelkedet, a másik pedig elföldelje holttestedet, mert bizonyos az, hogy a görögök császárját népem adófizetőjévé fogom tenni. Azért a magyarok kapitánya, Apor, kit a község akarata állított a sereg élére, megparancsolta Botondnak, hogy menjen bárdjával a város kapuja ellen... Bárdjával a város érckapuján egy csapással akkora hasadékot nyitott, hogy a görögök nem akarták kijavítani, hogy mutogathassák, egy ötéves gyerek könynyedén ki- és bemehetett a hasadékon... A görög óriás azt mondta Botondnak, aki egyedül ment eléje, miért nem hoz magával másik magyart is segítségül. Akkor Botond a monda szerint úgy megragadta, hogy ez egy kis órai küzdelem után menten kilehelte lelkét.

Bíborbanszületett Konsztantinosz aranysolidusa, az érmen II. Romanosz fiával látható

Nos, mi lehet ebből az igaz? – kérdezzük most is, mint minden rajznál. Mindenekelőtt Botond termetéről tudnunk kell, könnyen lehet, hogy alacsony volt. Mai napig is mondjuk: „Kicsi a bors, de erős." Nos, a honfoglalás kori sírokban megőrzött csontvázak szerint a honfoglaló magyarok valóban nem voltak magas termetűek, különösen ha a mai, nagyra nőtt fiatalokkal vetjük egybe őket: átlagosan 160 cm volt a felnőtt férfiak testmagassága. Van valami ebben a mondában, amely a bibliai Dávid és Góliát történetét példázza. Tekintve, hogy krónikásaink mind művelt szerzetesek voltak, akik jól ismerték a *Bibliát*, könnyen lehetséges, hogy a Botondról a nép ajkán élő hősi éneket átszőtték bibliai elemekkel.

Egyebekben Botond mondája történeti valóságot őriz. Fehér Géza egykori történészünk feljegyezte, hogy Krum bolgár kán azt üzente a bizánci császárnak: vagy megfizeti az adót, vagy kopjáját belevágja Bizánc aranykapujába. Ez tehát, akárcsak Botond bárdjának ütése, a hadüzenetet jelentette.

Valóság még az aranykapu, és valóság a Bizáncot övező nagy fal, amelyet Justinianus császár építtetett (527–565), s amely hosszú időn keresztül megvédte Konstantinápolyt. (Ez Bizánc keresztény neve, mivel Nagy Konstantin itt alapította meg a Római Birodalom keleti székvárosát.)

Így fonódik egybe a valóság és a mese. A rajzban nagy láncokon leereszthető, vizesárkot áthidaló hidat rajzoltam, és az aranykapu sakktáblaszerű osztásába a bizánci kétfejű sast. A bizánci óriás római és középkori páncélban van. Botond nekivetkőzött, de övét magán tartotta. Haja varkocsba van fonva.

Ilyen hajviseletről a *Képes Krónikában* olvashatunk. Szent István halála után Vata vezér pogány felkelést szervezett. „Először pedig... Vata nevű ajánlotta fel magát a rossz szellemeknek, megborotválva fejét, és tincseket hagyva három helyen, pogány szertartás szerint..."

Feltehető, hogy a varkocsok száma – egy, kettő vagy három – rangjelző lehetett, vagy törzsenként változott.

Ha a Botond-monda mélyére nézünk, meglepően ősi mozzanatokra találunk. Figyeljünk erre a mondatra: „úgy megragadta, hogy egyórai küzdelem után menten kilehelte lelkét." A küzdelem tehát fegyver nélkül folyt. Nos, az ilyenfajta „szent párviadalokat" jól ismerjük a keleti népeknél. Nálunk például Szent László küzd fegyver nélkül a kunnal, középkori falképeinken. A harc azért folyik fegyver nélkül, mert a monda ősi magva szerint a hősök sebezhetetlenek. A Botond-mondát tehát a bibliai emlékképeken kívül (egyébként ez is ebbe a képzetkörbe tartozik!) ilyen ősvallási elemek is átszövik.

A tanács, a tanácskozás későbbi törvényeink születésénél is nagy szerepet töltött be, s így lehetett az a honfoglalás korában is, bár erre írott forrásaink nincsenek. A rajz tehát elképzelésből született, de mégis minden részletében hiteles. Nézzük mindenekelőtt az egyes alakokat! Nem véletlen, hogy hét vezért ábrázoltam, hiszen krónikáinkban mindenütt a „hét magyar", „a hét vezér" szerepel. Egyik dolgozatomban arra az eredményre jutottam, hogy ez a hét szent szám, s nem okvetlenül azt jelentette, hogy valóban hét vezérünk, hét törzsünk volt. A magyar törzsekhez hozzátartozott még a Varsány, Tárkány és a Székely is, tehát tíz törzsünk lehetett (az onogur népnevünk – ungar, hungarus, hongrois stb. – is tíz törzset jelentett). A férfiak törökülésben ülnek, mint ahogy ez Keleten általában szokás. Tartásuk méltósággal teli, nem fecsegnek, nem magyaráznak hevesen, hanem szinte hallgatagon gondolkodnak a szőnyegre kerülő kérdéseken. Ez a fegyelmezett magatartás is jellemző a keleti emberre. Jurtában ülnek, abban a lécvázas sátorban, amelynek szerkezetéről a továbbiakban lesz szó. Viseletük általában: magas, merev nyakú ing (erre a sírleletek tanították meg), balra áthajtott és övvel megszorított kaftán (keleti rokon népeink jellegzetes viselete, s ez oldalt nyílik). Alóla kilátszik a buggyos bugyogó és a fémveretes, díszes csizma (ez utóbbiról sírleleteink vallanak). Övükön díszes tarsoly függ. Öveikről sok mellékszíj csüng. Ezt a sírokban nem találjuk. A kései avarok (magyarok) öveit vettem példának. Tarsolyukban hordták a tűzcsiholó acélt, a kovát és a taplót. A tarsolyfedő lemezek a honfoglalás kori ötvösség legszebb művészi alkotásai. Csúcsos süvegükről az egyik beregszászi (ma Beregovo, Szovjetunió) sírleletben talált sisakcsúcs ad hírt, prémes szegélyük – néha lehajtható – a keleti lovas népeknél általános. Varkocsba font hajukról már volt szó.

Hegyikecske alakja egy X. századi iráni–bizánci selyemről

A rangban legidősebb vezér sisakján a napkorongot látjuk. Erre az indított, hogy a mohamedán írók feljegyezték a magyar uralkodó címét: „kündü". Ez pedig nyelvészeink szerint a török „kün" (nap) szó származéka. Észrevehető, hogy mindegyik vezér más és más jelvényt tart a kezében. Erre az indítékot az adta, hogy a *Képes Krónika* címlapján a Nagy Lajos elé járuló keleti urak mindegyike kezében tartja méltóságának jelvényét: az íjat, a buzogányt és a szablyát. A régi vezérsírokban is megtaláljuk e jelvényeket, s így jogosnak tűnt az egyes vezéreket kürt-, íj-, nyíl-, tegez-, serleg-, buzogány- (ilyent nem találtunk még magyar sírban) és szablyajelvényekkel szerepeltetni. Fegyverzetük többi részét hátuk mögé akasztva láthatjuk. Fehér bőrön vagy nemezen ülnek, ez jár még mai napig is a tisztelt vendégnek Keleten. A jurta rácsos falát mintás szőnyeg fedi. A viseletek is drága anyagokból készültek, hogy még régi hazánkban is az egyik legfőbb csereérték a nehéz bizánci szövött áru volt. Az arab Ibn Rószteh és Gardézi, nagyjából a honfoglalást követő első században, például így ír rólunk: „Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok (a magyarok) eladják nekik a rabszolgákat, és vesznek bizánci brokátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat... Ezek (a magyarok) szemreváló és szép külsejű emberek, nagy testűek, vagyonosak, és

szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhetnek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve, és gyönggyel berakottak." Ha az *Ezeregyéjszaka* világából közénk került arabok így nyilatkoznak rólunk, akkor indokolt, hogy a rajzomon is rangos, szép megjelenésű vezéreket ábrázoljak. Meg kell vallanom, hogy arcvonásaikban, termetük rajzában elsősorban székelyföldi és alföldi emlékeimet idéztem föl, és azt, hogy sokfajta népelemet fogott össze az Árpádok állama is, amint Szent István írja *Intelmei*ben: „Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő."

ATTILA VÁROSÁBAN

A rajz az óbudai római amfiteátrum romjait ábrázolja, a háttérben is félig romba dőlten oszlopos, oromháromszöges római építmények állanak. Fent a romok magasán látjuk Árpádot és a székelyek vezérét, a porondon pedig a hódoló népek vonulnak elébük.

A római színházat, az amfiteátrumot ábrázoló rajz régészeink ásatómunkája alapján készült, ilyenek lehettek az óbudai romok a X. században. Azt, hogy a hódolás jelenetét iderajzoltam, két dolog indokolja. Elsőbben is ez az amfiteátrum volt az egyik magyar vezérnek, talán a fővezér társának, Kurszánnak szállása, még a későbbi időkben is „Kurszán vára" volt a neve. Másodjára azért került ide a jelenet, mert krónikáink bőven írnak „Attila városáról". Anonymus például így: „Másnap pedig Árpád vezér meg minden főembere, Magyarország valamennyi vitézével együtt, bevonult Attila király városába. Ott látták a királyi palotákat – egyeseket földig romban, másokat nem –, és fölötte csodálták mindazt a kőépületet. Kimondhatatlanul felvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják – méghozzá háború nélkül – Attila király városát, kinek az ivadékából származott Árpád vezér." A rajz nem követi a továbbiakban a krónikát, mert az nagy mulatozást, tornajátékot ír le, ehelyett a meghódoltak szemléjét idéztem föl.

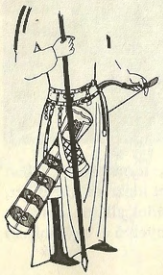

Ujgur fejedelem képe kelet-turkesztáni falfestményről. Tegeze pontosan példázza az avar és a magyar tegezeket, bal oldalán viselte íját

Az elöl álló három fehér ruhás ember előtt egy-egy kosár van, amelyben a föld termékeit ajánlották föl Árpádnak. A régészeti leletekből ugyanis úgy tűnik, hogy a helyiek elsősorban földművesek voltak, nagyrészt késői avarok – akikben véleményem szerint az első honfoglalás népét kell látnunk –, meg határ menti szláv népek.

Ha most tekintetünket a két vezérre vetjük – akiknek alakját már az előző rajzon megismertük –, itt elsősorban a sisakjukon levő jelvényekre figyeljünk: Árpád sisakját a nap, a székelyek vezéréét a hold díszíti. Mi ennek a magyarázata? Történészeink és nyelvészeink felfigyeltek arra a tényre, hogy a magyar államszervezet szinte másа a kazárnak, ami nem csoda, hiszen egy ideig a Fekete-tenger északi partjain kialakult, török nyelvű kazár birodalom szövetségében éltünk. Az arab forrásokban azt olvashatjuk a magyarokról, hogy „Főnökük neve K.nde (Künde vagy Kende). Ez azonban csak névleges címe királyuknak, mintegy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, Dzs.lanak (Dzsila vagy Dzsula, Gyula) hívják. Minden magyar a Dzsila nevű főnökük parancsait követi háború dolgában, a védelemben és más ügyekben." Pais Dezső, kiváló nyelvtudósunk szerint, a Kündü török szavának gyöke a nap, a Dzsila-Gyuláé pedig a fáklya, a hold. Nos, a kazár kagánok udvarában a hatalomnak ugyanilyen megosztását találjuk, a nap- és holdjelvény jelzi a hatalmat.

Bíborbanszületett Kónsztantinosz bizánci császár, aki 950 körül írt könyvében azt jegyzi föl, hogy mi (t. i. a magyarok) a kazároktól elszakadt kabarokat magunk közé fogadtuk, s „mivel pedig a háborúkban legerősebbnek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és háborúban elöl jártak, az első törzsek rangjára emelték őket. Egy fejedelem van náluk..." Tör-

ténészeink nagyon helyesen úgy magyarázzák ezt a szöveget, hogy a lovas népek mindig a csatlakozott népeket küldik előre a harcba, s őket telepítik a határszélekre is, hogy az ellenség támadását elsőnek fogják föl. Mármost a csatlakozott székelyeket ott találjuk a nyugati határszélen és a keleti végeken. E fontos szerepnek megfelelően fontos helyre került fejedelmük is, s nyilván jelen volt, amikor népe Árpádnak hódolt. Ám ennek ellenére kétségtelen, hogy a rajzban sok a „gondolom", az elképzelés. A rajz részletei – kürt, szablya, tegez, öv, sisak stb. – hitelesek, amint arról a többi rajz kapcsán meggyőződhetünk.

A HADREND

A magyarság türk népének erős katonai szervezete volt. (Miért mondjuk a magyarság egyik alkotó népelemét türknek? Mert a finnugor rokonságú ág mellett erőteljes türk, azaz törökös népelemekkel is számolnunk kell őseinknél.) Ha elolvassuk *A mongolok titkos történetét* meg Bölcs Leó bizánci császárnak *Taktikáját* s előzményeit, akkor világos képet kapunk a hadrend begyakorlásáról és a harcban való szerepéről. *A mongolok titkos történetében* – amely voltaképpen Dzsingisz kán életrajza – az áll, hogy a harcosok béke idejében nagyszabású vadászatokat rendeztek, s ezeken gyakorolták be a hadmozdulatok rendjét, zászlókkal és kürtjelekkel mozgatták a hadteseket. A játékok a végén nagyszabású kerítő vadászatba torkolltak, ahol a harcosok kiélhették vadászszenvedélyüket. Így lehetett ez nálunk is, mert krónikáink többször megemlékeznek nagyobb vadászatokról.

Hogy a harcban mi módon értékesítették a vadászatok alkalmával begyakorolt hadmozdulatokat, arról Bölcs Leó bizánci császárnak hadvezérei számára írt taktikai utasításai vallanak. Részletesen leírja a türkök – a magyarság harcos rétege – had-

Bölcs Leó aranysolidusa. *Taktika* című műve a magyar hadtörténet alapvető forrása

viselésének módját: „... szólni fogunk a türkök szervezetéről és hadrendjéről, mely keveset vagy mit sem különbözik a bolgárokétól: hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép, s egyéb pompát és bőséget mellőzvén, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségeivel szemben. Ez a nép tehát, amely egy fő alatt áll, feljebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őt féken; a fáradalmakat és nehézségeket derekasan tűrik, dacolnak a hőséggel és faggyal, és a szükségesekben való egyéb nélkülözéssel... Ügyesen kilesik a kedvező alkalmat, és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségekben való megszorítás útján... Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is... A harcban nem mint a rómaiak, három hadosztályban állnak csatarendbe, hanem különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredeket, amelyeket csak kis közök választanak el, hogy egyetlen csatasornak látszódjanak..." A hadsereg további mozgását a következő rajzoknál olvashatjuk. Itt inkább arról esik még szó, hogyan látták a magyar haderőt a mohamedán történetírók, akik értesüléseiket kereskedőktől, postamesterektől, térítő szerzetesektől és kémektől szerezték be.

Ibn Rószteh például 930 táján a következőket írja rólunk: „A magyar pedig a türkök egyik fajtája. Főnökük 20 000 lovassal vonul ki." Más források szerint 60 000, sőt 100 000 lovast tudtak csatába küldeni. Ezek a számok adják alapját azoknak a következtetéseknek, hogy mennyi lehetett a honfoglaló magyarság lélekszáma.

Rajzomon elsősorban a fegyelmet szerettem volna érzékeltetni, ahogy a csatarendbe fejlődött íjasok parancsszóra azonos pillanatban lövik nyilukat a távolban levő ellenség felé. Később, amikor az íjkészítéssel ismerkedünk meg, szó lesz arról, hogy íjaszaink több száz méterre röpítették ki a nyilakat, ugyanakkor, amikor a nyugati íjak alig vittek száz méternél messzebbre.

A nyílzáporral elborított ellenséges hadrend tehát tehetetlen volt a távolról jövő pusztítással szemben, hiszen az ő nyilaik fele úton földre estek. Részben ez a fölény magyarázza a külföldön tevékenykedő – „kalandozó" – magyar haderők számos győzelmét. Ezeknek az íjaknak felajzásához roppant erő kellett. Mintegy 25–30 kg-nyi húzást kellett kifejteni ehhez, amit akkor tudunk kellőképpen elképzelni, ha arra gondolunk, hogy ilyen súlyt kellene felemelnünk!

Csak egy ellensége volt az íjnak, ennek a pompás fegyvernek: az eső. Ha az íj megázott, felmondta a szolgálatot.

AZ ÜLDÖZÉS

A távoli nyílzápor megbontotta az ellenség zárt tömbjeit, s e megzavart hadat támadta aztán, az ellenség számára kiszámíthatatlan kavarodásban – amely voltaképpen zászlójelzésekkel irányított hadmozdulatok sorozata volt – a magyar sereg. A kavarodás végül is seregünk színlelt megfutamodásával végződött. Ennek célja az volt, hogy az ellenség hadrend helyett kisebb csoportokra bomoljon, s szinte egyenként kezdje meg a megfutottak üldözését. Ekkor került sor a híres hátrafelé nyilazásra, amikor a vágtató lovas nyergében hátrafordulva lőtte ki halált hozó nyilait. Erről is sok egykorú forrás szól, az egyik Maszúdi feljegyzésében maradt reánk. Ez a Bagdadban született híres földrajztudós a következőket írja a türköknek (magyarok) és a velük szövetséges besenyőknek a bizánciakkal vívott csatájáról:

Hátrafelé nyilazó magyar (Aquileia, XIII. század)

„Mikor megvirradt, a besenyő király sok lovasosztagot rendelt a jobbszárny mellé, mindegyik osztag 1000 lovast számlált, ugyanígy a balszárny mellé is. Mikor aztán felsorakoztak a csatasorok, a jobbszárny lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmentek a balszárnyra. A balszárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobbszárny lovasosztagai kiindultak. A nyilazás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék. Maga a türk jobbszárny, középhad és balszárny azonban nem mozdult. A lovasosztagok tovább folytatták akciójukat ezres csoportokban: azok, akik a türkök jobbszárnya mellett voltak, elkezdték nyilazni a bizánciak balszárnyát, majd a bizánciak jobbszárnya felé törekedve, állandó nyilazás közben a bizánci derékhadig is eljutottak. Azok a lovasosztagok pedig, amelyek a türkök balszárnya mellől indultak ki, a bizánci jobbszárnyat nyilazva haladtak a bizánci balszárny felé, miközben a derékhadig is eljutottak. A lovasosztagok a bizánci derékhadnál találkoztak, és a leírt módon váltogatták egymást."

Még olvasás közben is szinte szédül az ember, miközben ezt a kavargást nyomon követi, jól írja Maszúdi, úgy forogtak a csapattestek, mint a malomkerék. De olvassuk tovább a szöveget: „Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak látták, hogy miként bomlanak fel soraik, s hogyan tér vissza rájuk állandóan a nyílzápor, rendezetlen soraikkal támadásba mentek át, s az eddig mozdulatlanul álló türk főseregre rohanták meg. A türk lovasság utat is nyitott nekik, utána azonban hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának..."

Az új félelmetes fegyver volt. A megrémült nyugati népek templomaiban gyakran felhangzott könyörgésekben az égiek védelmét kérték ellene.

Az előző rajzzal kapcsolatban arról beszéltünk, hogy ezeket a bonyolult hadmozdulatokat évenként megrendezett nagy vadá-

szatok alkalmával gyakorolták be csapataink – amelyek, íme, a besenyőkkel együtt harcolnak a bizánciakkal szemben. Nos, ezt a taktikát tanúsítják azok a vadászjelenetek is, melyeken a perzsa fejedelmek vagy a nomád vadászfejedelmek lovukon vágtatva, hátrafelé fordulva lövik ki halált hozó nyilaikat az oroszlánokra, párducokra. Ilyen vadászjelenetek láthatók a leningrádi Ermitázs ezüsttáljain. A hallatlan biztonságot harcosaink a kisgyermek koruktól fogva tartó nevelés során és a vadászatokon idegezték be. A rajzon „megfutamodó" lovasaink hátrafelé nyilazva egyenként semmisítik meg az őket üldöző páncélos lovagokat.

A támadások és színlelt megfutamodások megtévesztő hadmozdulatai eredményeként felbomlott nyugati seregekkel végül is közelharcra került sor. Erről az előbbi besenyő–türk és bizánci csata leírásakor Maszúdi röviden a következőket írja: „A lovasosztagok jobbról és balról száguldoztak. Előkerültek a kardok is. Elsötétült a látóhatár, és sűrűn hangzott a lovasok kiáltása."

Ha a rajz részleteit nézzük, az volt a törekvésem, hogy a nyugati és a türk (magyar) fegyverzet közti különbséget hangsúlyozzam. Ma önkéntelenül is úgy képzeljük el a lovasharcot, hogy egy-egy pár szembenállva üti-vágja egymást. Ebben a lovas párviadalok emléke kísért. A honfoglalók azonban nem így harcoltak, hanem villámgyorsan elvágtattak az ellenség mellett, és szinte „röptében" csaptak oda szablyájukkal. Mire az „válaszolni" akart volna, a lovas már messze járt. Kicsinyben tehát ugyanaz a kavargás – de kiszámított kavargás – jellemezte a közelharcot is, mint a nagy hadmozdulatokat.

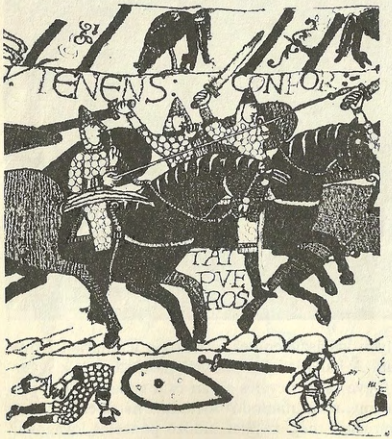

Nyugati katonák a bayeux-i falikárpitról (XI. század)

A nyugati lovasok viseletében elsősorban a bayeux-i szőnyeg képeire támaszkodtam, a honfoglalóknál pedig sírleleteinkre. Néhány szót kell szólnunk a bayeux-i szőnyegről. A körülbelül 70 méter hosszú és nagyjából fél méter széles hímzett szőnyeg azt a csatát ábrázolja, amelyben Hódító Vilmos normann uralkodó Hastingsnél 1066. okt. 14-én legyőzte az angolszász Harald királyt. A szőnyeget állítólag Vilmos felesége, Matild királynő készítette a csatát követő évtizedekben. Ez a szépséges falikárpit a XI. századi európai fegyvertörténet gazdag emléke. Nemcsak a lovasharcokat ismerjük meg belőle, hanem a hajóépítést, a hajócsatákat, a fából készített lakótornyokat, a páncélzatot, az íjakat, a lándzsákat, pajzsokat, baltákat és még sok mindent. Ezt vettem alapul a nyugati sereg ábrázolásában, de azt is figyelembe vettem, hogy a nyugatiak az évtizedes állandó harcok közt sok mindent ellestek a mieink fegyverzetéből, harci taktikájából. Így például a láncpáncélt azért adtam reájuk, mert egy XI. századi dél-ukrajnai besenyő vezér sírjában már találtak láncpáncélt, mely a XI. századtól kezdve nyugaton is gyorsan elterjedt. Nem éreztem hát merésznek azt a feltevést, hogy a magyarok ellen induló nyugati hadak is magukra öltötték ezt az akkor modern „vasinget". A kétélű kard a nyugati hadsereg jellemzője volt, mi is akkor vettük át ezt, amikor Géza és István megteremtette új királyi hadseregét. A kétélű kard hatásosabb fegyver ugyan a szablyánál, de nem is a szablya győzött harcainkban, hanem az előzőleg már szétzilált, harci kedvében megtört harcosokon lett úrrá seregünk. Egyébként egy jó szablya átvágta a gyűrűs páncélt is.

A nyugati sereg csupa jól képzett, egyéni becsvágytól fűtött harcosból állt, akik nehezen engedelmeskedtek a központi parancsoknak, mindegyik egyéni vitézségére volt büszke. Éhséget, szomjat, hideget nem nagyon tűrtek, s ha sokáig halasztódott a harc, bizony hazaszállingóztak. A honfoglalók seregéről mindennek ellenkezőjét mondhatjuk el: fegyelmezett, a parancsoknak feltétlenül engedelmeskedő, hideget-meleget, éhséget, fagyot egyaránt jól tűrő, edzett harcosokról van szó, akiknek lovai is igénytelenül szolgálták gazdáikat, fáradhatatlanok voltak a harcban.

SANKT GALLEN

A nagyrészt szerzetes írók tollából származó, régi források inkább csak az eseményeket, háborúkat jegyzik fel, s ritkán tudunk általuk belepillantani a régi emberek mindennapjába, életébe. A magyar történelem forrásai közül is mindössze kettő van, amelyik az emberrel, a hétköznapokkal ismertet meg. Az egyik mohamedán forrás (Ibn Rószteh és Gardézi), amelyből a magyarok esküvői szokásáról kapunk hírt, a másik egy Ekkehardt nevű Sankt Gallen-i szerzetes, aki a kolostor történetének megírása közben széles mesélőkedvvel örökítette meg egyik kalandozásunkat. Sajnos, az elbeszélés túlságosan hosszú ahhoz, hogy az egészet újraközöljük, így hát meg kell elégednünk részletekkel és a hozzáfűzött rajz magyarázatával. Ekkehardt tehát így ír:

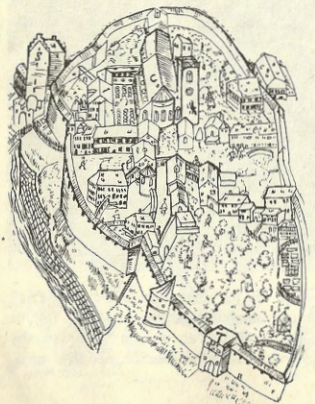

Sankt Gallen a középkorban

„... a magyarok... Alemanniát csapatosan rohanták meg, senki sem állván útjukat... (ti. Sankt Gallenben) Először azonban a barátok közül néhány és a cselédség, nem advân hitelt a hírnek, nem akart menekülni... Maga Engilbert (t. i. a kolostor apátja) is a hitetlenkedők közé tartozott, s így majdnem későn szállíttatta az erődítménybe Szent Gál kolostorának legdrágább kincseit... Abban az időben volt a mieink között egy együgyű és félkegyelmű barát, név szerint Heribald... Ez, amikor a barátok első ízben futottak az erődítménybe, és egyesek fenyegetve felszólították, hogy ő is fusson velük, »igazán – felelte nekik – hát fusson, aki akar, én bizony nem futok, mivel a kolostor gazdája nem adta ki még ez évre a sarura való bőrt«... megmaradt elhatározása mellett, és nyugodtan sétálgatott. Végre azok berontanak tegzesen, megrakodva fenyegető hajítódárdákkal és nyilakkal... Őt egyedül találják ott a középen rendületlenül állva... Amikor észreveszik, hogy félkegyelmű szörnyszülöttel van dolguk, mindnyájan nevetnek rajta, és megkímélik életét... (két magyar, aki a toronyra mászott, lezuhan, és szörnyethal, elégetik őket)... A barátok közös pincéjében pedig volt két színültig tele boroshordó, amely ott maradt... az egyik közülük meglóbálva bárdáját, átvágott egy abroncsot, Heribald, aki már egész otthonosan forgolódott köztük, így szólt: »Hagyd el, jó ember, hát mi mit igyunk, ha ti elmentek?« Ez tolmács útján megértve a dolgot, nevetve kérte társait, ne bántsák az ő bolondjának a hordóit... A kolostor udvarát a tisztek veszik birtokukba, és bőségesen lakomáznak. Heribald is velük úgy belakott, hogy mint utóbb maga mondogatta, soha jobban... Bort annyit ivott mindenki... amennyi jólesett. Miután pedig a bortól nekihevültek, mindnyájan elkezdtek rettenetesen kiáltozni isteneikhez... és vidámságukat szabadon engedve, táncolnak és birkóznak a főemberek előtt. (A magyarok elvonulása után)... megkérdezték Heribaldtól, hogyan tetszettek neki Sankt Gallen nagyszámú ellenségei: »Hát – szólt – a lehető legjobban. Higgyétek el nekem, nem emlékszem, hogy valaha is vidámabb embereket láttam volna a mi

kolostorunkban. Ételt és italt ugyanis a legnagyobb bőségben adtak. Amire ugyanis én azelőtt a mi hajthatatlan pincemesterünket alig tudtam megkérni, azok bőségesen adtak nekem, ha kértem.«" Hát így emlékezett vissza a vidám magyar legényekre az egykori szegény barát.

A rajzon román kori kéttornyú templomot ábrázoltam, s egyik tornyán látni a felkúszott magyart. Az ivóserlegből hörpintő harcos mellett egy húst rágó magyar. Heribald barát pedig Berda József költő barátom, aki nagyon szerette a „pogány tütüt" (azaz a „kereszteletlen" bort) és a finom ételeket.

Mielőtt a *Krónika* szövegét megismernők, föl kell idéznünk azt a föltevést, hogy a „7" nem jelent határozott számot, hanem misztikus szám az emberiség történetében, és így a miénkben is. Szó esett erről már „hét" törzsünkkel kapcsolatban. Úgy látszik, ez a hetes szent szám az iszlám vallás egyik nagy hatású felekezetétől származott, és így a magyarság törökös rétegének emléke. Nos, olvassuk a *Képes Krónikát*:

„Megesett pedig Taksony idejében, hogy a magyarok serege Gallia felé szállt föl zsákmányok szerzéséért. Mikor ezek hazatérőben átkelve a Rajnán, három részre oszlottak, kettő becsület nélkül (azaz vereséggel), egy becsülettel szállott le Magyarországba. Ezt Szászföld hercege Eisenachnál, Türingia városánál hét magyart kivéve, mind leölte. Hetet pedig közülük meghagyva, füleiket levágva küldött Pannoniába. Menjetek – úgymond – magyarjaitokhoz, s így beszéljétek el, hogy többé ne jöjjenek a gyötrelmek ezen helyére... A fületlen hétmagyarról pedig azért, mert élve visszatértek, s nem választották inkább a halált társaikkal, a község monda szerint oly ítéletet hozott, hogy minden vagyonukat elvesztették, úgy ingatlan, mint ingó állapotban, elválasztották őket feleségeiktől, gyermekeiktől, s mezítláb, saru nélkül, magántulajdon nélkül hagyták őket. S mindig együtt, sátorról-sátorra koldulva járatták őket, míg éltek."

A X. századból származó és a gótikában átépített augsburgi dóm. Tornyából látszik a Lech mezeje, tragikus végű csatavesztésünk színhelye

Ezek után néhány szót a rajzokról. A győzelem után megcsonkítva szélnek eresztett néhány hírvivő az egykori háborúk kegyetlen szokása volt a Nyugaton s a Keleten egyaránt. Egy lovas ember számára még külön megalázás, ha gyalog engedik útnak: rajzomon ezt is igyekeztem érzékeltetni. Az öv a szabadság jelképe volt régen, a hét gyászmagyar ezért van övétől megfosztva. Viseletüket tekintve itt nem voltak gondjaim: a rongy mindenütt rongy, s ez takarja kiaszott testüket.

Mi mondanivalója lehet ezzel kapcsolatban a történésznek? Először is az, hogy nem győztünk mindig, hanem néha bizony alaposan megtiportak bennünket. A harc mindig kétesélyes, s azokból, akik azt hirdetik magukról, hogy mindig győztek, csak a nemzeti gőg beszél, s nem az igazság. De hát mik voltak azok a „kalandozó hadjáratok", amelyekből ezt a hét szerencsétlen embert engedték haza? Nagy hadivállalkozások, de mindig valamelyik nyugati hatalommal szövetségben. Úgy is magyarázhatjuk őket, hogy különféle uralkodók zsoldosként fogadták meg a híres, kiváló katonai erényekkel ékes magyarok egy-egy csapatát. Semmiképpen sem voltak ezek pusztán „rablóhadjáratok", mint ahogyan ellenségeink és a magyar történészek egy része is tanítja. Nemrégen írt Vajay Szabolcs egy könyvet erről a kérdésről, melyből kiderül, hogy a magyar segédcsapatok csak átvonultak a szövetségesek területén, s csak az ellenség földjére érve kezdődött meg a verekedés, a dúlás, a fosztogatás. De hát abban az időben így volt ez világszerte! Ma – méltán – nagyra becsüljük a dánokat, svédeket és norvégokat, ám őseik, a harcias vikingek, évenként végigrabolták egész Nyugat-Európát, nem is beszélve az orosz területekről. Más szemmel kell néznünk tehát a kalandozásokat, s akkor bontakozik ki előttünk vitézi virtusuk, ha meggondoljuk: néhány ezer főnyi magyar lovas néha még Spanyolországot is „megjárta"!

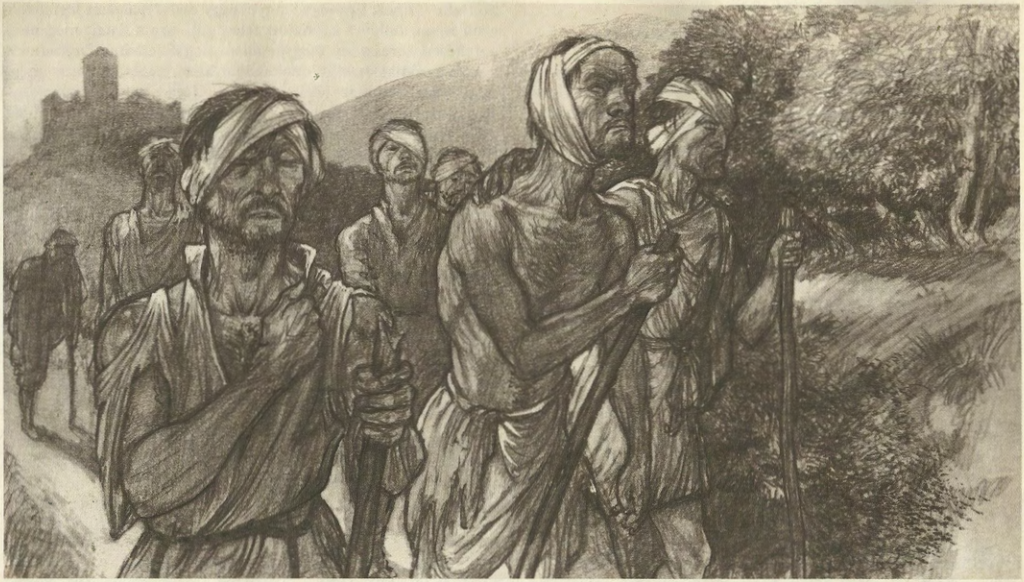

Mindez azonban a „kalandozó" hadjáratoknak csak egyik oka volt. Újabban Földváry Gábor ötféle hadjáratot különböztet meg: önvédelmi ütközetek a támadó ellen; a környező erők gyengítését szolgáló hadjáratok; a fentebb leírt nagyobb kalandozó hadjáratok, két nagy hadjárat a német-római császárság megfélemlítésére s végül kisebb hadjáratok adóbehajtás és zsákmányolás okából.

Nos, az egyik ilyen kalandozó hadjárat nem győzelemmel végződött, mint annyi más, hanem vereséggel, s ennek emlékét őrzik a „gyászmagyarok".

GÉZA NAGYFEJEDELEM

Történelemírásunk egyik legrejtélyesebb alakja. Újabban egyre inkább teret hódít az a felismerés, hogy a mai magyar állam igazi megalapítója Géza volt, és fia, István király, voltaképpen az ő munkáját fejezte be. Tudvalevő, hogy István királyt Szent László alatt, 1083-ban szentté avatták. Mármost történészeink egy része úgy véli, hogy krónikásainknál – akik szerzetesek voltak – a szent király alakja homályba borította az apa érdemeit, s így Géza alakja elmosódottá vált. Vannak forrásaink, amelyekben ő a magyar kereszténység első terjesztője, sőt maga is „szent". Hogy nem lehetett jelentéktelen, hétköznapi ember, arra sok jel utal, többek közt fia házassága. Tudvalevő, hogy a német-római császári ház leányait csak egyenlő rangú királyi, fejedelmi sarjakhoz adta férjhez. Egy-egy lengyel vagy cseh fejedelem legfeljebb grófi rangú hölgyet kaphatott feleségül, míg a fiatal, még nem is teljesen keresztény magyar állam nagyfejedelme fia számára a német-római császár unokahúgát kérhette és kaphatta meg. Ez egymagában is azt jelentette, hogy Géza hatalma, állama erős volt, ő maga pedig egyenlő rangúnak számított a német-római császárral. Nyilván belejátszott ebbe az Attilától való leszármazás, tehát az isteni küldetés, a turultól való újjászületés tudata is. De tekintve a német-római diplomácia nagy valóságérzékét, ezzel a házassággal voltaképpen az erős magyar államot ismerték el. A frigy nyilván nem a későbbi István királynak szólt – hiszen az ilyen házasságokat akkor a szülők kötötték, a fiatalok megkérdezése nélkül –, a nász Géza hatalmának elismerése volt. Géza már korábban megkeresztelkedett, és a keresztségben az István nevet kapta, megparancsolta a keresztelő Bruno püspöknek, hogy fiát is István névre keresztelje. (Az István – Sztephanosz – név a megkoszorúzottat, megkoronázottat jelenti. A katolikus egyház tisztelt Istvánja a passaui püspökség védőszentje, a megkövezett őskeresztény vértanú volt.) Az esküvővel voltaképpen egy hatalmi harc jutott időlegesen nyugvópontra: Kelet és Nyugat békéjét kötötte meg Géza ezzel a házassággal.

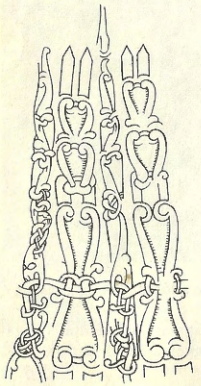

A Dunában talált aranyozott normann lándzsa kiterített rajza

Nos, hogyan lehet mindezt rajzban kifejezni? Géza fejedelem tartásában öntudat, keménység van, tekintete messze néz. Sisakja prémjén a napkorong, hiszen tudjuk, a magyar kündü a törökös magyarságban a napot jelentette. Mellkasán az emberfejes turul ugyanaz, amit Emese álmánál is láthattunk. Ennek képe ismétlődik a felálló gallérú ing varrottasaiban. Öve a honfoglalók kettős öve, kardja azonban már nyugati, hasonlít a prágai Szent István-kardhoz – ami az Árpádok kincstárából került oda –, hermelines palástja is nyugati mintájú. Előtte síkság, mögötte hegyvidék. Így kíséreltem meg a rajz nyelvén kifejezni, hogy Géza határon állt, a régi és új közt. Van egy feltevésem, amely szerint első ezüstpénzeinket is – amelyek felirata *Stephanus rex* (István király) – Géza-István verette. E pénzek betű-

vetésében ugyanis vannak olyan jelek, amelyek a nagyszentmiklósi kincsen is megtalálhatók, méghozzá annak rovásírású feliratain. Ez a csodálatos aranykincs (ma Bécsben őrzik) valamelyik fejedelmünk tulajdona lehetett.

Akárhogyan is fogadjuk e kérdéseket, kétségtelen, hogy Géza fejedelmünk rakta le azokat az alapokat, amelyeken az Árpádok ezeréves magyar állama felépült. Országukba beleépültek az itt talált onogur-magyarok, székelyek, varsányok és tárkányok is.

Bár valljuk és tudjuk, hogy a magyar nép nem volt a szó szoros értelmében vett nomád nép, úgy látszik, egy-két törzsében még erősek voltak a nomád hagyományok. Egyik arab forrásunk így ír erről: „Sátraik (boltos jurtjaik) vannak... és együtt vonulnak a sarjadó füvel és a zöld vegetációval. Bárhová is mennek, együtt utaznak egész rakományukkal és raktárukkal, (az uralkodó) kíséretével és a trónussal, a sátrakkal és az állatokkal." Ám ugyanaz a forrás így folytatja: „A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van."

Általában kutatóink úgy tartják, hogy itt a téli és nyári szállások közti évenkénti vándorlásról van szó. Ahogy az előbb idézett honfoglalás kori arab forrás (Ibn Rószteh és Gardézi) mondja: „Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Ott marad télire, és halászik. A téli tartózkodás ott alkalmasabb számukra." Talán ilyenfajta költözködésre vonatkozik a több évszázaddal későbbi Szent László I. törvénykönyvének 19. fejezete: „Ha valamely falu népe, elhagyván az ő templomát, más helyre költözik, a püspök hatalma és a király parancsolata kényszerítse vissza oda, ahonnan eltávozott." Úgy látszik, hogy a magyar helynevek is őrzik effajta téli és nyári szállások emlékét. Így például Györffy István megfigyelte, hogy a Tisza menti helynevek körülbelül egynapi járásföldre megismétlődnek a Mátra és a Bükk hegység tövében. Ugyanilyen megfigyeléseket tett Hóman Bálint a Dunántúlon és Makkay László az erdélyi Mezőségen. Így tehát nem lehet tagadni, hogy bizonyos törzseinknek vagy nemzetségeinknek még itt, az új hazában is két szállása volt: a téli és a nyári. Sőt újabban Györffy György feltételezi, hogy előkelőink és fejedelmeink a folyók mentén rendszeresen váltogatták télinyári szálláshelyeiket.

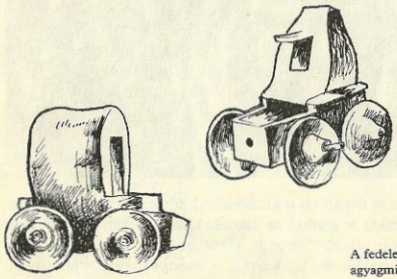

A fedeles szekér őskori agyagmintái a sztyeppéről

A tavasz, amely a téli szállásról való felkerekedést jelentette, még ma is örömünnep a füves puszták népeinél. Cs. Sebestyén Károly, a szegedi múzeum egykori kitűnő néprajzkutatója, a következő költői szavakkal ír erről: „A hosszú tél után beköszöntő tavasz az egyetlen igazán szép időszak a steppén, az igazi boldogság szaka. Csak az a kár, hogy igen rövid ideig tart. Ahogy a melegebb idő elolvasztja a havat, kezd a fű hajtani, nem ugyan pázsitosan, mint nálunk a réten vagy kaszálón, hanem csomókban, de rövid idő alatt magasra nő. A steppevirágok milliói egyszerre nyílnak a langyos tavaszi levegőben... A nomádok költői beszédének legszebb szava: A virágzó legelő. Mindazt, ami kedves nekik, hőseiket, kedvenc lovaikat és a fiatal leányokat, mikor menyasszonyi díszben vannak, virágzó legelőnek mondják."

Ha most egy pillanatra magunk elé képzeljük az úgynevezett perzsaszőnyegek csodás virágdíszét (ezek nagyrészt nomád szőnyegek), eszünkbe jut, hogy ezek voltaképpen a tavaszt idézhették meg a jurtákba, otthonokba.

A költözködésnek természetesen megvoltak a törvényei, amelyeket nagyrészt az állatok természete szabott meg. Elöl mentek

a ménesek, aztán a szarvasmarhák, végül a legelőt szinte kitépő és bepiszkító juhnyájak. Ezek az évenkénti költözések egyúttal nagyszerű „hadgyakorlatok" voltak a Kárpát-medencébe átköltöző törzsek számára. Az a körülmény ugyanis, hogy honfoglalás kori temetőinkben nagyjából azonos számban vannak a nők és férfiak, s mindkettő viselete keleti jellegű, bizonyossá teszi, hogy a „besenyő vereség", asszonyaink, gyermekeink elrablása, kisebbfajta rajtaütés lehetett csupán, hiszen a X. században már tudunk közös besenyő–türk (azaz besenyő–magyar) hadjáratról is.

A JURTA FELÁLLÍTÁSA

Géza fejedelmünk rajzán a kerek nemezsátor, a jurta jelképezte a múltat. A jurta évszázadok, évezredek alatt kialakult építmény, a népi tapasztalatok csodája. Olyan épület, amelynek alaprajza nagyobbra vagy kisebbre, magassága alacsonyabbra vagy magasabbra vehető. Kör alakú rácsfalból és föléje emelt dorongkupolából áll. Leírásakor Almásy Györgyre és a múlt században Ázsiában dolgozó Vilhelm Radlov orosz akadémikusra hagyatkozunk. Lássuk előbb Almásynak a kirgizeknél, kalmüköknél és türkméneknél szerzett tapasztalatait: „A jurt felállítása alkalmával először a »kerege« nevezetű kerek rácsfalakat állítják fel, amelyek a gólyaorr módjára összerótt, szíjakkal összekötözött lécecskékből állnak. Ezeket egyszerűen a földre állítják, egymással összekötik, s a fal két összehozott végét a négy durva deszkából összerótt ajtókerettel fogják egybe. A jurt nagyságát rendszerint

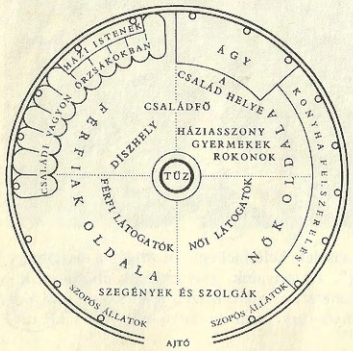

Az altaji jurta belsejének beosztása (Radlov nyomán)

ezeknek a keregéknek... száma szerint ítélik meg, amelyeknek hossza kiegyenesítve 3–4 méter. A rendes jurt négykeregés... kerülete 12–14 méter, átmérője pedig 4–5 méter, de vannak ezeknél jelentékenyen nagyobb jurtok is... Ha a keregék már rendesen körben fel vannak állítva, akkor felső végük sekély behajlásán keresztül kötéllel szilárd gyűrűvé kötözik össze. Ezután hosszú doronggal valami 1,5–2 átmérőjű fagyűrűt emelnek fel kellő magasságra, mert ez lesz a sátor tetejének befejezése s egyszersmint a füst kieresztésére szolgáló nyílás... külső peremén lyukak vannak, amelyekbe hosszú, tető alakban meggörbített póznák hegyes végét dugják, s ezeken nyugszik a nemezfedél. Alsó végük át van lyukasztva, s ezen keresztül húznak kecskeszőrből készült tarka zsinórdarabokat, amelyekkel a keregebotok kereszteződésének helyén, ott, ahol két ilyen bot keresztezi egymást, odakötözik őket. A négykhanátos jurtnak mintegy 60–70 póznája van. Ha a favázat, amely valami óriási madárkalitkához hasonlít, felállították, akkor csak a sajátságosan szabott és megfelelően összevarrt nemeztakarókat húzzák rá, s azzal a ház készen van... Alig tíz perc alatt tökéletesen készen áll a jurt, hacsak elég női kéz dolgozhatik a felállításán. Mert mint minden munkát, úgy a jurt felállítását is a nők végzik..." (Almásy következtetesen jurtot írt.)

Ez a jurta pompás lakás. Csöppet sem kezdetlegesebb az épített háznál, inkább tökéletesebb. A honfoglaló magyarok jurtáinak nyomát sorozatban találtam meg a felgyői (Csongrád megye) honfoglalás kori faluásatásomon. Nemezsátrainkról megemlékeznek az arab írók is. Al Bekri azonban megemlíti kunyhóinkat is, amidőn így jellemez minket: „A nép kunyhókban és sátrakban lakik, követve az eső hullását s a fű sarjadását."

A jurtában az élet szabályozottan folyt, erről bőséges híradást kapunk Radlov akadémikustól. Középen állt a tűzhely, s egész nap égett a tűz. Ha a jurtát az ajtótól számítva négy nagy, nagyjából egyforma körcikkre osztjuk, akkor megkapjuk a benne folyt élet egész rendszerét. Az ajtóval szemben, a tűzhely mögött

van a családfő helye. A körnek a családfőtől jobbra eső része a férfiaké, a balra eső pedig a nőké. Közvetlenül a családfő jobbján van a tisztelethely. A jurta férfioldalán vannak felfüggesztve mindazon tárgyak, amelyek a férfiember munkájához szükségesek: puskák, tölténytáskák, fékek, szíjak, nyergek, terhelő nyergek, korbácsok és így tovább. A nők oldalán pedig azok a holmik találhatók, amelyek az asszonynépet szolgálják: az asszonyok lovaglófelszerelése, gazdasági és konyhaszerszámok, edények, kannák, facsészék, őrlőkövek, nagy tömlők a kumisz tárolására, a kisgyermek bölcsője stb.

Régészeink jó ideig csak honfoglalás kori és Árpád-kori földkunyhókat tártak fel, s azt tanították: ez volt eleink lakása. Magyarázattal tartozunk, hogy miért változott meg az utóbbi időben – éppen felgyői ásatásaim révén – ez a kép. Az olvasónak most kis időre egy kissé régésznek is kell lennie, hogy megértse, miről van szó.

Hogyan történtek az ásatások, úgyszólván mind a mai napig? Úgy, hogy a területről letisztították a termőföldet, s alatta előbukkant a bolygatatlan talaj. Mármost ha egykor ebbe a talajba sírt, házat, netán szemétgödröt ástak, akkor annak foltja szépen kirajzolódott, mert a töltelék, bemosódott föld más színű volt, mint a bolygatatlan talaj. Ezután a régésznek már nem volt más dolga, mint óvatosan, szakszerűen kiásni a foltokat, megtalálván bennük a csontvázat, a házat, a szemét- vagy a gabonatároló gödröt, egyszóval mindent, amit egykor beástak a földbe. S amit nem ástak be, hanem a föld felszínére építettek? Az jó ideig teljesen eltűnt a régészeti kutatás elől, legfeljebb csak sejtették, hogy a földkunyhók között föld feletti házak is állhattak. E tekintetben a döntő fordulatot felgyői ásatásaim hozták meg. Felgyőn ugyanis sikerült kimutatnom a föld fölé emelt épületekből a boronaházat, a vert falú házat, a téglaházat és a jurtát! A régi falu tehát sokfajta házával inkább mai falvainkra hasonlított, mint a putrifalura.

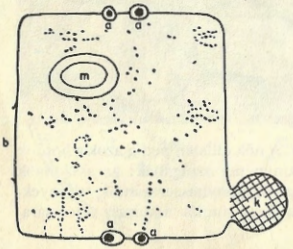

Így földkunyhó alaprajza
Méri István ásatása nyomán)

Ezek a földbe ásott házak nem voltak nagyok, csak 2–3 × 3–4 méteresek, s bennük rendszerint a bejárattal szemben állt a tűzhely. Ezt vagy megépítették kőből és agyagból, vagy pedig mélyen bevájták a földbe. Ebben fűtöttek, főztek. Sajnos, nem tudtuk még megfigyelni, hogy volt-e füstelvezetője, vagy a füst a házon keresztül, a mennyezet nélküli tetőn át távozott. Újabban arra gondoltam, hogy voltaképpen nem is lakóházak voltak ezek, hanem amolyan nyári konyhák, amilyent még ma is megfigyelhetünk például a Székelyföldön s másutt is. Akárhogyan is nézzük, ezeknek a földbe ásott, szegényes putriknak elterjedése sehogyan sem fedi azt, amit a magyarságról tudunk, ugyanis messze túllépi a magyar nyelvhatárt, és inkább közép-kelet-európai házforma.

Lehetséges, hogy nem néphez kötődik, hanem általában a szegénysorhoz, s talán a földműveléshez. Ugyanis Bóna István hajszálra ilyen házakat ásott ki Pentelén – az avar korból! A házakban talált „munkagödrök" talán függőleges szövőszék helyei voltak, s a gödrök arra szolgáltak, hogy a szövő asszony kényelmesen elhelyezze bennük a lábát. Ez a vélemény ma általános, de ellene lehetne vetni, hogy a szövőszék ilyenformán teljes homályban, sötétségben állt, távol az ajtótól, amely nyilván az egyetlen fényforrás volt. Hogy lehetett így dolgozni rajta? Még valamit el kell mondanom: honfoglaláskorunk és Árpád-korunk jellegzetes edénye, a 10–15 literes cserépbogrács nem fér be a tűzhely nyílásán, kellett hogy legyenek tehát szabad tűzhelyek is, amelyeken szolgafára felfüggesztve főztek a bográcsokban (ahogyan ezt a 81. oldalon láthatjuk).

Ilyen földbe ásott házat – amelynek ez a rajz a belsejét mutatja – több rajzomon is láthatunk, például a nyergesmester háta mögött, a kislányok játéka is ilyen ház előtt folyt stb.

Még valamit honfoglalás kori falunkról, amelyre tehát nem a földkunyhók jellemzők: sok bennük a malomkőtöredék, ami a földművelés elterjedésére mutat.

A házak körül mély árkok és sáncok határolták el a „kertet", úgy kell elképzelnünk, hogy ami ma léckerítés, az akkor földsánc volt. Egy-egy falu nagy kiterjedésűnek látszik, Felgyő például mintegy 800 × 400 méteren terült el.

Az állatcsontok és a gabonamaradványok nagyjából olyasfajta falusi életről vallanak, mint a múlt századi Magyarországon.

A FIÚK JÁTÉKA

Feltűnő dolog, hogy a népvándorláskor gyermeksírjaiban csak elvétve találunk játékot, a honfoglaló magyarok gyermeksírjaiból pedig eddig egyáltalán nem került elő játékszer. Ez nem lehet véletlen, s valóban, ha a keleti népek társadalmát tanulmányozzuk, megtaláljuk a magyarázatot. A sokszor idézett Almásy Györgytől tudjuk, hogy a nomád gyermekeknek nincsen játékszerük, játékaik is csak mintegy gyakorlatok a felnőttek munkáihoz. Csak a legkisebb gyermek – aki éppen most hagyta el a bölcsőt, s alig tud görbe kis lábán megállni – játszik egyszerű birkacsontokkal, leginkább kerek térdkalácsokkal. Ha ezen a korszakon túl van, már bárányok és birkák bekergetésével, nyereggyakorlatokkal, az ostorral és pányvával való bánással és birkózással készül hivatására. A fiú életének legnagyobb fordulója a lovasítás. Erre hároméves kora táján kerül sor, nagy ünnepségekkel.

Azontúl gyermeknyeregben tölti élete nagy részét, és gyermekijából nyilaz egerekre, ürgékre. Mindennek természetesen semmi nyoma nem marad a sírokban. Vannak azonban gyermekjátékaink, amelyek – úgy látszik – ebből a korból őrződtek meg. Édesapám – néhai László Gyula – gyűjtéséből mutatok be két ilyent, s ezek közül az egyiket megrajzoltam. A XVI. századból értesülünk arról, hogy a kiskunsági pásztorok keményfából faragott, lábhosszúságú cöveket használtak verekedéskor. Ennek emlékét őrzi nyelvünk „megcüvekelés" szava. Bátky Zsigmond néprajzkutatónk felteszi, hogy ez a cövek elsősorban hajítófegyver volt, aminthogy a kanászbalta sem csak vágó-, hanem hajítófegyver is. Nos, édesapám egy tyukodi (Szatmár megye) gyermekjátékot írt le, amelyik éppen arra való, hogy a cövek kezelését megtanulják. A legénykék egy sorban, egymástól 5–6 méter távolságra állnak fel. Egy vezér eldobja a sor előtt a célfát (karvastagságú buzogányforma), s a legénykéknek a repülő célfát 25–30 cm hosszú hajítófával kell eltalálniok. Aki eltalálja, az lép a vezér helyébe, s így tovább. (A játék emlékét őrzi a magyar szólásmondás: nem ér egy hajítófát sem.) A kirgizek és más pusztai népek is használják a hajítófát (kelevézt). Almásy írja, hogy gyökérgörcsből faragják. A karakirgizek 30–40 lépésről biztosan ejtik el vele a mormotát, s még a repülő madarat, például a fácánt is képesek eltalálni. Könnyen lehet, hogy a tyukodi gyerekjáték éppen ezt az ősi vadászmódot őrizte meg évszázadok múltán is.

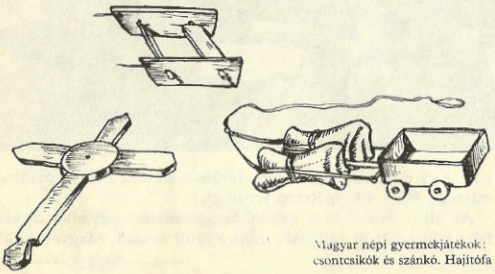

Magyar népi gyermekjátékok: csontcsikók és szánkó. Hajítófa

Hasonló játékot írt le édesapám gyermekkorából, a múlt század vége tájáról, a Székelyföldről. Tavasszal a fiúk kimentek a rétre. Fűzfából íjat, nyílvesszőket készítettek, s aztán egymással szemben két sorban felálltak. A vezér a középtengely egyik, a soroktól távolabbi pontján állt, és mókázással, beszéddel igyekezett a fiúk figyelmét elterelni, s aztán hirtelen kilőtte nyilát. Aki röptében eltalálta, a vezér helyébe lépett.

Mindkét játék a későbbi vadász, harcos legény nevelését szolgálta, így ránk is érvényes, amit Almásy a nomádokról írt. De a fiúk részt vettek azokban a játékokban is, amelyeknek leírását a következő oldalakon találjuk.

Nem kétséges, hogy mindazokat a foglalkozásokat, amelyeket e könyvből megismerünk, gyermeki módon utánozták a serdülők-suhancok. Lehetett, aki nyerget, aki íjat készített, aki csapdát a madaraknak, apró vadaknak. Utánozhatták a legények versengését, birkózását, lóversenyét s nyilván hókuszpókuszokkal a temetés szertartását is. Bizonyos, hogy a gyermeki társadalom szintjén megjelentek a nagy közös vadászatok színjátékai, a táncok, verekedések, mezei munkák utánajátszásai is. Így váltak lassan a gyermekekből felnőttek. A mai értelemben vett iskoláztatásuk nem volt: az élet követelményeihez idomultak.

Erről sem maradt semmi a sírokban. Persze nem nehéz elképzelnünk, hogy a földkunyhók közti szabad tereken játszó kislányok éppen úgy homokoztak, babáztak, mint a maiak. Talán felhasználták pólyás bubának a lovak vastag csontjait, de hát ez nem tudható, csak sejthető. Mégis sok mindent megtudunk játékaikról, amelyek a felnőttek szertartásait, mulatságát utánozták – és utánozzák mind a mai napig. A két legismertebb, ősvallásunkra, ősi szokásainkra vonatkozó gyermekjátékunkat ismerjük most meg.

Persze hogy a kislányokat akkor is a babázás, a menyegző érdekelte. Még ma is játsszák, mondogatják a kisgyerekek az ősi rigmust:

Szita, szita péntek,
Szerelem csütörtök,
Bab (vagy dob) szerda.

Hogy mi ebben az ősi? Először is a szita, a szerelem és a dob vagy bab együtt említése. Ez a régi varázslási formákra emlékeztet, amelyben a szitának és a dobnak nagy szerepe volt, nemkülönben a rajtuk táncoltatott babszemeknek. S ezt az emlékezést bizonyossá teszi egy feltűnő jelenség: a napokat fordítva sorolja fel a gyermekmondóka – péntek, csütörtök, szerda. Nos, tudván tudjuk, hogy régi varázslásaink egyik legfeltűnőbb jelensége a megfordítás volt (például a boszorkányok legnagyobb vétke az volt, hogy a miatyánkot fordítva mondták el). Ez a megfordítás a kis gyermekmondókát a régi szerelmi varázslatok, menyegzői szokások világába viszi vissza.

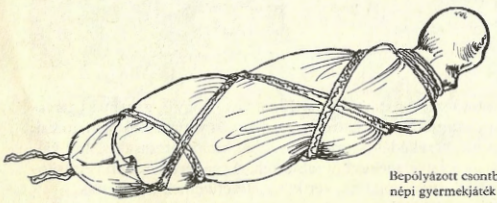

Bepólyázott csontbuba, népi gyermekjáték

A másik gyermekjáték a táltos, a gyógyítás légkörét idézi. Vegyük elő itt is a versikét:

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábod?
Török gyerek megvágta,
Magyar gyerek gyógyítja,
Sippal, dobbal, nádihegedűvel.

Amikor a gyermekek ezt játsszák, akkor kezükkel hadonászva, egymást ütögetik nagy lármával. Róheim Géza néprajztudósunk a versike tartalmát egybevetette a sámánok gyógyításmódjával, amely nagy kiabálással és a jelenlevők egymás ütögetésével jár, s talán a betegségszellem kiverésének emléke. Figyeljünk még arra, hogy a gólyának vagy más változatokban a héjának a lábát elvágták. De ki vágta el? A magyar gyerek? Nem, hanem a török! Ez is ősi emlékkép, amikor a megölt vagy megsebzett vadállat előtt azt bizonygatják, hogy nem ők a bűnösök. Nyelvrokonaink, az osztjákok, például így mentegetőznek a megölt medve előtt. Síró hangon szólongatják: „Ki vette el életedet? Az orosz emberek. Ki vágta le fejedet? Egy orosz ember baltája. Ki nyúzta le bőrödet? Egy orosz ember által készített kés." Egyszóval: az osztjákok ártatlanok, az orosz emberek okozták végső soron a medve halálát.

Egyébként a magyar vers további részében a házasságról esik szó, úgy látszik tehát, hogy az ezt megelőző táltosszertartás emlékét őrizte meg gyermekjátékunk. A gonosz szellemek riogatá-

sára való volt a nagy kiabálás, sőt később puskákból lövöldöztek a levegőbe. A magyar gyermek tehát évezredes, ősi soron való hagyományokat őriz – anélkül hogy tudna róla. Érdekes esete ennek a hagyományőrzésnek, hogy a nyelvüket magyarra cserélő kunok ősi kun miatyánkját is a gyermekszáj őrizte meg, amolyan „értelmetlen" mondóka formájában. Ez az egyetlen élő kun nyelvemlékünk.

Nyilvánvaló, hogy a honfoglalás korában még ősibb szertartásokkal játszottak, elmélyülten és komolyan, mert ez minden játék kísérője, sőt legfontosabb ismertetőjele.

VADÁSZAT

Őseink szenvedélyes vadászok voltak. A pusztai népeknél ez apáról fiúra öröklődik. Az ókori görög tudós, Hérodotosz, „a történetírás atyja", írja le, hogy a hadirendben álló szkíták sora egy pillanat alatt megbomlott, ha egy nyúl futott el előttük, mert egyszeriben mindenki üldözőbe vette. Rajzomon háromféle vadászatot ábrázolok, s mindhárom lovas vadászat. A háttérben egy lándzsást látunk. Még a XVIII. században is szégyen lett volna, ha a vadász vadkanra nem lándzsával vadászik, hanem lőfegyverrel: meg kellett küzdeni vele, ez volt a vitézség, az ügyesség próbája. A rajzon a második vadászati mód az íjjal való vadászat, ehhez sok magyarázat – az íj és nyíl ismeretében – nem kell. A harmadik vadászati mód a lovas emberek öröme és büszkesége: a solymászat. El kell mondanom, hogy amikor egyik mongol barátom megnézte rajzaimat, felhívta a figyelmemet, hogy a rajz nem helyes, mert a sólymot a jobb kézről dobják föl, nem a balról. Viszont a rajzomat olyan jónak találom, hogy hagyom, ahogy van, s akik a könyvet lapozzák, tekintsék ezt bocsánatos bűnnek, vagy a vadászt balkezesnek.

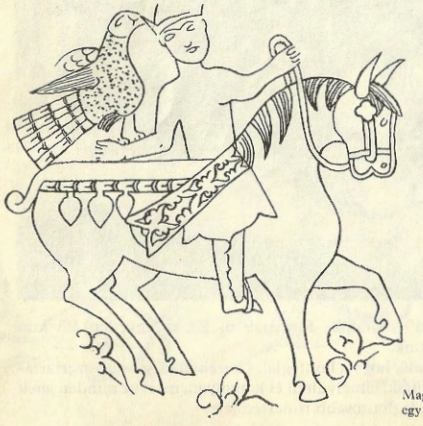

Magyar solymász egy úrali ezüsttálon

A solymászat szépségéről és a vadászat lefolyásáról ismét Almásy Györgyöt, a századforduló nagy Ázsia-utazóját idézem: „Ha a lovas elhajította madarát, akkor a nyomában vágtatva biztatja, s ugyancsak igyekszik, hogy közel legyen, amikor a zsákmány elesett; emellett kiabál, ordít: »ahi, ahi!«, ahogy csak a torkán kifér!... A pillanat élvezetébe teljesen belemélyedve, kitörő jókedvvel rohanva, a lovas erőteljes, élettől pezsgő központja ennek a szenvedélyes képnek... Az eljárás mindig ugyanaz: alacsonyan surran a héja az üldözött nyúl fölött, amely halálos ijedelmében nyílegyenesen rohan tova: a madár aztán felemelkedik egy kissé, nyílsebesen levág, s egyetlen kapással megragadja a nyúl gerincét a lapockák fölött, másodikkal a fejét markolja meg, s ebben a pillanatban már rendesen felbukfencezik a nyúl, mintha lövés érte volna, s mozdulatlanul, kimúltan terül el. A tűhegyes karmok tőrként ölik meg az állatot, már rendesen az első rohamra, s a héja oly durván rohan az áldozatára, hogy annak, mintha présbe csavarták volna, úgy ropognak s zúzódnak össze a csontjai. A leütött vadon a győztes madár mintegy elszédülve, mereven és mozdulatlanul ül... sárga szeme vérben forog, s dühösen, öntudatlanul tekint maga körül, leeresztett szárnyai befedik a zsákmányt..." A solymász hússal csalogatja vissza vastag bőrkesztyűs öklére, s kezdődik minden elölről.

Egy-egy jól betanított sólyom gazdájának messze földön dicsért büszkesége. A magyar solymászat nagy hírű volt, még a középkorban is magyar solymászmester „tankönyve" szolgált

tanulságul a Nyugaton. Az egykorú pusztai művészet sokszor és nagy hozzáértéssel ábrázolta a sólymot és áldozatát. Különösen a szkíta kori ötvösök jeleskedtek ebben, de a későbbi ezüsttálakon is megjelenik a solymász alakja, talán-talán magyar ötvös keze munkája nyomán.

Tekintve a sólyom ilyen kiemelkedő szerepét, nem lehet váratlan, hogy a magyar krónikák Attila címerébe is sólymot tettek, és hogy az Árpádok eredetmondájában a turul (sólyom) születik újjá Emese álmában. Természetesen az „állatős" jelkép volt, hiszen jól ismerték a fogantatás-születés természetrajzát.

Népvándorlás kori sírjainkban, különösen az avaroknál és a magyaroknál, meglehetősen sok nyílcsúcs kerül elő. Ezek vasból vannak, s bár a rozsda kikezdte őket, meg lehet állapítani egykori formájukat. A nyílvesszők és tollazatuk nyomtalanul szétmállottak a földben. Mégis tudjuk, hogy egy-egy nyílvessző milyen hosszú volt, mert több esetben megtaláltuk a tegez vasalásait, s ebből következtetve úgy 70 cm hosszú nyíllal vadásztak és harcoltak eleink. Elöljáróban valamit a nyilak súlyáról. Különösen az avar leletek tanúsága szerint a nyílcsúcsok két csoportra oszthatók: könnyű és nehéz nyilakéra. Úgy látszik, hogy ennek komoly jelentősége volt, és megszabta a harci taktikát is. Legalábbis amikor Temüdzsint kánná választották, és felvette a Dzsingisz nevet, méltóságait kinevezve a következőket is mondta: „Legyetek távolba szálló koocsak-nyilaim, közelre repülő odora-nyilaim." Megkülönböztette tehát a távolra ható „nehéztüzérséget" és a közelre ható „könnyű nyilakat".

De a nyílhegyek sem egyformák. Különböző alakjuk van, méghozzá azért, mert más és más célra használták őket. Ha a sírokból nem is derül fény arra, hogy melyik nyíl mire szolgált, szerencsénkre Ázsiában úgyszólván még napjainkig is vadásznak nyíllal, s így mód van a következtetésre. Gyakran a nyíl neve is útbaigazítást ad arra, hogy mire való. U. Kőhalmi Katalin, aki a mongol nyelvterület nyilait vizsgálta, *A steppék nomádja lóháton, fegyverben* című könyvében a következőket írja: „Az első eléggé vegyesnek tűnő csoportot a nagy hegyű nyilak alkotják, amelyekkel nagyvadra vadásztak, de többségük hadinyílként is szolgált... A nyilak élét általában köszörülték. Volt azonban olyan nyílhegy is, amelyet rozsdásodni hagytak, s így vérmérgezést okozhattak vele. Néhány apróbb hegyes nyíl is tartozott ebbe a csoportba, aztán véső alakú heggyel ellátott nyilak és villás nyilak csoportja, amelyek egymástól a két csúcs közötti bemélyedés mélységében különböztek csak... Mélyebb homorulattal hajlott a holdas nyíl, míg végül mélyen és néha szögletesen öblösödött be a villás, másként fecskefarkas nyíl..." Se szeri, se száma nem volt a zengő nyilaknak: „...a röptében fütyülő, zizegő, zúgó, brummogó hangot kibocsátó nyíl ijedt felugrásra vagy figyelő megtorpanásra késztette a vadat, a nyíl vasa pedig azonnal súlyos vagy éppen halálos sebzést okozott. A hím szarvasokat bőgés idején a nőstény állat hangját utánzó nyíllal megállásra késztették, ugyanúgy a nőstényt a szopós állat hangját utánzóval. Vízen, nád, káka között rejtőző víziszárnyast a ragadozó madár rikkantását hallató nyíllal felreppentettek..." stb. Nos, honfoglalás kori sírjainkban elég gyakran találunk fecskefark-végződésű nyilakat. Ilyeneket Vilkuna finn professzor figyelt meg az obi-ugor vadászatoknál. Leírása szerint a vadászat a következő módon folyt le – ezt ábrázolja rajzom –: a vadász közeledik a víztükör felé, a vízimadarak felröppennek. Erre íjából egy fütyülő nyilat lő utánuk, amely a ragadozó madár vijjogását utánozza. A madarak féltükben lecsapnak a víz színére, közben azonban a vadász már közelebb settenkedett. Ha erre ismét felröppennének, akkor megint egy behangolt fanyilat röpít utánuk, s ismét időt kap a közelítésre. Mikor pedig „lőtávolba"

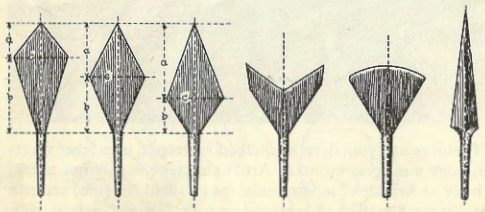

Honfoglalás kori nyílformáink

ér, lehajlik a víz színére, és „kacsázva" lövi ki a fecskefark alakú nyilat – akárcsak manapság a vízparton lapos kaviccsal „kacsázó" gyermekek.

Lám, egy jelentéktelennek látszó nyílforma képet ad honfoglalóink víziszárnyasra leselkedő vadászairól. A sapka szarvasos dísze nemzetségjel lehetne, de képzeletbeli hozzáadás. Írják, hogy a vogul vadász sohasem indul el balta nélkül, így került az én vadászom övébe is baloldalt a balta s természetesen a nyíltegez. Öltözete pedig a vízben gázoláshoz alkalmazkodott, ennek így kellett lennie, bár semmi adatunk sincsen reá.

A HALÁSZAT

A honfoglalás kori magyar halászatról két egykorú leírást kapunk, ezek bár szűkszavúak, mégis értékesek. Az arab Ibn Rószteh, akit sokszor idéztünk már, azt írja, hogy „amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Ott marad télire, és halászik". Reginótól, a lotaringiai Prüm apátjától arról értesülök, hogy „a pannonok és avarok pusztaságait kóborolták be, vadászattal és halászattal keresvén meg mindennapi élelmüket". Mindezek ellenére nem voltunk halásznép, mert Zichy István éles szemmel észrevette az Ibn Rószteh leírásában rejlő buktatót: „Olyan népek, amelyek élelemszerzése halászatra van alapítva, nyáron költözködnek a nagy folyók mellé, amikor a halak ívóhelyeikre húznak." A halászat tehát csupán egyike volt termelő gazdálkodásunk ágainak.

A magyar nyelvészek és néprajzkutatók nagy erőfeszítéseket tettek halászatunk múltjának felderítésére. Mindmáig azoknak a dolgozatoknak, könyveknek tanulságait magyarázzuk, amelyekben Herman Ottó, Jankó János és Munkácsi Bernát írták meg kutatásaik eredményeit. Herman Ottó halászeszközeinket vette szemügyre. „A vizek különbsége a hozzájuk kötött más-más természetű halakkal az eszközök sokféleségét hozza létre. A sebesen tovasiető hegyipatak s a benne élő virgonc, óvatos nemes hal más eljárást követel eszközökben és fogásban, mint a lassú folyam mély vizével, lassú és sokszor tunya halával, ismét más eljárást követel a tó, a mocsár álló vize, iszapos fenekével, nádüstökeivel és zsombékjaival."

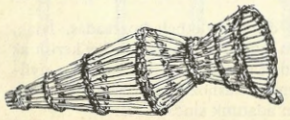

Ritka fonású füles varsa, a magyar népi halászat eszközei közül

Régi eszközeinkről talán először olyasfajta világteremtési énekek szóltak, amelyeket magyar kutatók (Reguly, Munkácsi) jegyeztek föl az obi-ugor nyelvrokonoknál. Ezek az énekek nem a szépség miatt születtek, hanem valóságos tankönyvei voltak öregnek, fiatalnak egyaránt, belőlük lehetett megtanulni az életet. Rendszerint úgy mondják el a tudnivalókat, hogy a maga erejéből semmire sem menő ember felmegy a Teremtőhöz (Numi Torem), s az tanítja meg az eszközökre, a módokra. Numi Torem válaszából idézzük a nyári és a téli halászatra szóló utasítást: „(nyáron) ... mind a folyómedreknek, mind a tavaknak torkolatát zárják el cégével. Igémre termett erdei fámból hadd hasítsanak pálcikákat, gyökeres fámnak hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kapuvarsát, igémre termett vízi halam maga megy bele" – (télen): „mind a folyókon, mind az Obon keresztül készítsenek cégét. Hadd fonjanak nagy varsát... igémre termett vízi halam maga megy üregébe... a hegyen egy fűszár terem, azt kitépi, héját lehántja, fonalat készít, hálóvarsát fon belőle, vízbe bocsátja, a vízi hal maga megy bele." A finnek nemzeti költeményében, az őskort őrző *Kalevalá*ban pedig ez áll: „Jámbor öreg Väinemöinen / Meg a kovács Ilmarinen / Hálót kötnek hársfahéncsból / Barkócza korcvessző szálból / Beiktatják fűzfalébe / Fűz kérgének főtt nedvébe."

A halászat legősibb módja kétségtelenül a rekesztőhalászat volt, az elvonuló árvizek tocsogóinak mintájára az elterelt patakokban kézzel lehetett megfogni a halakat. A nagy hálókkal dolgozó kerítőhalászat már szervezett munkát követelt. Pontos munkabeosztása, a zsákmány felosztásának módja úgyszólván a mai napig megmaradt. A tihanyi apátság alapítólevelében egy halászbokrot – tíz halászt – rendelnek az apátság szolgálatára. Később is tudunk királyi szolgálónépekről, s köztük vagy 21 helyen halászokról. Ezek is nyilván bokrokban tömörültek, és nem az egyéni halászatot űzték, hanem a hálóst. Árpád-kori halas-

tavainknak se szeri, se száma, a hal az egyháziaknak böjti eledele mind a mai napig. Folyóink és tavaink tele voltak hallal. Mátyás korában jegyezte föl Galeotto Marzio, hogy a Tiszának „az ott lakó népek szerint csak kétharmad része víz, egyharmad része hal".

A rajz a kerítőháló kihúzását szemlélteti. Mivel a halászoknak bizony a vízbe is bele kell menniük, azért ábrázoltam így régi halászainkat; ezen az öltözködési kényszeren kívül semmi régészeti adatunk sincsen ábrázolásukra, a rajzot mégis hitelesnek érzem.

„Méh" szavunk nagy szerepet kapott a magyar őstörténeti vizsgálódásokban. A múlt század végén Köppen orosz természettudós figyelt föl először arra, hogy ez a szó finnugor kori (lehetséges, hogy eredetileg indoeurópai eredetű volt, s hozzánk jövevényszóként került, mint például újabban a „rádió" vagy sok más műszaki s egyéb kifejezés). Nos mindegy, a fontos az, hogy megvolt a finnugor korban. Az őstörténetbe pedig úgy került bele, hogy a fent említett Köppen kiderítette, a mézelő méh elterjedésének határa a múltban az Urál hegységtől nyugatra húzódott. Ha mármost a finnugor nyelven beszélők ismerték a méhet, akkor a finnugor őshaza is az Urálon innen, feltehetőleg a Káma környékén lehetett.

Az orosz erdőségekben lakó népek sokáig méhviasszal adóztak déli uraiknak, s ennek következtében feltehető, hogy nemcsak a parányi méhet ismerték az ősidőkben, hanem a mézet és a méhlépet is.

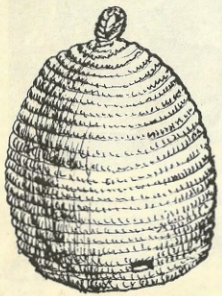

Múlt századi gyékénykas

De vajon mit tud hozzátenni a régészet a nyelvészet fölfedezéseihez? Bizony semmit, mert a méhészkedésnek semmiféle tárgyi nyoma nem maradt. Ellenben ismét csak a nyelvtudomány és a néprajz siet segítségünkre. Középkori okleveleinkben elég sok Födémes falunevünk van. Bátky Zsigmond, egykori néprajztudósunk derítette ki, hogy ez a név azt jelenti: a falu lakói elsősorban méhészettel foglalkoztak. Fölkeresték a vadméhek odúit, s föléje födémet erősítettek, hogy esőtől, vihartól védve legyenek – innen ragadt reájuk a „födémes" név. De mást is megtudtunk a néprajzból. Ezeket a födémekkel óvott odúkat nyár végén kifüstölték, s a menekülő méhek magára hagyott lépeit szedték ki, s pergették ki belőlük a mézet.

A rajz méhészkedést ábrázol, elképzelés alapján. A fa tövébe nedves gallyakból rakott tűzből sűrű füst száll föl, és a fára mászott legény éppen azon van, hogy az odút kirabolja. A legény hosszú gatyás viseletét, „mejjes"-ét a későbbi népviselet alapján képzeltem el.

Ilyen módon segíti a nyelvészet, a helynévtörténet és a néprajz a múlt idők elképzelését olyankor is, amikor semmi kézzelfogható bizonysága nem maradt az egykori eljárásoknak.

Mire használhatták a mézet? Az Árpádok családjának egyik tagját törökösen Jutocsának, magyarul Ézelőnek (ízlelgető) hívták, és a nagyszentmiklósi kincs kis edénykéinek java részét is édességtartónak használták. Nyilvánvaló tehát, hogy a mézet édesítésre használták, de nemcsak arra. Bizonyos, hogy akárcsak a rokon népek, mézsört is készítettek belőle, és a lakomákon nem megvetendő bódító italnak számított. Később még Dzsingisz kán udvarában is kedvelt ital volt, főként az asszonynép élvezte. Nálunk Sarolduról, István királyunk édesanyjáról jegyezte fel az egykorú krónikás, hogy bizony nem vetette meg az italozást.

Bizonyosnak vehetjük, hogy a méhészet egyik célja a viasznyerés volt. A lépből pergették (?) vagy kinyomkodták a mézet, és a megmaradt viaszrács szolgáltatta az egyik legdrágább kereskedelmi cikket: a viaszt. Ez az orosz erdős területek egyik leg-

fontosabb kiviteli cikke volt az őskortól kezdve. Kereskedelme az egész világot meghódította, s később Bizánc is innen vásárolt. Az iparnak, a mesteremberek nélkülözhetetlen anyaga volt, ebből készültek az öntőminták mintái, ebből készült az ötvösviasz, amelyet a lemezek díszítésekor, poncolásakor rugalmas alátétnek használtak, és még sok mindennek alapanyaga volt a méhviasz. Mindebből semmi sem maradt reánk, de a finom kéregöntvényekből, a poncolt-domborított ötvösmunkákból visszakövetkeztethetünk arra, hogy mindez nem ment volna viasz használata nélkül. Ez ad az elképzelésnek tárgyi alapot.

Jó ideig – és sokan még ma is – úgy gondolták, hogy a „lovasnomád" magyarság nem ismerte a földművelést, s azt csak itt, a Kárpátok medencéjében tanulta meg a szlávoktól és a nyugati szerzetesektől. Csakhogy ez a nézet teljesen hamis! Nyelvészeink már régen megállapították, hogy a földművelésre vonatkozó legfontosabb szavaink honfoglalás előttiek, és törökös jellegűek. Ilyenek például az eke és a sarló, és legfontosabb gabonaneveink – búza, árpa, köles – is régebbiek, mint a honfoglalás. Már ebből is sejthető, hogy a földművelés tudásával jöttünk a Kárpát-medencébe, s itt legfeljebb gazdagodtak ismereteink. A döntő szót e tekintetben a régészet mondta ki. Már a régi időkben, de különösen a szovjet régészek munkái következtében világossá vált, hogy azokon a területeken, ahol a magyarság néppé alakulása végbement, ősrégi a földművelés ismerete. Már az időszámításunk előtti első évezred telepein igen sok bronzsarlót, őrlőkövet találtak, és a későbbi Káma menti bolgár földművelésnek pompás vasalt ekéi voltak. Éppen egy ilyen bolgár eke alapján rajzoltam meg honfoglaló földműveseink ekéjét is.

A IX–X. századi arab forrásból olvastuk, hogy „a magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van." Ebből kutatóink arra következtettek, hogy a honfoglalóknak kettős szállásrendszere volt: legeltetésre való nyáriak és telelésre szolgáló, állandó téli szállások. Ez utóbbiak voltak későbbi falvaink alapjai. Györffy István vette először észre ezt a kettős szállásrendszert, mert megfigyelte, hogy a Tisza menti falunevek ugyanabban a rendben ismétlődnek a Mátra tövében, tehát a nemzetségek nyaranta a Mátra hűs hegyi legelőire vonultak föl legeltetni. A földművelés és az állattenyésztés egyként fontos szerepet játszott eleink életében.

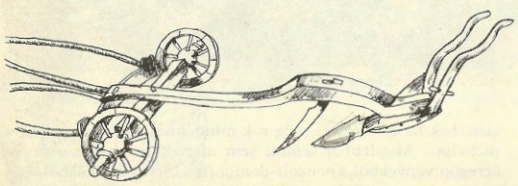

Volgai bolgár eke a X. századból

Mindez meggyőzően hangzik, de nem szabad általánosítanunk. Ugyanis fiatal régészeink ásatási tapasztalatai szerint korai falvaink olyan sűrűn, egymáshoz közel telepedtek, hogy nem lehet valamiféle nomád életet feltételeznünk: a faluhatárok korán kialakultak.

Földművelésünk kérdései tehát nem olyan egyszerűek, hogy ismertük-e az ekét, a sarlót és a gabonát, hanem ez az ismeret életformát is jelentett: a letelepedést.

A gabonaneműek közül a felgyői ásatáson talált magvak alapján és szavaink tanúsága szerint elsősorban a búzát, árpát és kölest termesztettük. A vasalt faekével való szántás nem hatolt mélyre, nagy erőfeszítést is követelt, s ezért a terméshozam is kevés volt. Egy-egy önálló háztartás ellátására volt csak elég, felesleg aligha adódott. Éppen a felgyői ásatásokon napvilágra került töméntelen malomkőtöredék világosan arról árulkodik, hogy minden háztartás maga őrölte meg terményét. Sokan arra gondolnak, hogy az a korai törvényünk, hogy a faluk nem költözhetnek messze templomuktól, arra vonatkozik, hogy trágyázás nélkül a szántók hamar kimerültek, s ilyenkor az egész falu arrébb költözött. Ez így meggyőző is lenne, de az ásatások azt mutatják, hogy egy-egy korai falu egy-kétszáz évig – néha tovább – is megmaradt a maga helyén. Sok még a kutatnivaló a régészetben, de az egyre nagyobb figyelemmel folyó ásatások meghozzák majd eredményüket.

A felgyői ásatásokon megfigyelt körülárkolt területek egy-egy család szántóföldjei lehettek. A régészek az árkokból kitermelt földet rostákban iszapolták, és így gyűjtötték össze a megmaradt terménymagvakat. A másik „leletanyagot", ami az egykori növénytakaróról árulkodik, a virágporüledékek képezik. Ezeket kémcsövekben gyűjtjük, amelyeket mélyen belenyomunk a kutatandó földbe, és utána rögtön légmentesen szigeteljük. A virágpor viaszos héja időtlen időkig megmarad, s elemzéséből a növénytan kutatói meg tudják rajzolni a terület egykori növénytakaróját. Ilyenképpen segítik a természettudományok a történelemtudomány-régészet munkáját. Ezekre nem figyelve teszik tönkre az „önkéntes ásatók" történelmi emlékeinket.

Erre a rajzra könnyen rásüthetné akárki, hogy teljesen elképzelés után készült, hiszen semmiféle egykorú adatunk nincsen arra, hogyan arattak. Annak, aki így vélekedne, igaza is lenne, meg nem is.

Nézzük részleteiben ezt a kérdést. A rajzon csupa fiatal nőt látunk, a közelmúltban pedig – a traktorok megjelenése előtt – csak férfiember kaszált. Igen ám, de a mai kaszát csak néhány száz éve használják, a régi, úgynevezett rövid kaszát csak a magyar középkorból ismerjük, a honfoglalás kori sírokban – valamint a megelőző avar kori sírokban is – csak sarlót találunk. El kell fogadnunk tehát azt, hogy eleink az érett gabonát sarlóval

Medencén keresztbefektetett sarló (Kovács László ásatása)

aratták. Mármost az én gyermekkoromban – tehát az 1910-es, 20-as években – Székelyföldön is csak sarlóval arattak, méghozzá fiatal lányok, menyecskék. Férfiember sarlót nem vett volna a kezébe, ugyan ki is kacagták volna érte! A sarlóval való aratáskor a szemveszteség jóval kisebb, mint a kaszával suhintva aratóknál. Ez indokolta tehát, hogy rajzomon is csak fiatal nők aratnak. A rekkenő hőségben nyilván könnyen lehettek öltözve, fejüket meg bekötötték, hogy hajuk ne teljék meg az aratás porával.

Ha jól megnézzük a rajzot, láthatjuk, hogy a kalász alatt markolják a gabonát, s ott vágják le sarlóval a szárakat. Sok más rokon vagy nem rokon kezdeti földművesnépnél is látjuk ezt az aratási módot: csak a kalász volt érték a számukra, a szalmára nem volt szükségük. A kalászt is közvetlenül a teljes beérés előtt aratták, hogy a szemek ne peregjenek ki, s aztán megpörkölték, így tisztították meg a toklásztól, a törektől. Sem cséphadaróval, sem nyomtatással nem csépeltek. Az asztagba rakás is ismeretlen volt, hiszen csak a kalászokat gyűjtötték, nem a szálas termést. Viszont a szántóföldeken magasan megmaradt a szalma. Ezt vagy felégették (a hamu a legjobb trágya!), vagy a következő évben beleszántották a földbe. A felszántott, bevetett terület csekély volt, csak a családnak volt elegendő.

Látható tehát, hogy bár nincsen egykorú útbaigazítás az aratás módjára, mégis sok mindenre tudunk következtetni. Az pedig, hogy az arató barátnőket csevegve, nevetgélve ábrázoltam, természetes, hiszen fiatalok, s azok akkor is olyanok voltak, mint ma: jókedvűek.

Mindaz, amit fentebb leírtam, feltehetőleg így is volt, de vannak sírjaink az avar korból és a honfoglalás korából, amelyek látszólag ellentmondanak ennek. Nem gyakran, de néha megesik, hogy ezekben a sírokban sarlót találunk a halott hasára fektetve, méghozzá a női csontvázakon éppenúgy, mint a férfiak csontvázain. Ezek a sarlók becsesek a számunkra, mert felismerhetjük bennük az avarok és a magyarok fogazott sarlóit, de becsesek más szempontból is. A Székelyföldön, de hazánk más

vidékein is mind a mai napig szokásban van, hogy a felravatalozott halott hasára sarlót fektetnek. Ma azt a magyarázatot fűzik ehhez a szokáshoz, hogy a vas hidege megakadályozza a halott „felpuffadását". A múltban azonban más lehetett a sarló szerepe: mint éles szúrószerszámnak a halottat kellett megvédenie a másvilágon a rontó szellemektől. A férfisírból előkerült sarló tehát nem azt jelenti, hogy férfiember munkaeszköze volt, mint „logikusan" gondolnánk.

A MÉNES

A magyar köztudatba mélyen beleivódott, hogy a hortobágyi és a bugaci rideg pásztorkodás honfoglalás kori örökségünk. A „rideg pásztorok", a „rideg ménes" stb. kifejezésekben a „rideg" vagy a „szilaj" szó a nomád pásztorkodás különleges formáját jelöli, s hogy ez milyen volt, arról idézzük Györffy Istvánt. A *Nagykunsági krónika* című művében így ír erről: „... a szilaj ménes, gulya, konda szűnes-szüntelen künn legelt, télire sem verték szét ... A vad nyájat terelni nem lehetett. Ott vertek állást, ahol az éjszaka rájok szakadt. A pásztorok tehát állandó kunyhót nem is építettek, legfeljebb este valami kis enyhelyet rögtönöztek, ezt is csak télen, egyébként szabad ég alatt tartózkodtak ... Volt olyan szilaj pásztor, aki harminc esztendeig nem fordult meg a városban ..." A pásztor lett köztudatunkban a szabad ember megtestesítője, úgy, ahogy dala is mondja:

Kinn a pusztán nem parancsol
Se főbíró, se pandúr,
Gulya mellett ökelmüknél
Bojtárom is nagyobb úr!

Cifraszűrös betyár a dunántúli pásztorművészetből

Valahogy így képzelték el sokan a honfoglalók mindennapi életét is, ez azonban téves! Az alföldi pásztorkodás csak évszázadokkal később, a török világban elpusztásodott legelőkön keletkezett. A honfoglalók pásztoréletéről idézzük ismét föl az arab Ibn Rószteh és Gardézi szavait: „Sátraik vannak, és együtt vonulnak a takarmánnyal, valamint a zöld vegetációval ... Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyhez éppen közelebb van. Ott marad télire, és halászik. A téli tartózkodás ott alkalmasabb számukra ... A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van ..." Ez bizony nem a szilaj pásztorkodás leírása, sokkal inkább a mai állattartáshoz hasonlít, ahol is a megtelepedett – vagy tovavándorló – falu közelében legelnek az állatok. Tiszta nomádság nincsen is, csak a földműveléshez kapcsolódó állattenyésztés.

Az idegenbe vezetett hadjáratok – „kalandozások" – világosan mutatják, hogy lovaink hideget-meleget, szomjúságot tűrő, kitartó állatok voltak, amelyeket az istállózás nem nagyon kényeztetett el. Csontmaradványaikat jól ismerjük honfoglalás kori sírjainkból. Lovainkat Hankó Béla szemléletesen mutatja be: „Kis és száraz fejű, tüzes szemű, száraz csánkú és acélos izmú, átlagban csak 140 cm marmagasságú állatok voltak." Ehhez Matolcsi János – aki ásatásainkon előkerült csontjaik tudós magyarázója – még azt fűzi hozzá, hogy „az a tény, hogy a magyar lovak a középkorban kiválóak voltak, őseink nagy hozzáértéséről és tenyésztői munkájuk magas színvonaláról tanúskodik. Érdemes ezt hangsúlyozni, mert a magyar ló származásával kapcsolatban a hazai közvéleményben olyan nézet kerekedett felül, mintha jó hírnevét valamiféle nemes ősnek köszönhetné ... a magyar lónak éppen úgy, mint a többi fajtájúnak, egyetlen vad őse az eurázsiai vadló volt" (Equus caballus Przewalski–Poljakov, 1881 – ez a takifajta lovak tudományos megnevezése), ezért állapíthatta meg Anghi Csaba, hogy a takieredet a honfoglalás kori magyar lovakon átütő jellegű.

A csikóst, amint látható, szűrbe öltöztettem. Egyik nemrégen elhunyt magyar kutatónk, G. Molnár Vera, könyvében azt bizonyítja, hogy a szűr már az ókorban meglevő sztyeppei viselet volt, amit tehát pásztoraink ősi soron viselnek. Hogy terelőkutyánk milyen lehetett, arról még vitatkoznak. Úgy látszik, hogy a komondor, a kuvasz, a puli és a vadászagár régi kutyafajtáink közé tartozott.

Mint érdekességet említsük meg, hogy a *Képes Krónika* honfoglalást ábrázoló képén tevét is láthatunk. Nincs kizárva, hogy kisebb méretű tevetartásunk is lehetett.

LÓFEJÉS

A rajzon férfiembert látunk, amint favederbe feji a kancát, felesége meg kezével nagy bőrtömlőt támaszt, amelyből faköpülő áll ki. A rajzzal kapcsolatban idézzük föl, mit tudunk régi italainkról. Bort ittunk, mert szavunk a honfoglalás előtti, és némely török nyelvével azonos, például az ujgur szó ugyanígy hangzik, s ugyanezt jelenti. De a bor mellett a sörözést sem vetették meg eleink. E mellett tanúskodik „sör" és „komló" szavunk, ez is török, illetőleg óind szavakkal közös, amelyben a sör habzó, szeszes italt jelent. A sörfőzésről tanúskodik egy régi volgai bolgár esküforma: „Addig lesz köztünk béke, míg a kő úszni, a komló alámerülni fog" – mivel mindkettő lehetetlenség, a béke örök marad. Érdemes megtudni, milyen kőről van itt szó. Régente, még a faedények korában, izzó követ dobtak a folyadékba, s így forralták föl. Nincsen közvetlen adatunk arra, hogy ittak-e őseink lótejet, de például a Magyarság Néprajzának tudós szerzői ezt írták erről a kérdésről: „Hogy lótejet ittak-e régente, nem tudjuk, de valószínűnek kell tartanunk, mert köhögés ellen ma is isznak ló- és szamártejet, s a kabala és lósajt a *Nyelvtörténeti szótár*ban is benne van." A magyarság egyik része nagy állattartó volt, s így néprajzosainknak nyilván igazuk van. A lótejből készült italról, a kumiszról is meg kell emlékeznünk. Most is Almásy György Ázsia-utazónktól tanulhatunk. A kumiszról így ír: „Ennek a meglehetősen szeszes italnak a készítése a lehető legegyszerűbb. A kiscsikókat az aul közelében visszatartják, sajátságos módon két sorban kikötve őket, úgy, hogy az állatoknak egymással szembefordult fejét mindig egy hosszú kötélnek az ellenkező oldalán levő hurokba fűzik. A kirgizek felfogása szerint a fiatal csikóknak árt az erős mozgás, s azért életük első hónapjait majdnem teljes nyugalomban kell tölteniök. Az anyakancák a helyi viszonyok szerint vagy teljes szabadságban, vagy pedig lovas csikósok őrizete alatt vannak éjjel-nappal a legelőn, s maguktól, önkényt jönnek vissza reggel s este anyai kötelességüknek eleget teendők, a szopós csikókhoz. De mielőtt ezekhez ereszteném a kancákat, a kirgizek előbb őket is kikötik hurkos kötélre, s tejük egy részét kifejik, amely munka kizárólag a férfiak ügykörébe tartozik. Egy-egy kanca fejése ¼–½ liter rendkívül édes, aromatikus, kevés zsírtartalmú tejet szolgáltat, melyet nagy, rendesen tevegyomorból készült bőrkannákban, az úgynevezett »könük«-ben fognak fel. A könükök tartalmát egyszerűen átöntik egy piramis alakú, az embernél is magasabb, »szaba« vagy »szava« nevezetű bőrtömlőbe, amelyben az erjedést az abban már évtizedek óta felhalmozódott erjesztő anyagok indítják meg. Az új »szabá«-t egyszerűen erős erjedésben levő kumisszal teszik működőképessé. Ha a kancákat megfejték, akkor a szabadon bocsátott csikók is kivehetik részüket az anyatejből... A »szavá«-ban a kancatej egyszerűen savanyúvá erjedne, ha nyugodtan hagynák állni; hogy alkoholosan erjedjen, kavarni kell a tejet, amely célra minden »szavá«-ból esetlen köpülő nyúlik ki, amellyel a folyadékot kavarják. A »szava« falának ezen döngetéséből származó tompa hang igen jellemző zaj az aulok környékén nyáron, s minden kirgiz szeme felcsillan, ha valamilyen idegen aul felé közeledve meghallja ezt a tompa pufogást, mert: itt

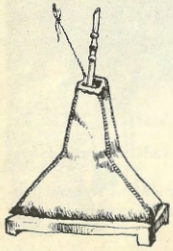

Kumisztartó bőrzsák a kirgizeknél

friss kumisz van! A friss kumisz savanyú, erős szénsavtartalmú, pezsgő ital, kellemes frissítő ízzel." Sok pusztai népnél a lófejés az asszonyok dolga.

Mindezzel kapcsolatban hadd mondjam el a régészek egyik fájdalmas panaszát: még nem jutottunk el addig, hogy biológusok, kémikusok vizsgálják meg a sírokban talált edények belső falára leülepedett rétegeket, amelyek az egykor bennük tartott italok, levesfélék receptjeit őrizhetik. Így bukkannánk esetleg tárgyi nyomára annak is, hogy ittunk-e lótejből készült kumiszt, vagy nem.

A NYERGESMESTER

A régebbi ásatási jelentésekben hányszor olvastunk arról, hogy a honfoglaló magyar sírjában kengyelpárt találtak! Ha ma ásnók ezeket a sírokat, akkor az ásató teljes biztonsággal azt írná a jegyzőkönyvbe: a sírba a halottal nyerget is temettek. Mi okozta ezt a változást? Az, hogy felismertük, a kengyelek a nyeregről csüngtek le, csakhogy a nyereg fából volt, és elkorhadt. Majdnem negyven éve ismertem föl ezt az egyszerű tételt, méghozzá csupán néhány lelet alapján. Azóta már szép, ezüstveretes nyergeket ástak ki, és bebizonyosodott, hogy a nyereg valóban olyan volt, mint ahogy akkor lerajzoltam. Bármilyen érdekes lenne a régészeti kutatómunka részleteit leírnom, csak a végeredményt mondom el. Őseink nyerge fanyereg volt, szerkezetében semmiféle vas alkatrész nem szerepelt (ezért enyészett el a sírokban ezer év alatt). Néha kápáit csontfaragványokkal vagy ezüstlapokkal díszítették – ebből lehetett a kápák formáit megállapítanom. A nyeregdeszkákból – amikre a két kápát rászerelték – csak kevés töredék maradt, de az is elég volt, hogy láthassuk: ezek a deszkák nem egyenesen, hanem ívelten feküdtek rá a ló hátára

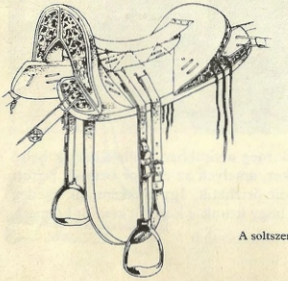

A soltszentimrei csontberakásos női nyereg

akként, hogy csak nagyjából tenyérnyi felületen tapadtak rá. A két kápa közé feszítették fel az ülőbőrt, méghozzá úgy, hogy ezt is lekötözték a nyeregdeszkákhoz. Egyebekben minden jól látható a rajzomon, melyen a kápákat a soltszentimrei díszes csontlemezek alapján, a nyeregszárnyakat részben a koroncói veretek, részben az egyik hencidai sírlelet alapján rajzoltam meg.

Nos, a nyereg ilyen képzeletbeli helyreállítása meggyőzött arról, hogy nyergünk olyan volt, mint a pusztai népeké s többek közt az avaroké. De – s ez volt a meglepetés – középkorunk gyönyörű, díszes, ötvösművekkel borított nyergeinek és a még nemrégen készített tiszafüredi nyeregnek is pontos mása volt! Ez pedig annyit jelentett, hogy a nyergesek nemes mestersége a honfoglalástól kezdve mind a mai napig töretlenül élt. Ezt a ritka jelenséget ki kellett aknáznom, az 1930-as évek végén elutaztam Tiszafüredre, ahol még élt az utolsó nyergesmester, az öreg Kuli Mihály, és napokon keresztül magyarázott. Minden szavát lejegyeztem, hiszen ezer év távolából szólt hozzám. Nyereghez a következő fafajokat használták: a nyeregdeszkát (szárnyat) puhafából, rendesen nyárfából készítették (akárcsak a honfoglaló mesterek), a kápához pedig keményfát használtak (kőrist, gyertyánt, jávort, bükköt és eperfát). Itt is azt kell mondanom: akárcsak a honfoglalók nyergesei. Újhután az erdőben volt egy megbízottjuk, aki a levágott fákból kifűrészelte a kápának való ágas részt. Ennek legalább 2 évig száraz helyen kellett állania (rajzomon is láthatók a kifűrészelt ágasok). A nyeregszárnyak és a kápák kinagyolásához papírformáik voltak (régente nyilván bőrből lehettek), aztán a nyeregdeszkákat szorítóba fogták, úgy szerelték rájuk a kápákat. Ez úgy ment, hogy a kápán és a nyeregszárnyon keresztül lyukat fúrtak, s azokon húzták meg, amennyire csak tudták, aztán a lyukba enyves szeget vertek, hogy a meghúzott szíj vissza ne tudjon szaladni, így ment ez végig. De hogy a befűzött szíj a ló hátát ne sértse, a nyeregdeszkák aljába csatornákat vágtak. Ezután jött a farbőr kifeszítése a két kápa közt, ezt is nedvesen szegezték oda, és nedves szíjjal lefűzték a nyereg-

szárnyakhoz. Mikor a nedves szíjazat megszáradt, úgy összetapasztotta a darabokat, hogy a nyereg bárhol eltörhetett, de ott, ahol összeszíjazták, soha. A nyergesmester a nyereg részeit még összeillesztés előtt simára dolgozta vonókésével, utána pedig cifrázóvasakkal mintákat vert bele, s még ki is festette pirossal.

A rajzon jól láthatók ezek a részek és a melldeszka is, amit nyakába akasztott, s ennek feszítette neki a nyerget megmunkálás közben. Háttérben egy sövényfalú, félig földbe ásott kunyhót láthatunk. A nyergesmester arcának rajzolásakor nagybátyám, az öreg székely járt az eszemben.

AZ ÖTVÖS ÉS A KARDCSISZÁR

Mindenekelőtt valamit a címről. Ma lócsiszárt ismerünk, kardcsiszárt nem, ám a régi magyar nyelvben fordítva volt. Akkor csak kardcsiszárt ismertek, akinek a lóhoz semmi köze nem volt. A „csiszár", „csiszolás" szó fémmunkára vall, s ez volt a szó eredeti jelentése. Bárczi Géza, nagy nyelvészünk, *Szófejtő szótárában* ezt olvashatjuk a *csiszár* címszó alatt: „Hogy az eredeti jelentésből hogyan fejlődött a lócsiszár jelentés, arra nincs kielégítő magyarázat, legvalószínűbb, hogy gúnyos elnevezés, mert a kupec »kikészíti, kicsiszolja« az eladandó lovat." Így történt-e? – nyelvészeink lelke rajta!

Az bizonyos, hogy a kardcsiszár kovács is volt egyúttal, régi magyar szóval: vasverő. Régi okleveleinkben se szeri, se száma a Kovács (Kovácsi) és a Verő helyneveknek, amelyek kovácstelepülések voltak. Nem tudjuk, hogy kovácsaink honnan szerezték be a tekintélyes nyersanyagot, bányászott vas volt-e, vagy jó minőségű gyepvas. Akárhonnan származott is a nyersanyag, kiváló mesterek kezébe került. A kovácsok mesterségüket – akárcsak az ötvös – zárt helyen, műhelyben folytatták, én azért rajzoltam őket szabad térbe, hogy minden részletet jól láthasson a szemlélő, mert hiszen a zárt tér gyenge világításánál elmosódtak volna a tárgyak. A kovács a rajzon éppen egy kard vasát edzi, s előtte vannak kiterítve azok a vastárgyak, amelyeknek mestere volt: a kengyelek, zablák, nyílhegyek, lándzsák s egyebek. Ezek a kovácsok kezéből néha az ötvösökhöz kerültek, mert a drága mívű lószerszámokon olykor szép aranyberakást, poncolt ezüstpalmettás díszt találunk, ez pedig ötvösmunka. Nyilván együtt dolgoztak a nyergesekkel is, hiszen egy-egy szép kengyelpár megemelte a lószerszám szépségét, a szablyák tokjának elkészítésében pedig a szíjgyártók, a bőrművesek és ötvösök voltak a kovácsműhely „bedolgozói". Nem valószínű, hogy a fémöntésben részt vettek volna, mert a vasöntést csak jóval később, a középkor végén ismerték meg.

A galgóci tarsolylemez (Részletrajz)

Az ötvös munkamódja alig különbözött mai utódaiétól, legfeljebb annyiban, hogy a maiaknál a gépi berendezés uralkodik, míg a régiek mindent a maguk keze munkájával alkottak meg. A honfoglalás kori magyar ötvösök legszebb munkái az ezüstlemezekre poncolt tarsolylemezek, női hajfonatkorongok, nemkülönben az öntött ezüst, aranyozott lószerszámdíszek s – mint azt előbb láttuk – a vasra készített ezüst-arany berakások.

Az ötvösök az ezüstlemezt meleg ötvösszurokra nyomták rá, kihűlvén felvázolták a rajzot, s poncokkal, kalapácsokkal nem ki-, hanem bedomborították a lemezbe – tehát fonákjáról dolgoztak. A poncok kis acélrudacskák, lehetnek tompák, de díszesek is (köralak, félholdalak, csillag). Nos, ilyenképpen tehát fonákjáról, hátsó oldaláról nagyjából elkészült a díszítmény. Ekkor a lemezt leolvasztották a szurokalapról, megtisztították, és most már fordítva ragasztották rá a szurokra, tehát az ötvös felé a külső oldal került, az, ami majd látható lesz. A hátsó domborítás egyenet-

lenségeit eldolgozták, a rajzot poncokkal beleverték a kiemelkedő felületekbe, s aztán következett az aranyozás.

A pitykéket, lószerszámvereteket öntötték ötvöseink, méghozzá igen finom munkamenetet követelő kéregöntéssel. Milliméternél vékonyabb öntvényeiken csak mikroszkóppal lehet kimutatni öntött voltukat. Úgy látszik, hogy azok az ötvösáruk, amelyeken parányi aranygömbök alkotják a díszítést, vagy a vékonyra kalapált aranyhuzalból készült kacskaringós díszítmények nem a mi mestereink munkái, hanem bizánci áruk, netán bizánci vándorötvösök árui.

A honfoglalók néha halottaik mellé is adtak italfélét, fazékban, csészében, bögrében, sőt egy esetben feltehetően bort vagy kumiszt is, és főként telepeiken töméntelen az edénycserép. E cserepek vizsgálatából kerekedik ki előttünk az egykori fazekas műhelye meg munkája. Míg az őskor fazekasai nagyrészt asszonyok voltak, népvándorlás kori fazekasaink bizonyosan férfi mesteremberek.

Az edények vizsgálatából kiderült, hogy nagyrészt kézikorongon dolgoztak. Az alacsony, tengelyen járó, vastag korongdeszkát egyik kezükkel meghajtották, s amíg forgott, az edényt hurkákból építették föl, vagy agyaggöröngyből „húzták fel". E lassú folyamatból hiányzott tehát a lábbal hajtott korong egyenletes, gyors pörgése, aminek következtében az edények oldalfala (profilja) nem tökéletesen egylejtésű, alakjuk kissé formátlan. Díszítésük – rendszerint hullámvonal vagy vízszintes vonaltekercs – sem olyan egyenletes, mint a gyorsan forgó korongnál, hiszen ott nem kézzel rajzolják a hullámvonalat, hanem pörgés közben az edény friss falához érintenek egy fésűszerű eszközt, s azt fel-alá mozgatva, születik meg a hullámvonal. Úgy látszik – de ezt még senki sem ellenőrizte –, hogy a fazekasok bizonyos ürmérték szerint készítették edényeiket, akárcsak a maiak.

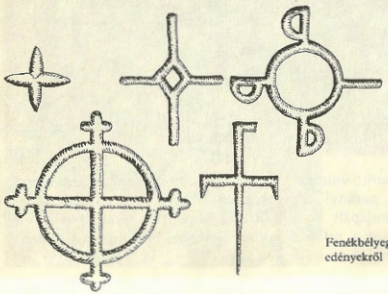

Fenékbélyegek korai hazai edényekről

A lábbal hajtott korongról a kész edényt fonallal vágják le. Munka közben az anyagnak szilárdan kell tapadnia a korongra, mert egyébként leröpülne a centrifugális erő következtében. Nem úgy a kézikorongnál, ahol ez az erő alig működik. Itt a kész munkát csak leemelték a korongról, melynek lapját előzőleg homokkal szórták be, hogy az edény ne tapadjon hozzá. Ezeken az edényeken sokszor úgynevezett „fenékbélyeget" találunk. Találgatják mai napig is, hogy ez vajon a fazekas tulajdonjegye-e, vagy valamilyen nemzetségjel? Megnehezíti a megoldást, hogy akár egyik, akár másik feltevés lenne igaz, egy-egy sírcsoportban, temetőben, netán telepen sok-sok egyforma fenékbélyeges edényt kellene találnunk – de ez nem így van. Majdnem mindegyik különbözik a másiktól. Egy azonban bizonyos: fenékbélyeges edényt csak kézikorongról emelhettek le, mert ha az alját levágták volna, akkor a bélyeget megsemmisítik.

Honfoglalás kori fazekasaink legszebb és legjellemzőbb munkái a cserépüstök (egy ilyen rajzát látjuk a koponyalékelésről készült képen). Jellegzetesen magyar – s talán avar? – edényfajta. Érdekes, hogy Erdélyben és a Havasalföldön is vannak belőlük, és a román kutatás ezeket besenyők hagyatékának tartja azzal, hogy pl. Erdélyben van egy-két tucatnyi besenyő helynév. Csakhogy ott magyar helynév százával van, s mivel a mai Magyarországon is sok ezer darabra tehető töredékeik száma, bizonyos, hogy nem a besenyők, hanem a magyarok, netán még az avarok hagyatéka. Az természetesen lehetséges, hogy a besenyőknek is voltak cserépbográcsaik. Amint a földkunyhó rajzánál említjük, ezek a nagy, 10–15 literes edények nem fértek be a tűzhelybe, s így nyilván szolgafa segítségével, szabad tűzhelyen főztek bennük. Nem tudjuk bizonyosan, de azt következtethetjük belőle, hogy nagyjából annyi embernek szolgálhatott eledelül a benne

főzött étel, mint amekkorák Árpád magyarjainak temetői, tehát átlag 15–20 személy számára. Ez közös étkezésre vall.

Feltűnő, hogy mennyi vastag edényperemet találunk honfoglalás kori, kora Árpád-kori telepeinken. Erre talán megtaláljuk a magyarázatot, ha felidézzük, hogy a falusi ember még nemrég is gondosan elrakta az edénycserepeket, mert a kemence alját rakta ki velük: kitűnően tartották a meleget. A kiálló peremrészeket viszont nem használhatta, ezeket eldobálta háza körül.

Az íjjal, az íjkészítéssel több kiváló magyar kutató foglalkozott (Cs. Sebestyén Károly, U. Kőhalmi Katalin), sőt akadtak szakemberek, akik Anatóliában tanulmányozták az íjkészítést, mint Jakucs tanár, s készítettek is íjat, akárcsak Fábián professzor. Hallatlanul erős fegyver volt ez, két-háromszorta messzebbre vitt, mint a nyugatiak egyszerű íja. Ugyanis összetett íj volt, más néven visszacsapó íj. Rugalmas fából, ráprészelt szarulemezből és állati inakból állt, markolatát és két szárnyának végét csontlemezek merevítették. Egy sírleletünk rajzát be is mutatom, láthatók rajta a csontlemezek (96. old.). Visszacsapó íjnak pedig azért nevezték, mert pihenő alakjában fordított C-re emlékeztetett, s úgy ajzották föl, hogy két szárnyát áthúzták az ellenkező irányba, majd fölhúrozták. Néhány száz méterre röpítette a nyílvesszőt. A monda szerint a „világcsúcsot" egy XVI. századi janicsár tartotta, aki átlőtte a boszporuszi tengerszorost, annak szélessége pedig 800 méter!

Íjat ajzó szkíta egy szkíta kori ezüstvázáról

Ennek az íjnak nagy múltja van. Feltehetően már az őskőkor végén kialakult, mert a kelet-spanyolországi sziklafestmények vadászainál már látunk ilyen íjakat, aztán főként Keleten él tovább a steppék harcosainál és vadászainál. Az íj felhúzásához 25–30 kg erőt kellett kifejteni, ami annyit jelent, mintha egy ujjal ilyen vassúlyt emelnénk fel a földről, sőt még többet, hiszen az íjat vízszintesen ajzották fel.

Egy-egy ilyen íj elkészítése – beleszámítva famagvának szárítását, pácolását – néha két-három esztendőbe is beletelt. Külsejét nyírfahánccsal vagy nemes bőrrel vonták be, s néha aranyozással cifrázták. Az „aranyíj" hatalmi jelkép volt. Nálunk utoljára a török haderő íjászai használtak ilyen visszacsapó íjakat, és több múzeumunkban láthatók a mai napig. Említettük már, hogy ennek a drága fegyvernek legnagyobb ellensége az eső, a nedvesség volt. Ezért amikor nem használták, bőrtokba („íjtegezbe") rejtették.

Az íj elkészítése igen nagy tapasztalatot igényelt, hiszen például két szárnyának pontosan egyformán rugalmasnak kellett lennie, és tengelyén egyensúlyba kellett kerülnie. Pontosan középtengelyre kellett csiszolni az íj testét, egyébként a nagy erejű pattanáskor – gazdáját életveszélyesen megsebezve – átfordult volna. A török és mongol vadászok-harcosok még át is tekerik bal karjukat, hogy az ideg meg ne csapja, és az ideget felhúzó ujjukon csontgyűrűt viselnek, hogy annak tüskéjébe akasztva végezhessék a nagy erőkifejtést kívánó felajzást. Kitűnő képet őrzött meg a felajzásról az egyik szkíta elektronváza harcosa, amint térdre ereszkedve hajtja át íjának karjait.

Érdekes, hogy Regino, a prümi apát, *Világkrónikájában* már ír íjainkról, úgy 908 táján, tehát a honfoglalást követő évtizedben. Följegyzi, hogy „sok ezreket ölnek meg nyilaikkal, amelyeket olyan ügyesen lőnek ki szaruíjaikról, hogy lövéseik ellen alig

lehet védekezni". Ezeket a nagyszerű fegyvereket használták őseink nyugat-európai hadjárataik alkalmával is. Fel is hangzott az egykorúak által lejegyzett templomi könyörgés: „A magyarok nyilaitól ments meg minket, Uramisten!"

Még azt is jegyezzük meg, hogy voltak szimmetrikus íjak, amelyeknek két szára egyenlő hosszúságú volt, és aszimmetrikus íjak, amelyeknek egyik szárát rövidebbre készítették. Az utóbbit főként a lovasok használták, mert a rövidebb kar jól elfért a ló tompora fölött. Az íjról és a nyilakról még sok szó esik a különböző rajzok kapcsán.

NYÍLVESSZŐFARAGÓK

Azt, hogy a nyílhegyeket kovácsok készítették, senki sem vitatja, sőt arra is van adatunk, hogy a tompa élű nyílhegyeket a harcosok fenték ki élesre. Liudprand cremonai érsek például azt írja, hogy a magyarok 898-i észak-itáliai felderítő útjuk után téli szállásaikra tértek, és egész télen át fegyvert kovácsoltak, és nyilakat élesítettek. Megoszlanak a vélemények arról, hogy miből volt a nyíl vesszője. Cs. Sebestyén Károly, aki végleg meghatározta íjaink alakját, nyílvesszeinkkel is foglalkozott, és ő nádszálra gondolt. Érveit így csoportosította: 1. A jó nyílvesszőnek elsősorban igen könnyűnek kell lennie, mert annál biztosabb a nyíl repülése. 2. A nyílvesszőnek egyenesnek kell lennie, mert még a legkisebb görbület is elhajlítja a nyilat egyenes röptéből. Faágból nem lehet ilyen egyenes nyílvesszőt vágni – írja Sebestyén. Ám ő is megjegyzi, hogy hasított fából lehet ugyan egyenes nyílvesszőt készíteni, de hozzávaló anyag nincsen az Alföldön. 3. Valószínűtlen, hogy a nyílvesszőkhöz szükséges faanyagot messziről, kereskedők útján szerezték volna be. – S most lássuk az ellenvéleményt!

Gregusz professzor, a szegedi egyetemen a növénykutatás nagy hírű mestere, megállapította, hogy az egyik nyílvesszőn talált famaradvány nem nád, hanem berkenyefára vall. A nyílhegyeket ugyanis nemcsak belefúrták a nyílvesszőbe, de még enyves háncsszalagokkal át is tekerték, odakötözték.

A nyílvessző egyenes voltát vizsgáló parthus fejedelem alakja az egyik érméről

De azt is vitatnunk kell, hogy a nyílvesszőnek nagyon könnyűnek kell lennie, hiszen a vessző súlya a célba érkezés pillanatában mint nyomóerő szerepel, amely a hegyes nyílat mintegy belepréseli az ejtett sebbe. A súlytalan nád erre nem képes. (Ettől függetlenül bizonyára használták – jobb híján – a nádat is.) De a legmeggyőzőbb és a favizsgálati eredményekkel is megegyező érvet a nyilat mai napig is használó népeknél találjuk meg. U. Kőhalmi Katalin, a mongol néprajz és nyelv kiváló ismerője írja: „Először lenagyolták a nyílvesszőnek szánt cserjevesszőt – nyír, nyár, fűz – vagy lécet. Hajlását, görbeségeit tűzben való hevítés után kiegyengették. Utána alsó végén bemélyítették a félkörös nyílást, másik végén furatot készítettek a nyílhegy szöge számára." S most, az idézetet megszakítva, hadd mondjam el, hogy egyik kutatónk – Lázár Ferenc – úgy vélte, a nyílcsúcsot beleütötték egy fába, ráillesztették pontosan a tüske tengelyében a nyílvessző fáját, aztán a vesszőt pörgetve a nyíl maga fúrta be magát, s ha netán a vessző közben megrepedt volna, átkötözték. Szerinte tehát nem eleve fúrt lyukba ragasztották a nyílcsúcsot. Ebben a kérdésben majd kémiai vizsgálatok hozhatnak eredményt, melyek megállapítanák, van-e a nyíl tüskéjén ragasztóanyag, vagy nincsen. – De folytassuk U. Kőhalmi Katalin leírását: „Az utolsó csiszolás zsurlófüvel történt... Legutoljára a sas farktollaiból vágott, nyírott tollakat erősítették a rovátka fölötti részre... Az elkészült nyilat ujjuk közt forgatták, egyenességének ellenőrzése végett. Nyilat maguk a harcosok is készítettek, a hadsereg számára azonban nagy üzemekben is gyártották kínai mesteremberek." Mindehhez azt kell hozzátennünk, hogy az egyik népvándorlás kori sírban találtak nyílgyalut. Ez hosszában félbevágott csöves csont volt, amibe egy mélyebb és egy sekélyebb nyílást vágtak, s ebbe illesztve a bicskát, „gyalulták" vele

egyenesre a nyílvesszőt. Rajzomon a jól kiválasztott fatörzset úgy hasítják részekre, mint a zsindelykészítők mind a mai napig. Ez természetesen csak feltevés, egykorú adatunk nincsen rá!

Még arról is kell beszélnünk, mennyire fontos volt a tollazat pontos beirányzása, mert ez is félretéríthette a nyíl röptét. A nyíl tehát kényes fegyver volt, s ezért ötletesen megszerkesztett nyíltegezben tartották. Ilyen nyíltegezeket látunk Kelet-Turkesztántól népvándorlás kori és magyar sírjaink leleteiig.

A rokon népeknél járt ember tudja, hogy a pásztorok, a földművelők a munka nagy szüneteiben igen szeretnek társasjátékot játszani.

A magyarokkal kapcsolatban három játékról van sejtésünk: 1. arról, amit a juh lábtőcsontjával üztek; 2. a sakkozásról; 3. a kockázásról. Természetesen egyik játék sem csupán népünké volt, hanem széltében-hosszában játszották Eurázsiában, ha ugyan nem az egész földkerekségen. Vegyük sorra őket.

1. Mit tudunk sakkozásunkról? Az egyik csernigovi (Észak-Ukrajna) honfoglalás kori sírban 8 darab üveg sakkfigurát találtak, köztük két királyt is. Mivel Csernigov környékén feltehetően magyarok is laktak, és a sír öntött övveretei magyar kapcsolatokra mutatnak, nem lehetetlen, hogy népünk előkelői vagy kereskedői, akik az arabokkal élénk kapcsolatban álltak, ismerték a sakkjátékot. De a honfoglalás utáni Magyarországon is erős volt a mohamedán jelenlét, s ezek nyilván magukkal hozták sakkszenvedélyüket is.

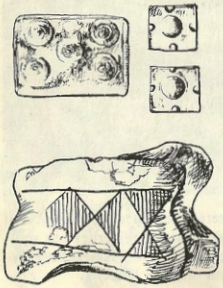

Három játékkocka az egyik kijevi sírból és karcolt sarokcsont játék magyarországi leletből

2. A sakkhoz hasonlóan nagy területeken terjedt el az őskor óta az asztragalos játék. A juh sarokcsontját néha lecsiszolták, hogy esés közben jobban megálljon, s így – a kockázáshoz hasonlóan – felváltott dobásokkal ment a játék. Néha a csontba be is karcoltak jeleket – talán a tulajdonos családjegyét. Ilyenféle asztragalosok kerültek elő a hazai népvándorláskorral rokon altaji területről. Nálunk is ismerünk ilyen rajzos asztragalosokat, talán az avar, talán a magyar korból, semminemű bizonyságunk nincsen pontos korukat illetően, mert szórványleletként kerültek elő.

3. A kockajáték: a kijevi Aranykapu melletti vezéri sírban magyar módra készített karddal és magyar jellegű veretekkel együtt játékkockákat is találtak.

Mindössze ennyi az, amit a felnőttek játékáról közvetve megtudhatunk. Rajzomon az elől ülők asztragalos játszmába merülnek, hátuk mögött, a másik jurtánál, sakkoznak.

Ezek kifejezetten „gondtalan" időtöltések voltak, de hát volt férfiainknak más szórakozásuk is. Ilyennek kell tekintenünk a vadászsólymok betanítását, a vadászatot, a lóverseny előkészületeit, a szilaj kardtáncot, a futtatásokat is. Ám akárhogy is soroljuk a férfiemberek elfoglaltságát, meg sem közelítik azt a sok házimunkát, ami a nőkre hárult. A férfiemberek igazi eleme a harc volt, a háborúságok közti időket meg a legeltetés (ez nagyrészt a csikósok dolga volt!) szüneteit tereferével, játékokkal múlatták. Vége-hossza nem volt – ha összeültek – a mesének, a kalandok, harcok elbeszélésének és az éneknek.

Bizonyos fokig a játék korai elterjedéséről tanúskodnak középkorunk játékszenvedélyére vonatkozó adataink. Zolnay László írja könyvében *(Ünnep és hétköznap a középkori Budán)*: „A kockajátékot, amely annyira régi, hogy még a hatos-tizenkettes számrendszert őrzi, a XVI. század budai embere is bőszen üzi... A sakkjáték már a török kor előtt sem ismeretlen nálunk.

1335-ben az I. Károly által rendezett visegrádi fejedelmi találkozón Károly király egy »csodálatos művű« sakkjátékkal ajándékozta meg János cseh királyt. A tábla négyzetei aranyba foglalt jáspisok és smaragdok. Várak (bástyák), a gyalogok (parasztok), a páncélos lovagok, a király, királyné figurái drágakövekkel ékesített aranyszobrocskák." Nemrégiben Diósgyőrött és Nagyvázsonyban került napvilágra egy-egy sakkfigura a középkorból.

Természetesen nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy középkorunk emberének játékszenvedélye nem pusztán honfoglalás-korunk öröksége, hanem része az akkori világnak.

A LÓVERSENY

Mind a mai napig kedvelt virtuskodása pásztorainknak, csikósainknak. Nyilván régen is az volt. Erről tesz tanúságot Anonymus, Béla király névtelen jegyzője is, amikor leírja, hogy „Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdőn áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágtában nyargalnak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyoromra. Ezért azt a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték." Anonymus itt nemcsak egy lovasverseny első írott feljegyzését hagyta ránk, hanem abban a kifejezésében, hogy „mintha pályadíjért futottak volna", egyúttal megrendezett lovasversenyeinket bizonyítja.

Lovas temetkezéseink is elárulják, hogy mennyire ragaszkodtak a tehetősek lovukhoz, sőt vannak női sírjaink is, amelyekbe nyúzott lovat temettek. Sarolduról, az erdélyi Gyula leányáról, Géza fejedelem feleségéről, István király édesanyjáról olvassuk,

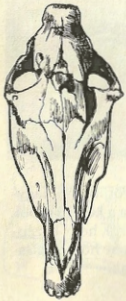

Honfoglalás kori lókoponya

hogy féktelen természete volt, ivott, lovagolt. A nők lovaglása általános lehetett, nyergük ugyanolyan volt, mint a férfiaké, ugyanúgy ülték meg tehát a lovat. A lakodalmi szertartásoknál a menyasszony néha lóra kap, s úgy kell vőlegényének utolérnie, mert egyébként nevetség tárgya lesz.

Mivel a forrásokban a magyarokat néha baskíroknak emlegetik, a baskír és kirgiz lóversenyekről kapott híreket iktatjuk ide, hogy láthassuk: milyen gonddal készítettek elő egy-egy lóversenyt. Ilyen versenyekre vallásos ünnepek, halotti torok alkalmával került sor. Az előbbit jó előre, hónapokkal előbb meghirdette a verseny rendezője, a torok versenyeit alkalmanként rendezték meg. A meghirdetéskor a rendező a versenydíjakat is közhírré teszi (néha még menyasszony is szerepel a díjak közt!). A lovakat gondosan előkészítik. Nem engedik legelőre, száraz szénán tartják, meg zabon, árpán. Az adagot napról napra mérsékelik. Itatáskor a vízadagon felül napi 4–7 liter kancatejet is kap a kijelölt versenyló. Az előkészületek egy-két hónapig tartanak, közben járatják, futtatják a lovat. A versenyt megelőző napokban 15–20 km-t futnak a lovak, de csak a táv végén adnak nekik inni. Ha az állat az ivást 1–2 korty után abbahagyja, ez azt mutatja, hogy készen áll a versenyre. Ezt egyébként a ló bélsarának vizsgálatával is megállapítják: ha erős nyomásra sem ad nedvességet, a ló előkészítése befejeződött. A nagy nap előtt az állat csak kevés vizet, inkább csak kancatejet kap inni.

Amint látjuk, a ló felkészítése nagy hozzáértést kíván, s vannak a közösségen belül szakemberek, akik ezzel foglalkoznak. Végre eljön a verseny napja. A rendező páronként indítja a lovasokat (rajzomon is egy pár versenyez). A verseny megnyerése nagy hírnévvel jár, a kitűzött jutalmakat rendszerint a nézősereg hordja szét, mielőtt a győztes hozzájutna. Verseny után a lovat még jó félóráig járatják, s akkor pihenhet csak meg. Előfordul, hogy a nyeregbe 6–12 éves gyermeket ültetnek, így a ló terhelése könnyebb lesz.

A kirgizeknél állatok, szőnyegek, takarók s más drágaságok az

ajándékok. Rajzomon szép nyereg és lószerszám a jutalom. Emlékezvén a kunsági napok lóversenyeire, felnőtt csikósokat, legényeket ültettem a lóra. A póznára tűzött kendő is a képzelet szülötte, de egészében véve a hangulatot hitelesnek tartom. Talán még az maradt el, hogy a cél felé közeledvén, a nézősereg a lovasok mellé ugrat, és velük vágtat, biztatva őket. Ezt azért hagytam el, mert a nagy kavarodásban nem lehetett volna megkülönböztetni, ki a versenyző, s ki a biztató. Az adatok nagy részét Tagán Galimdzsántól vettem, aki fiatalkori emlékeit föl-idézve mesélte el a baskír és kirgiz lóversenyeket.

A nálunk vendégszereplő keleti tánccsoportok egyik legsodróbb erejű mutatványa a kardtánc. Pásztoraink bottánca hasonlít hozzá. Kérdés, hogy vajon a honfoglalók ismerték-e a kardtáncot, vagy csak a keleti párhuzamok alapján került-e a rajzsorozatba.

Van egy érdekes emlékünk, amelyik az Urál hegység vidékéről való, olyan helyről, amelynek közelében őseink élhettek: egy perzsa ezüsttál. Ebbe karcoltak bele két karddal táncoló emberalakokat. A perzsa ezüsttálak leggazdagabb lelőhelye nem Perzsia, hanem éppen az Urál két oldala. Feltehetőleg prémekért vitték oda cserébe a perzsa kereskedők. Az ottani népek – rokonaink – pedig ezeket a drága, félkerék nagyságú ötvösremekeket szentélyeikbe gyűjtötték, istenszobraik elé rakták áldozatul. Így maradtak meg. Mármost van ezek között olyan is, amelyet vagy magyar ötvösök készítettek, vagy olyanok, akik jól ismerték őseinket. Van rajtuk solymász, vadász, és a keretező palmetták azonosak honfoglalóink övdíszeivel, tarsolyaival. Nos, az előbb említett bekarcolt kardtánc is egy ilyen ezüsttálon maradt reánk. A férfialakok rajza a végletekig egyszerű, és feltűnő, hogy a középen levő férfi majdnem kétszer akkora, mint a környezetében táncolók. A művészetekben kezdetben a lelki nagyságot, a tekintélyt valóban nagysággal fejezték ki. Az, hogy ezen az ábrázoláson is így van, arra mutat, hogy a kardtánc középpontjában valami vezér, fejedelem áll, ezért rajzoltam magam is az előtérbe egyetlen heves mozdulatú táncost, s a többit hátul helyeztem el. A férfiak öltözete nagyjából azonos az egykorú keleti viselettel, úgy ahogy azt például a kelet-turkesztáni ujgurokról készült falfestményeken láthatjuk. A puha talpú csizmáról onnan tudunk, hogy nagyon sok kengyelünk talpa íves, tehát nem vastag, merev talpú csizma alá való. Sírjaink közül némelyikben veretes csizmát találtunk – pontosabban szólva csak a vereteket – s ebből tudjuk, hogy térd alattig érő csizmát viseltek. Még egy megjegyzés: jól ismerjük Árpád magyarjainak szablyáit. Ívelő pengéjükhöz szögben csatlakozott a markolat.

Kardtánc karcolata egy permi ezüsttálon

Itt is tanulsággal olvashatjuk középkorunk emlékeit. Megint csak Zolnay Lászlót idézve: „A férfiak fegyvertáncaikat karddal kezükben ropják. Jártasak voltak ezekben a kardtáncokban az iskolák diákjai is. 1500-ban egy alkalommal a budai iskolás diákok mutattak be egy ilyen kardtáncot a király öccsének, Zsigmond hercegnek... Eljárta ezt a fegyvertáncot a fiatal Mátyás király is. Száz évvel később az ifjú Balassi Bálintnak fergeteges juhásztánca képesztette el az udvart." Megint csak nem tudjuk, hogy középkorunk táncaiban mennyi az ősi soron való örökség, de a leírások szinte ráillenek a permi tál kardtáncosaira. A rajzban tehát sok a „gondolom", de alapjában hiteles.

Talán a kardtánc emléke őrződött meg nálunk úgyszólván mind a mai napig a kanásztáncban, a bottáncban. Legalábbis így

gondolja Molnár István, aki így ír *Magyar tánchagyományok* című könyvében: „A kard fegyver és a magyar mindig fegyveres nép volt, biztosan feltehető tehát az emlékek segítségével, hogy kardtáncunk is volt és ez a kardtánc valamikor az ősvilág jelentős megnyilatkozásaként szerepelt. A botos táncok is a magyar élet, a nép világának fontos megnyilatkozásai. A bot néha egész életen át tartó emléke egy-egy embernek. Láttam egy kanászbotot, amelyen a tulajdonos egész eltitkolt, de fájdalmas sorsa, öröme, bánata rajta volt. A botot senki kezébe nem adta ... ezzel a bottal járta utánozhatatlan táncát ..."

KOPONYALÉKELÉS

A Nemzeti Múzeumban mindenki megbámulhatja azt a Benepusztán talált magyar koponyát, amelynek jókora (mintegy 5 × 3,5 cm) nyílása nyilván kardvágástól származik. A nyílást ezüstlemezzel fedték be. Ez bizony nem koponyalékelés eredménye, de vannak olyan koponyáink is honfoglalás kori sírokból, amelyek azt igazolják, hogy orvosaink tisztában voltak a koponya megnyitásának tudományával, és eredménnyel gyakorolták. Több ilyen áttört koponyán a nyílás szélei besarjadtak, s ez azt mutatja, hogy a műtét után még jó ideig élt a beteg. Vannak azután a koponyákon határozott formát mutató vésésnyomok, amelyek nem törték át teljesen a koponya csontboltozatát, hanem csak a felületére rajzoltak jeleket. Míg az előbbi – a tényleges koponyalékelés – eleink gyógyító tudományára vet fényt, az utóbbi, úgy látszik, a varázslatok világába vezet minket.

Sejtjük, hogy a műtét alatt a beteget elbódították. Az is nyilvánvaló, hogy a műtétet nem a szabadban végezték, hiszen ott szél kavarta homok vagy más szennyeződés érte volna. De rajzomon sok részlet elveszett volna a rosszul világított jurtabelsőben, ezért „vittem" a műtétet a szabadba. A meleg víz, amibe feltehetően gyógyfüveket is főztek, nyilvánvalóan kellett, ez fő egy felfüggesztett cserépbográcsban.

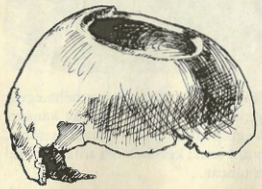

Majdnem tenyér nagyságú koponyalékelés, a nyitott agykoponyát ezüstlemezzel fedték be. Feltehetőleg kardvágás nyomán támadt a nagy lék, s ezt tisztította meg, kezelte a régi magyar orvos – eredménnyel, mert a csont besarjadt

Nyelvészeink közül Pais Dezső foglalkozott ezzel a műveletel, a koponyalékelés szokásával, az „agyafúrt" szavunkról írván, s jómagam adtam feltevésének bírálatát. Pais Dezső ugyanis feltette, hogy nem lévén elég féleszű és megszállott, akikből sámántáltos lehetett volna, koponyalékeléssel csináltak mesterségesen elmebetegeket. Tanulságos dolog lesz ezt a vitát végigkövetnünk. Ugyanis: honfoglalás kori lékelt vagy bevésett koponyáinkat késsel vagy „trepánkéssel" (ilyent találtak is népvándorlás kori sírban) törték át vagy vésték, de semmiképpen nem fúróval! Találtak ellenben valóban megfúrt koponyát például a pusztaszeri ásatásokon, de az középkori (talán XIII. századi). Mármost a középkori orvostudomány, amely az antik világ tudományát az araboktól tanulta „vissza", valóban ismerte az agykoponya megfúrását, amint erről középkori orvosi könyveink szövegei és képei tájékoztatnak! Végül is az derült ki, hogy az „agyafúrt" szavunknak semmi köze sincs ősvallásunkhoz vagy honfoglalás kori orvosi tudásunkhoz, ellenben középkori szerzetesi orvosi iskolák révén elterjedt műtétre utal.

A bodrogszerdahelyi pásztoroknál megfigyeltem a kerge birka koponyalékelésének műtétét, amelyet a pásztor hallatlan ügyességgel, percek alatt végzett. A kerge birka koponyacsontján puha rész keletkezik. Ezt a pásztor addig kaparta, amíg áttörte a csontot, és kilátszott az agyvelő. Akkor az agyvelőbe fejével lefelé egy gombostűt engedett, mely lassan egyre lejjebb süllyedt. Amikor a pásztor úgy érezte, hogy a tű süllyedése megáll, villámgyorsan feje tetejére fordította a birkát, a tű erre elkezdett kifele jönni, s utána egy átlátszó burokban levő, giliszta szerű valami pottyant ki az agyból. Ezt követően a pásztor visszafordította a birkát, a lekapart koponyán támadt lyuk peremét bekente kékkővel, a lyukra vásznat helyezett, arra a lenyírt gyapjút, s hozzávarrta az épen hagyott gyapjúréteghez. A birkát szabadon engedte, s az már nem járt körbe-körbe, mint azelőtt, hanem nekilátott legelni, mint a többiek – meggyógyult.

Régebben azt hittem, hogy ez a pásztori gyógymód egyenes

utóda honfoglalás kori orvosaink tudásának, de egyik néprajzkutatónk felvilágosított, hogy a kergeség csak a nyugatról behozott fajtáknál fordul elő, keleti juhfajtáinknál hiányzik. Gyógyításmódja így hát ugyancsak nyugatról származva gyarapította pásztoraink tudását.

Egyébiránt meg kell jegyezzük, hogy a koponyalékelés tudományát az őskortól kezdve ismerjük sírokból, és honfoglalóink orvosaihoz nyilván az araboktól került, hiszen az arab világgal közvetlen volt a kapcsolatunk, és az arab tudósok mentették át Európa számára a görög tudományt.

Akárhol tömörödött is néppé a magyarság, bizonyos, hogy ez az akkori világkereskedelem területén történt, és hogy mi is részt vettünk ebben a kereskedelemben. Keleti hazáinkban nyilván részesei voltunk a prém-, a viasz-, a rabszolga-kereskedelemnek, amely főként perzsa és bizánci területekkel folyt. Részben ennek bizonyságai az uráli bálványszentélyekbe került perzsa és bizánci ezüsttálak is.

Van egy honfoglalás kori, egykorú forrásunk is, amely kereskedelmünkre vonatkozik: „Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok (magyarok) eladják nekik rabszolgáikat, és vesznek bizánci brokátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat." (Ibn Rószteh.)

A bizánciakkal, sőt az arabokkal folytatott kereskedelem a Kárpát-medencében sem szűnt meg, bizonyságai ennek a sírokban talált bizánci ékszerek, a bizánci aranysolidusok és arab ezüstdirhemek. Mindkettő az akkori világkereskedelem pénzneme volt. S még egy fontos bizonyítékunk van: az iráni díszítőművészetnek az a mély hatása, amely díszítőművészetünkben tükröződik. Sőt, úgy látszik, még házassági kapcsolatok is keletkeztek perzsa előkelő családok és magyar vezérek családjai között.

Arab ezüstdirhemek

Kelet felé meglevő kapcsolatainkat tehát magunkkal hoztuk, de talán már előző hazánkban gazdagodott ez a kapcsolat az északi normann kereskedőkkel. A normannok évenként végigkalandozták Európát, de nemcsak katonai úton arattak sikereket, hanem az európai Oroszország folyóinak mentén lehajózva, kiterjedt kereskedelmet is folytattak. Hazánkban is számos normann tárgyat találtak, köztük aranyozott lándzsát (talán királyi jelvény volt?), és normann munka a Prágában őrzött Szent István-kard nemes elefántcsont faragványa is. Szokás volt például a bizánci udvarban, hogy a testőrség tagjai közé normann egységeket szerződtettek. Úgy látszik, ez nálunk is megvolt, talán erről tanúskodik a sok Oroszi helységnév.

Nagyon érdekes, hogy a normannokkal való kapcsolat még első királyaink idejében sem szűnt meg, erről tanúskodnak az északra felkerült Stephanus rex-ezüstjeink és a XI. századi Árpád-házi királyaink pénzei.

Hogy nálunk a honfoglalás után milyen élénk lehetett a kereskedelmi élet, arról Ibrahim Ibn Jakub spanyolországi zsidó kereskedő tudósításából értesülünk. A prágai vásárról 963-ban azt írja, hogy Prágába mentek a türkök földjéről a türk, mohamedán és zsidó kereskedők, akik közt a bizánci arany szolgál fizetési eszközül! Mintha Szent István *Intelmeit* hallanók arról, hogy minél többfajta népet egyesít az ország, annál szilárdabb.

Az országon belül még sok ideig járta a tinópénz – erről még első Árpád-házi királyaink törvényeiből is értesülünk –, de a „külkereskedelemben" elsősorban a bizánci solidus szolgált fizetési eszközül, továbbá a magyar ezüst és a magyar ló.

Néhány szót a rajzról: jobb oldalon szláv rabszolgákat látunk, egy kis családot, ahol a mit sem sejtő kislány babáját babusgatja. Mohamedán és zsidó kereskedők szöveteiket, szőnyegeiket, ékszereiket kínálják, a normann kereskedő pajzsait, kardjait hozta

vásárra, hátul meg egy magyar a szablya hajlékonyságát próbálgatja, akárcsak kései utóda, a hódmezővásárhelyi parasztember, akinek kaszavásárlása jó fél órát tart, kipróbálván a kasza pengéjét sokféle módon: csengésében, meghajlításának hullámot verő élében s más egyéb próbákkal. Hát hogyne próbálták volna meg százféleképpen a szablyát, a kardot, hiszen életük függött tőle! A rajzban mindezek ellenére sok az elképzelés, de valahogy így kellett lennie.

AZ ASSZONYOK MUNKÁJA

A nemezkészítés elsősorban a lányok nehéz szórakozása volt, a ház körüli többi munka java része az asszonyokra hárult. A férfimesterek keze munkája – anyaguk a nehezen megdolgozható vas, fém és csont volt – megmaradt a sírokban, míg az asszonyok gyapjúval, lennel, kenderrel végzett munkája elenyészett az időben, s így csak nehezen tudunk számot adni róla. Láttuk, hogy például a jurta felállítása az ő dolguk volt. Beszámolónk azért is szegényebb a többinél, mert az asszonyok sírjában nem találunk például orsót meg tűt, mint az avar asszonyoknál, díszes tűtartókban – semmiféle munkaeszközt nem vittek magukkal másvilági életükre. Talán orsóik, amiket melléjük fektettek, faorsók voltak, akárcsak manapság, s így a földben elpusztultak. Még a fejedelemasszonyok is fontak. Szent István anyjáról, Sarolduról írja a velük egy időben élt merseburgi Thietmár, hogy: „Jobban tette volna, ha vértől szennyes keze (mivel egy ízben haragjában egy embert megölt) inkább az orsót pörgeti." A kereskedők által hozott finom holmikra csak a gazdagoknak tellett, a fonás-szövés egyébként házimunka volt. A honfoglalók asszonyainak sírjában igen finom szálakból való, sűrű szövésű vászondarabkákat találunk, lenből és kenderből. Az egyik sírban annak is volt nyoma, hogy az ing gallérját gyöngyökkel és aranyszálakkal díszítették.

A régi fajta malomköveket még ma is használják sok helyen, például a Dunántúlon és a Székelyföldön, de már sót őrölnek vele, és állványra szerelik. A kirgizeknél pedig suhancok kezelik a malmot

Az asszonyaink ingeit hímzettnek, kivarrtnak, színesnek kell elképzelnünk, mai népviseletünk nyilván sok mindent őriz az ősök hagyatékából. A len és kender feldolgozása: az áztatás, a szárítás, a tilolás, a gerebenezés, a fonás megannyi tapasztalatot és serény kezet kívánó foglalatosság volt.

Asszonyi munka volt a szőnyegszövés is. Feltehető, hogy a nagyobb, esetleg alakos szőnyegeket már mesterek készítették, de a házba, a lakásba való szőnyeg nők kezéből került ki. (A szőnyeg szavunk alapszava a szövésre mutat.) A bogozott, úgynevezett perzsaszőnyegek későbbi idők termékei. Mivel a nemzet jól ismerték, lehetséges, hogy nemezrátétes díszmunkákat is készítettek, miként erről a belső-ázsiai fejedelmi sírok hun kori szőnyegei tanúskodnak. Természetesen a ház körüli munka is az asszonynépet terhelte, így a baromfitartás is. Ez egymagában is letelepedésre utal, mert baromfiakkal nem lehet nomád módon vándorolni. Hankó Béla munkásságából tudjuk, hogy a honfoglalók tyúkja vörösesbarna, fogolyszerű tollazatú volt, hasonlított az apró termetű magyar parlagi tyúkhoz. Lúdjainkat, kacsáinkat már itt szelidíthették asszonyaink. Asszonymunka volt a főzés – erről sajnos igen-igen keveset tudunk – s az őrlés is. Erről szól a *Gellért-legenda*ban a magyarok szimfóniájáról megemlékező szép részlet is, mely szabad magyar fordításban így hangzik (egyszer Gellért kísérőjével, Walterral utazva egy faluban szállt meg): „Ott éjféltájban malomkövek zaját hallja, amit annak előtte nem látott volt. Miközben megállapította, hogy csak annak zaja lehet, azalatt a nő, aki a malmot forgatta, énekelni kezdett. A püspök csodálkozva mondta Walternak: Hallod-e, Walter, a magyarok szimfóniáját? Mindketten örvendettek az éneknek... Walter azt mondta, egyszerű ének ez, és a nő, aki énekli, gazdánk szolgálólánya, és a leány gazdája búzáját őrli, mivel ezen a tájon e kívül nincsen malom." A *Gellért-legenda* e kedves jelenetéből számunkra két dolog maradt meg: megmaradtak ősi népdalaink, amelyeket két zenei lángelménk, Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtött egybe, társaikkal egyetem-

ben, és megmaradtak telepeinken a malomkövek. S mivel malomkő igen sok kerül elő egy-egy telepen, feltehetően minden háznak megvolt a maga malma.

Rajzomon egy leány térdepelve őröl, egy másik meg fon. Az öregasszony már nem kuporodik a földre, csontjai fájnak, s csak foltozza a megrongyolódott ruhát. Közben nyilván mesél is, s a két fiatal meg a kislány elmerülve hallgatja a múltról szóló történeteket. A ruhákat nagyrészt népi viseleteink alapján képzeltem el. Ha részleteikben talán nem is, de hangulatukban hitelesek.

Szavunk iráni eredetű, s ott jelentése „ver", a nemezt ugyanis valóban összedöngölik, összeverik. Nemezt használtak jurtatakarónak, szőnyeg helyett, lótakarónak és még sok mindennek a háztartásban is. A nemezkészítés valóságos ünnepe volt a környék rokon vagy nem rokon leányainak, s akit nem hívtak meg rá, mélyen és kiengesztelhetetlenül megsértődött. Rajzunk alapjául a baskír és a kirgiz nemezkészítésről szóló leírások szolgáltak, de magam „beleköltöttem" ezekbe, mert úgy gondoltam, hogy ami a legényeknél a csűrdöngölő – azaz az újonnan épült csűr talajának letapodása tánccal –, az a leányoknál is meglehetett a nemez első összedöngölésének folyamán. Jókedvűen, mezítláb taposták egybe a gyapjúszálakat.

De kezdjük az elején. A megnyírt juhok gyapját szálakra zilálták. Ez vagy úgy történt, hogy botokkal verték, amíg csak szálakra nem hullott, vagy pedig – s ennek a magyar néprajzban voltak nyomai – íjféle szerszámmal, a húr megfeszítése és elpattintása nyomán támadt rezgő mozgást használták föl a szálak szétzilálására. Ezután a szálakat tiszta lepedőre terítették, meghintették vízzel, majd kezdődött egybeverésük. A girbegurba szálak egymásba fonódtak, és sűrű, tömör felületet alkottak. Nos, ide költöttem bele a lányok táncát. Régente a szüretkor is lányok taposták össze a kádakba gyűjtött szőlőt, gondoltam, így történhetett a nemeztömörítés első mozzanata is. Azután a már összeállt nemezt rúdra felhengerítették, a rúd elé lovat fogtak, s megfuttatták. Így a henger forgott is, de főként verődött. A már nagyjából kész nemezt a végén leányok megdöngölték, olyanképpen, hogy nekifeküdve, alsó karjukkal ütemesen ütögették, s közben helyet is cseréltek, hogy törékenyebb teremtés helyébe vaskos is kerüljön, így az ütögetés végül is egyenletes legyen. A nemezkészítés egész ideje alatt folyt a tréfálkozás, egymás ugratása. A már kész nemezt megmosták, a folyóra vitték, ráterítették a vízre, botokkal ütögették, hogy a gyapjúszálakról a mocsok lejöjjön, aztán hazavitték, s otthon megszárították.

Beszegett, színes nemezrátétminta egy altaji fejedelmi sírból

Nemezt fekete, fehér és szürke gyapjúból készítenek. A fehér nemez a legértékesebb, a fekete vagy a szürke nemez a szegénysornak és a cselédségnek jár (tudjuk, a fehér a megtisztelés színe volt!). A gazdag emberek és a vendégszobák nemeze rendesen fehér. Szürke nemezt használnak lószerszámok, nyergek alá izzasztónak. A szegény ember nemezkészítése sokkal egyszerűbb, rúdra göngyölve ütögetik. A kisebb darabok elkészítéséhez nem is hívnak egybe kalákát.

A nemezkészítés szép példája a közös munkának. Ilyenkor megszűnik a harag vagy a bosszú, s a rokon leányok együtt, viháncolva végzik izzasztó munkájukat.

Ha a földben el is pusztult, ami egykor nemezből volt, maradt egy szépséges emléke, mert időt álló anyagból, zománcból volt. A sodronyzománcról van szó, amit az egész világ magyar találmánynak tart. A színes nemezrátéteket sodrott szállal szegélyez-

ték, s ezeket a sodrott szálakat utánozta a színes zománcfelületeket keretező sodrony. A győri Szent László-herma szép vállgallérja, a boroszlói ereklyetartó Dorottya-szobor szép virágdíszes pártája nemezrátétes, gyöngyös munkákat utánoz, és fogalmat ad arról, hogy milyen színpompás volt a nemezek világa. Rokon népeinknél mind a mai napig szépnél szebb nemezrátétes munkák készülnek, az őskorból is maradtak reánk még szőnyegek is!

LEÁNYKÉRÉS

A honfoglalás kori magyar életről alig van írott forrásunk, ám érdekes, hogy éppen a házasságkötésről és annak előzményéről, a jegyváltásról, rendkívül becses, egykorú sorokat írt Ibn Rószteh és Gardézi, a két arab kortárs. Íme, a sokat idézett szöveg magyar fordítása Czeglédy professzor nyomán: „Leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összeülnek, a leány atyja a vőlegény atyját saját házába viszi, és mindent összegyűjt, amije csak van coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és rókamálból (ez a róka hasi részén levő szőrmét jelenti – a szerző), a brokát ruhahuzatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót. Mindezt egy szőnyegbe göngyöliti, és a vőlegény atyjának lovára kötözi, majd hazaküldi őt. Akkor az mindent elküld a leány atyjának, amire csak szükség van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot – és akkor hazaviszik a leányt." Nagy becsű ez az adat, nemcsak a leánykérés körüli alkudozások tekintetében, hanem abban, hogy mi minden érték gyűlt fel egy-egy családnál: prémek sora, szőnyeg, brokát, pénz, állat. Mindez arra mutat, hogy egy-egy házasság alaposan megcsappantotta a leány szüleinek vagyonát, akárcsak nemrégen egy-egy menyasszonyi ruha és lakodalom például a kalotaszegiek háztartását.

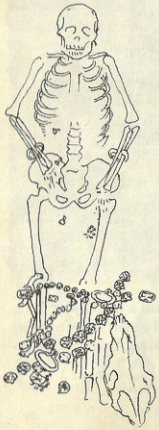

Hencidai (Bihar m.) honfoglalás kori temető 5. sírja (Fettich Nándor ásatása és sírrajza)

De ezen az írott forráson kívül a sírok is vallanak az esküvői ajándékokról. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy a honfoglalás kori női sírok lószerszámjai százszorta szebbek, rangosabbak, mint amit a férfiak sírjaiból ismerünk. Felvetődött bennem a kérdés: mi lehet ennek az oka? A feleletet a népszokások adták. Mondják, hogy a keleti lovas népeknél egy-egy esküvőkor a legfőbb látnivaló, amit minden vendég szakértő szemmel vizsgál s dicsér vagy korhol, a menyasszony lószerszámja. Erre büszke a család és a fiatalasszony. Százszor díszesebb ez, mint a férfiemberéké. Mármost abból, hogy a honfoglalás korában idős asszonyoknál is ezt a szép lószerszámot találjuk, az következik – és erre is számos példát ismerünk rokon népeink köréből –, hogy a hozományt az öregasszonnyal is eltemették, nemcsak a fiatalon meghaltakkal. Éppen Kalotaszegen (Erdélyben) hallottam odavaló református papoktól, hogy szívük összeszorul, amikor egy-egy idősebb asszony temetésénél látják azokat a múzeumba való, régi varrottasokat, írásosokat, amelyek – mint az asszony egykori kelengyéjének darabjai – sírba követik a halottat. A hozomány tehát részben mindvégig az asszony tulajdonában maradt, legalábbis ami személyes holmiját illeti. A többi nagycsaládjának tulajdonába került, talán csak hét év leteltével, mert egyes szólásmondások szerint az első hét esztendő a házasság próbája.

A kelengyéhez tartozó lószerszám eltemetésének szép példája a hencidai honfoglalás kori temető 5. sírja. A halott lábánál hevert a megnyúzott ló bőre, amiben benne hagyták a koponya és a lábak csontjait (csak ez maradt meg, a bőr elkorhadt), és ott látjuk a gazdag aranyozott, ezüstveretes lószerszámot. Mint érdekességet említsük meg, hogy ennek az előkelő hölgynek temetéskor levágták bal lába fejét, nyilván valamiféle babonás okból (talán, hogy a halott ne járjon fel sírjából az élők kísértésére). A sok száz magyar női sír közül csak ebben az egyben találtuk ezt a csonkítást.

A LEÁNYRABLÁS

Még 1944-ben jelent meg első nagyobb lélegzetű könyvem, *A honfoglaló magyar nép élete* címmel. Abban mindaz, amit itt e rajzok bemutatnak, le van írva, így a leányrablás szokása is. Szó szerint idézem régi könyvemet, mert ma sem tudok többet a kérdésről.

„A rokon népek nagycsaládjaiban a házasságnak három formáját ismerik: a leányrablást, ennek csökevényeként a színleges leányrablást s végül a vételt... A finnugor népeknél régebben általános lehetett a leányszöktetés. Jankó János – a múlt század végének fiatalon meghalt néprajztudósa – például egy Tobol vidéki faluban (Nyugat-Szibériában) csupa szöktetett asszonyt talált, s ott az a felfogás járta, hogy csak a szöktetett asszony tisztességes. A votjákoknál, a finneknél, az észteknél s a cseremiszeknél is számos emlék árulkodik a nem is olyan régen kihalt vagy még ma meglevő szokásról. Érdekesek azok a nyomok, amelyeket a nyelv őrzött meg: a vogulban és az osztják hősi énekekben pedig egy szó jelöli a lakodalmat és a háborút.

Asszony haja kontyba szedve, leány pártával az Alföldről és Kalotaszegről

A leányrablás magyar emléke eredetmondánkban maradt ránk. A Meótisz ingoványaiban letelepedett Hunor és Magyar Belár (Bulgár) király fiainak asszonynépére akad, s azokat sebes vágtatva elrabolja. A nők közt volt Dula alán fejedelem két leánya is, ezek egyikét Hunor, másikát Magyar vette feleségül. Kézai krónikásunk azt írja, hogy ezektől az asszonyoktól származnak a hunok valamennyien. Későbbi adataink már színlelt leányrablásról szólnak. Ezek közül igen fontosak törvényeink és zsinati határozataink. Első erre vonatkozó törvényünket szó szerint közlöm: Ha ki a vitézek közül rút, szemérmetlen, valamely lányt az ő szüleinek engedelme nélkül rabolna feleségül magának, parancsoljuk, hogy adja vissza a lányt a szülőknek, ha mindjárt valami erőszakot mívelt volna is rajta; és a rabló tíz tinóval fizessen a rablásért, jóllehet azután meg is békéljen a lány szüleivel. Ha pedig valamely szegény vagy közrendű ember indult ilyen cselekedetre, tegye jóvá a rablást öt tinóval – olvassuk Szent István II. törvénykönyvének 25. fejezetében. Ez a törvény világosan megmondja, hogy csak abban az esetben bűnhődik a leányrabló, ha a leányt az ő szüleinek engedelme nélkül rabolta el. A nagyváradi tüzesvas-próbáknál felvett jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy egy-egy leányrablásos lakodalom felért kisebbfajta háborúval. De nemcsak a középkori magyarságról vannak adataink a leányrablásra. Csík megyében (Erdélyben) még nemrégen is gyakorolták a szülői beleegyezés ellenére való leányszöktetést. A fonóból hazajövet raboltak el a leányt – a szerelmesek természetesen egymás közt megbeszélték a dolgot –, szekérre raktak, és a vőlegény eltörte a guzsalyát."

Az „eladó leány" és a „vevő legény – vőlegény" szavunk pedig a vétel emlékét őrzi, amint erről az eljegyzéshez készült rajz kapcsán szó esik majd. Mindenesetre rajzomból látszik, hogy itt bizony a színlelt leányrablásról van szó, mert a szöktetett menyasszony gyöngéden búvik meg „elrablója" karjaiban.

Se szeri, se száma – néhol még manapság is – a menyegző körüli szertartásos játékoknak, ezek néha bizony halálos verekedésbe torkolltak. Egy példa a találékonyságra. A Székelyföldön a század elején megtörtént, hogy a kikosarazott legény társaival felment az erdőbe farkast lőni. Aztán a farkas bőrét, húsát elásták a hidak alá, amelyeken a lakodalmas menet a templomba ment volna. De a lovak a híd előtt megtorpantak, nem mentek rá a farkasszagú hídra. Ezek után vagy keresés, vagy alkudozás kezdődött, vagy verekedés. A szertartásos alkudozás néha még a templomban az Úrasztala előtt is folyt, mígnem megegyeztek.

Temetőinkből is világosan látszik, hogy a magyar családi élet alapja az egynejűség volt. Lehettek nagyurak – mint például Ajtony –, akiknek háreme volt, de ez kivétel. A család bizonyos – régebben úgy mondtuk, mágikus – egységet képviselt. A családfő megérintette, és úgy osztotta ki az ételt, a családban a férfiaknak, nőknek megvolt a maguk tennivalója. Ha tehát valaki a menyegzőkor bekerült a családba, bizony ez szertartásosan ment. Nem arról van szó, hogy a fiatal pár esküvője szertartásos volt, ez természetes, hanem arról, hogy a családba való bevezetése, a szülőknek való bemutatása is ősi szokások szerint történt. Ezt egyáltalán nem befolyásolta az, ha például a leányt már régtől fogva ismerték és szerették, az a dolgok érzelmi része volt. De ahogy befogadták a családba, annak megvolt a maga hagyománya.

Már a házasságot megelőző szerelmi életnek is megvoltak a maga szokásai. Tele volt a legkülönbözőbb varázslatokkal, melyek java részét jól ismerjük a magyarság néprajzából. Jóformán az egész földkerekségen egyforma eljárásokkal kuruzsolják egymáshoz a szerelmeseket, vagy rontják meg az egymás felé induló szeretőket. A varázslatok legfontosabb eszköze mindenütt a vér, vagy ennek híján bármi, ami a varázslat személyéhez tapad (ruhafoszlány, lábnyom, szőrszál stb.). Valamennyi varázslat két alapgondolatra vezethető vissza: 1. A megetetés, megitatás, rákenés útján a varázslat eszközét a szerelmes testébe vagy testére kell észrevétlenül juttatni, s akkor nem tud többé szabadulni a varázslattól. 2. Amit a tőle szerzett valamivel, esetleg lábnyomával vagy a róla készült bábuval tesznek, az történik vele is. A szerelmi varázslatok nemcsak összehozhatják az egymáshoz vonzódókat, hanem meg is ronthatják őket.

Aranyozott ezüstveret díszes női viseletről

Bizony nehéz dolog volt a fiatalok összekerülése, még akkor is, ha a szülők eleve elhatározták a házasságot. De ha a menyegző végül megtörtént, sor került a szülőknek való bemutatásra. Itt is sok-sok néprajzi párhuzamra – köztük magyarra – kell támaszkodnunk, mivelhogy egykorú adatunk nincsen.

Az új házba bevitt asszony fogadása feltehetőleg a tűzhely mellett történt. A tűzhely az ősök lakóhelye, a szülés helye, a családba kerülő új tagot tehát először az ősöknek, a tűznek kellett bemutatni. Tagányi Károly, a századforduló gazdaság- és szokástörténésze így foglalja össze, amit erről a magyar népnél megtudott: „A szlavóniai magyaroknál sok helyen éjjel-nappal ég a tűz, melyet ők szénnek neveznek, és házassági szokásaikba is belevonnak. A kérők legelőször is a szenes házba, vagyis a konyhába nyitanak, s ott a tűzhely tüzét botjukkal szétverik... ha küldetésük sikerrel jár, s odaígérik a leányt, akkor előbb a tüzet összekotorják, s annak világánál beszélgetnek tovább." Esküvő után pedig a fiatalasszonyt a férj szülei a család tűzhelyénél fogadják. Ezzel a szokással magyarázható a „háztűznézés", „háztűzrontás" kifejezésünk. Bemutatáskor a fiatalasszonyt úgy kell átemelni a küszöbön, hogy ne érintse azt. A küszöbérintés tilalma mind a mai napig megvan számos keleti népnél, többek közt – jól emlékszem gyermekkoromból – nálunk, székelyeknél is. Talán őskori maradványként a küszöb is az ősök tanyája.

Ha ezek után megnézzük a rajzot, sok mindenre magyarázatot találunk. Látjuk a jurtában lobogó tüzet, a fehér szőrmén méltóságteljesen ülő apát s a nemkülönben komoly anyát. Mindketten ünnepi viseletben várják menyüket. A fiatal férj, a küszöbön átemelve, ölében tartja az új asszonyt, ők is ünneplőben vannak. Bizonyos, hogy ilyen alkalmakkor rigmusok, versek hangzottak el, talán-talán a násznagyok mondókáiban maradt némi nyomuk. Az ünnepség után megkezdődtek a dolgos hétköznapok. Az asszony már leánykorában beletanult a házimunkába, a férfi pedig folytatta apja mindennapi munkáját.

SZÜLETÉSI SZOKÁSOK

Hát erről meg honnan tudhatunk? – hangzik a jogos kérdés. A rajz tehát elejétől végig kitalálás lenne? Mi is van a rajzon? Párnával feltámasztva pihen a fiatal anya, mellette segítőtársa, lobog a tűz, és a jurtában, a férfiak oldalán a családfő ül komoly tartásban. Szemmel láthatóan a jurta ajtaján jönnek be emberek, akik közül az egyik kis csecsemőt tart a kezében. A viseletek nagyrészt hitelesek, illetőleg a magyar népviseletek ruhatárából kerültek az alakokra. Ám legalább ennyire hiteles a jelenet is, mindjárt megismerjük, min alapul. Elsősorban azon, hogy Árpád-kori okleveleinkben, okmányainkban töméntelen személynév maradt reánk, s belőlük sok mindenre lehet következtetni. Régi könyvemben, *A honfoglaló magyarság életé*ben írtam már a névadás szertartásáról, nagy nyelvészeinknek, elsősorban Pais Dezsőnek vizsgálatai és a néprajzi irodalom alapján: „A névadás első törvénye, amit még ma is sok helyen betartanak, hogy a névadás-keresztelés előtt a gyermek nevét nem volt szabad kiejteni. Szeged környékéről jegyezte fel Kálmány Lajos, hogy a gyermeket keresztelés előtt »Nemtudomkának« hívják, mégpedig azért, hogy a rosszak ne tudják meg a nevét, mert keresztelés előtt könnyen megronthatják a gyermeket. Szőregen például arra a kérdésre, hogy: No, kisbabátok van? – úgy felelnek: Nincsen nékünk kisbabánk, csak pogánkánk van!«"

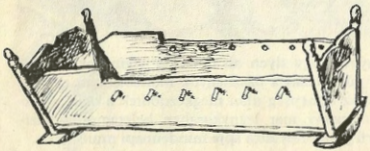

Népi bölcső a múlt századból

Általános néprajzi megfigyelés, hogy a rontó varázs elleni védekezés még fokozottabb olyan családokban, ahol az újszülött születése előtt több testvérkéje meghalt. Mészáros Gyulának a csuvas ősvallásról írott könyvében találjuk például a következő csuvas szokást, olyan háznál, ahol már több csecsemő meghalt. Születéskor a bábaasszonyon kívül javast is hívnak a házhoz, aki az újszülöttet, mihelyt megmosdatták, átvette, bevitte a házba, és így szólt a jelenlevőkhöz: Gyermeket találtam, eladom, vegyétek meg. Kell néktek ez a gyermek? – Hol találtad? – kérdik a jelenlevők. – A szeméten találtam – válaszol a javasember. Ettől kezdve aztán Szemétnek hívják. A rontó szellemek előtt letagadják, hogy féltik, szeretik a gyermeket, hiszen nem is az övék, hanem a szeméten találták. Nos, Árpád-kori neveink között is van Szemét. Nyilvánvaló, hogy tulajdonosa valami hasonló szertartás következtében kapta nevét. De egész sor más név is mutatja, hogy féltek a rontástól. Íme, néhány: Nemvaló, Nemvagy, Mavagy, Nemél, Haláldi, Csúnya, Szennyes, Előd (az elsőszülött), Ketüd (másodszülött), Négy, Öt, Hat és így tovább. Pontosan ilyenfajta névadást figyelhetünk meg a török népeknél.

Van még egy mód arra, hogy a rontó szellemet megtévesszék: az újszülöttet a jurta hátsó falánál kidugják a lakásból, többször megkerülik vele a jurtát, s úgy hozzák be az ajtón. Ilyenféléről írhat Bornemisza Péter is, a nagy prédikátor, amikor azt mondja: ha azt akarják, hogy az újszülött soká éljen, adják ki az ablakon, s kerüljék vele meg a házat.

Mindent megragadnak tehát, hogy letagadják a gyermekhez való ragaszkodást, s még mai napig is illik az újszülöttre mondani: phi, phi – mintha köpnének –, hogy meg ne igézzék. Gyakoriak a kisgyermekek kedveskedő csúfnevei is.

Nos, ezek után úgy érzem, hogy rajzom nem pusztán kitalálás, hanem ezeknek a szokásoknak mintegy summája, az ajtón bejövő rokonsággal, amint karjukban hozzák a bepólyált kisbabát.

Figyeljük meg a rajz részleteit. A fiatalasszonyt párnák támasztják meg, a párnavégeket hímzés díszíti. Valahogy így kel-

lett legyen, de erre semmiféle közvetlen bizonyítékunk nincsen azon kívül, hogy népművészetünk legszebb emlékei közé tartoznak a díszes párnavégek. A fiatalasszonynak és társnőjének viselete nagyrészt a kalotaszegi ősi viseletet példázza. A jurta bal oldali falán (a női részben) ruhák, a „menyegzői láda", és a szülésnél használt meleg vizet tároló tekenő van. Víz forr a tűzön is. A jurta férfioldalán tegez, fegyverzet, bőrzsákban tárolt „vagyon" van. A csecsemőt behozó asszony és férfi viseletét az előző rajzokból jól ismerhetjük. Az apa övéről csüngő veretes mellékszijak gondolatát az onogur-magyarok sírjaiból vettem.

A TEMETÉS

A régészet, s természetesen a mi régészetünk is, hosszú időn keresztül elsősorban tárgyakkal foglalkozott, a telep és a temető leleteivel. Aránylag későn ébredtünk rá, hogy a temetés módja – amely a temetés szertartását tükrözi – legalább olyan fontos, mint a sírban talált lelet. Még később ébredtünk rá, hogy a temető térképének egésze még éppenséggel az élő nagycsalád vagy falu tükörképe a halálban. Ekként a temetési módokra egyre jobban kezdtünk ügyelni. Előbb csontvázlapokat készítettünk a sír összes adatainak feljegyzésével, ma már ez a módszer is elavult, és minden sírról pontos, milliméterpapírra feljegyzett rajz készül. Az egyre pontosabbá váló megfigyelésekből azután páratlan gazdagsággal bontakozik ki a régiek sok-sok szokása, hiedelme, babonája.

Egy példával kezdem. Már a századforduló táján megfigyelte Jósa András, a szabolcsi csodadoktor, a nyíregyházi múzeum megalapítója, hogy a honfoglalók sírjaiban a lónak csak koponyáját és négy lábcsontját találják. De nem tudott ebbe belenyugodni, s eleinte azt hitte, hogy a többi csont – tehát a bordák, a medencecsontok, a felső lábszárcsontok stb. – elkorhadtak. De később mint orvos belátta, hogy el kell fogadnunk: csak a lókoponyát és -lábakat tették a sírba. Hogy miért és hogyan, arra én jöttem rá, olyan esetekből, amikor a koponyát és a mellső lábcsontokat a halott feje mellett, a hátsó lábakat a halott lába mellett találtuk, és a ló dereka táján kengyeleket, ami annyit jelentett, hogy a nyerget! Nos, ezt nem lehetett másként magyarázni, mint úgy, hogy a lovat az áldozati tor alkalmával megnyúzták, a bőrében benne hagyták a koponyát és a négy lábcsontot – ezeket ugyanis nagyon nehéz nyúzni –, s aztán a lóbőrt temették a halott mellé. Ennek kétféle módja volt: az egyik az, amit a rajzon látunk, amikor a lóbőrt kitömték, s úgy fektették a halott mellé, a másik pedig az, amikor a lóbőrt 40 napig a sír fölött egy rúdon fellógatták, s aztán a sír végébe, tehát a temen lábához beásták. Mindkét lótemetésnek számtalan példáját ismerjük.

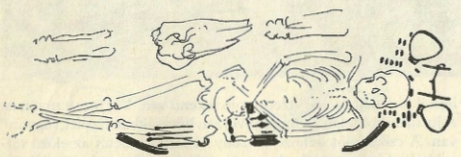

Fej alá tett nyereg, ahogy az a sírrajzban jelentkezik

Nézzük a férfi vagy az asszony eltemetését. Világos, hogy a halott fölé valamilyen védő mennyezetet szerkesztettek, mert behantoláskor a föld nem hullott a hullára. Ezt onnan tudjuk, hogy sok sírban a koponya kimozdult a helyéből, oldalra fordult, az állkapocs levált a koponyáról stb. Ez csak úgy lehetséges, hogy a temen fölött üres tér volt, amelyben az izmok és inak elkorhadásával a csontok szabadon kimozdulhattak helyükből. (Ha ugyanis föld boritotta volna be a tetemet, semmi erő nem lett volna képes elmozdítani helyükből a csontokat.)

A halottat díszesen felöltöztetve, rangjának megfelelően temették el, de a leletek helyzetében néha rendellenességet figyelhetünk meg, azt például, hogy a fegyvereket az ellenkező keze ügyébe rakták, mint ahogy az a földi életben szokásos. Például a szablyát – amit bal oldalt viseltek – a jobb oldalra tették át, a tegezt, ami az életben az övről jobb oldalt függött le, a bal oldalra helyezték. Kutatván e különös szokás okát, figyelmünk a török–tatár népek temetkezési szokásaira terelődött, ahol még a múlt században is úgy földelték el a halottat, hogy mindent ellenkező keze ügyébe tettek, mert azt hitték, hogy a másvilágon a jobb kéz ballá, a bal jobbá változik. Úgy látszik, hogy ez a hit megvolt a honfoglalók öregebb nemzedékében is. Hogy miből keletkez-

hetett ilyen meglepő másvilágképzet, arról csak találgathatunk: a régiek tán azt hitték, hogy a tócsák, állóvizek tükrén át belelátnak a földbe, ahová halottaikat temették. Ám a víz fölé hajló ember ha megmozdult, jobb kezével a tükörkép bal keze mozdult, s ha a fák a földből felfelé nőttek, a tócsa képében lefelé, egyszóval a tükörképen minden fordítva volt.

A pusztai ember úgy alszik kint a ménes mellett, hogy lenyergel, s a nyerget feje alá teszi. Néhány öreg magyar sírjában a kengyeleket – tehát a nyerget – valóban a fej alatt találtuk. Ilyen s más – néha megható – magyarázatokkal szolgálnak a sírok. Az egyik fiatal leány mellére virágcsokrot tettek, amint ez a földben megőrzött virágpor (pollen) elemzéséből bebizonyosodott.

Elképzelés után készült rajz, amit azonban igen komoly érvek támogatnak. Mit is látunk a rajzon? Kissé íves sorban egyszerű fejfákat s a felénk eső sír mellett a család tagjait és egy rúdra felfüggesztett lóbőrt. Mindezt honnan lehet tudni? Megfigyeltem egy honfoglalás kori temető elemző rajzát (a bezdédi – Szabolcs megye – temetőét, amelyet Jósa András ásott ki). A sírok nagyjából ívesen sorakoznak, középütt van a nagycsalád fejének sírja, tőle balra a férfiak, jobbra a nők fekszenek. Ha megnézzük a hencidai gazdag nő sírrajzát (a 88. oldalon), látjuk, hogy a csontváz lábánál fekszik a ló koponyája és négy lábcsontja. Mármost az ásató régész azt tapasztalja, hogy ilyenkor az állati csontok valamivel magasabban fekszenek, mint a halott csontjai. Ebből a megfigyelésből meg abból, amit a török–tatár népek kutatói jegyeztek föl, a következő kép bontakozik ki.

A halott torát megülik a sír közelében, megnyúzzák a lovat, bőrében hagyják a koponyát és a lábcsontokat, aztán egy kelet felé irányított póznára húzzák a bőrt. Negyven nap múlva azután beleásnak a sírba a halott lába tájára, és beleresztik a lóbőrt, esetleg a -szerszámot is. A lovas temetkezés másik változatát az előző rajzon láthattuk, amelyen az öreg magyar mellé kitömve tették a lovát.

Kérdés, hogy vajon miféle hit rejtezik e szokás mögött? Nos, a török–tatár népek néprajza hemzseg olyan hiedelmekben, hogy

A tükörkép példája a Kolozsvár, Zápolya utcai honfoglalás kori temetőből

ha az elejtett vagy megölt állat bőrét, koponyáját és lábcsontjait megőrzik, sőt bőrébe belevarrják az életfontosságú szervek egy darabkáját (szív, tüdő, máj, vese), akkor az állat vagy a másvilágon, vagy itt a földön újra életre kel. Ily módon sem a halott, sem az élő nem lát szükséget vadban, hátaslóban. A halottnak mindent megadtak másvilági útjára, ami járt neki. A tehetősebbek mellé még lovuk bőrét is felszerszámozták.

Hogy valóban létezett ilyen elképzelés, arra egy nagyon érdekes magyar monda vet fényt. Luby Margit néprajzkutatónk jegyezte föl a Nyírségből azt a csodás tudományú kocsisról szóló történetet, mely az előző rajzhoz is magyarázatul szolgál. A történet hőse egy Kócsön nevű kocsis, aki szinte repült lovaival, s a néhány órás utat néhány perc alatt tette meg velük. De nehéz természetű ember volt, gyakran összeveszett gazdáival, s ott hagyta őket. Ilyenkor a gazda lovai sorra megdöglöttek. Mikor azután a kocsis nagy könyörgésre visszament, az istálló gerendájáról levett egy botot, ráütött a lovakra, és azok életre keltek. Ám egyszer úgy megharagudott egyik gazdájára, hogy semmi kérésre nem volt hajlandó visszamenni. Erre a gazda, hogy a kárából valami hasznot is lásson, el akarta adni a döglött lovak bőrét. Cigányok jöttek megnyúzni a lovakat, s elámultak, mert látták, hogy azok voltaképpen csak lóbőrök, szalmával kitömve. Íme, ezer évet vészelt át a kitömött lóbőr históriája, az, amit a sírjainkból ismerünk.

S még valamit. Szó volt már arról, hogy egy-egy ilyen temető egy-egy nagycsaládé (háromnemzedéknyi család élt együtt, és gazdálkodott közösen). A sírok egymásmellettisége megmutatta, hogy a férfioldal és a női oldal egymásnak tükörképe, tehát kiscsaládok férj-feleségét temették el a sorba. Megmutatta azt is, hogy a középső, legrangosabb sír két oldalán egyre szegényebbek a sírok, akárcsak a nagycsaládban, a fiatalabbaknak mind kevesebb jog jutott a közösből. De, ami a legfontosabb, megmutatta őseinknek azt a hitét, hogy a földön együtt élő emberek a másvilágon is együtt maradnak, és ki-ki tovább végzi a maga

teendőjét. Szép és tiszta világkép volt ez, nemhogy szégyenkeznivalónk nincsen ezen, de tisztelettel gondolhatunk eleinkre, akiknél az evilági és a másvilági élet egymás tükörképeként teremtett rendet az életben.

Temetőink szépséges fejfáiról még a mai napig is meg lehet állapitani, hogy gyermek, férfi, vagy nő sírján állanak. Kutatóink ebből arra következtetnek, hogy eredetileg a halott szobrát állították a sírra, úgy mint a délorosz sztyeppén a kőbálványokat.

Már a múlt század kiváló ősvalláskutatói – pl. Kállay Ferenc, Ipolyi Arnold – fölfigyeltek a táltos alakjára, aki ősvallásunk maradványa lehet a magyar néphitben. Legkiválóbb értelmezője Kálmány Lajos Szeged környéki káplán, a magyar ősi hitvilág emlékrögeinek csodás gyűjtője volt, majd a Freud módszerével dolgozó Róheim Géza, s Diószegi Vilmos, aki szó szerint életét áldozta gyűjtőmunkájáért. Sokat foglalkozott ezzel Pais Dezső, aki nyelvészeti oldalról tanulmányozta a táltoskérdést, s jómagam, aki kétségbe vontam az ázsiai sámánokkal való közvetlen kapcsolatukat. Íme, egy névsor – korántsem teljes –, amely azt mutatja, hogy a táltoskérdés szinte központi témájává vált néphit- és ősvalláskutatásunknak.

Igen korán nyoma van táltosainknak, először 1046-ból, amikor a Péter király ellen felkelt „pogány" lázadók vezére, a békési Vata, „fejét megberetválván, és hajából pogány módra három csimbókot eresztvén, elsőnek ajánlá magát a magyarok közül az

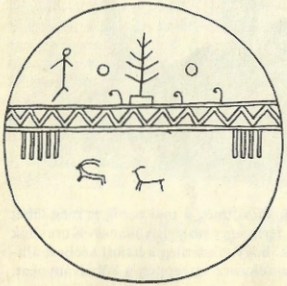

Sámándob az Altajból. Az eget és a földet elválasztó vízszintesről 9 ongon (ős szelleme) csüng le

ördögnek". Fia pedig, János, „táltosokat, nézőket és javasasszonyokat gyűjtött maga köré, ezek ördögi énekeket" zengtek az új hit ellen. Ugorjunk most jó 700 esztendőt, s nézzük, mit talált Györffy István Túrkeve jegyzőkönyvében a békési születésű Csuba Ferencről. Ő azzal hitegette a népet, hogy táltos, s meglátja a földbe rejtett kincset, s aki „azon rossz szemeit csodálatosan forgatja, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódítja a dolgot, azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van". Táltosaink tehát nem haltak ki a kereszténység felvétele után, hiszen 1725-ben Debrecenben azt vallja Bartha Andrásné, hogy „a táltosságra nem tanított senki, mert azt az Isten anyja méhében formálja". Néprajzkutatóink mind a mai napig szebbnél szebb táltosmondákat jegyeznek föl népünknél.

Mit is tudnak táltosaink? Általában csak a szegény embereket keresik föl, a faluvégi utolsó házakban, s ott tejet kérnek, mást el nem fogadnak. Egy idő múltán nyugtalanok lesznek, s mondják a háziaknak, hogy jön ellenfelük fekete bika képében, s fehér bikává változva meg kell vele küzdeniük. Arra kérik gazdáikat, ha úgy látják, hogy alulmaradnának a küzdelemben, ragadjanak villát, fejszét, ami a kezük ügyébe akad, és vágják el a fekete bika horgasinát. Kapcsolatot találtam a *Szent László-legenda* tüzet okádó rabló kunja (aki mindig sötét, Szt. László pedig fehér) és e közt a táltosmonda között, mert a kunt is csak a horgasinán tudja megsebezni az elrablott magyar leány.

A táltos népi tudásunk szerint már annak születik, foggal vagy eggyel több ujjal. Növekedvén kapja meg a táltostudományt, amikor is szörnyű megpróbáltatásokon (szétszaggatás) esik át, nyilván révületében.

Nos, sokan kapcsolatba hozták táltosunkat az ázsiai sámánokkal, akik dobveréssel és méreggel révült állapotba hozzák magukat, s így másznak föl a jurta közepébe állított berovott sámánfa lépcsőin a mind magasabb mennyei rétegekbe, hogy ott találjanak gyógyírt a betegségre, vagy lássák meg a lopott holmit. Néprajztudósaink az „égig érő fa" meséjének rovátkolt világ-

fájában (ezeket a rovátkákat a kis kanász vágta bele a fába, s így jutott mind fennebb és fennebb a nap anyja, a hold anyja, a szél anyja birodalmába) ilyenféle sámánszertartás maradványát látják. Bár a magyar táltos szerepe egészen más, mint a sámáné, lehetséges, hogy néhány nemzetségünkben, néprészünkben megvolt az ázsiai sámánhittel rokon táltosképzet is. Ilyen dobbal való szertartás emlékét idézi föl rajzom a révülettel, a dobbal, a csudaváró férfiakkal. Bizonyos, hogy ilyen szertartásokra csak elvétve került sor, de azért itt a helye a honfoglalók mindennapjáról készült rajzok között.

Erről úgyszólván semmiféle egykorú adatunk nincsen. Mégis bizonyos következtetéseket levonhatunk ásatási tapasztalatainkból. Tudjuk már, hogy ahol koponya- és lábcsontokat találunk, ez arra vall, hogy a halott lovát megölték, megnyúzták, és húsát megették. A másik megfigyelés, hogy néha – elég ritkán – edényben valamiféle folyadékot is adtak a halott mellé, mintha megkínálták volna vele. (Jó lenne tudnunk, hogy mi volt az: bor? kumisz? vagy csupán lótej?) Mindenesetre kezd kirajzolódni a halotti tor eszem-iszomja, legalább nagy vonalakban. *A honfoglaló magyar nép élete* című, már többször idézett könyvemben a következőket írtam a halotti torról: „A halotti tor időpontjáról sajnos nem tudunk közelebbit. Azt sem tudjuk, mennyiben tartották a sírnál, s mennyiben odahaza. Gondoljuk, hogy a halott lelkének végleges elköltözéséig az étkezéskor a halott számára

Mázas boroskanna honfoglalás kori sírból

helyet hagytak, az ételből pedig az első falatot a tűzre vetették, vagy a halott bábujához helyezték. Míg a halott a lakásban volt, virrasztottak, ilyenkor nem volt szabad elaludni, mert az alvó ember lelke kiröppen a testből, s az üres testet megszállotta volna a halott közelben bolygó lelke. Virrasztásokon és torokon került sor a halott tetteinek elsorolására, s ez volt a népköltészet melegágya is. Különös ünnepségekre, házassági szertartásokra került sor akkor, ha hajadon leány vagy nőtlen legény halt meg."

A halotti tor alkalmával rendezett nagy futtatások, birkózások s más ünnepségek semmiben sem különböznek a születéskor, lakodalomkor rendezett ünnepségektől. Mindhárom alkalommal ugyanazokat az áldozatokat mutatják be.

Kísérjük figyelemmel rajzomat. Mit látunk rajta? A jurta falára, a családfő mögé 7 szalagot függesztettem, ezek a „családi szentélyben" a hét halott őst képviselik. A négy férfi törökülésben, ünnepi díszbe öltözve ül, és elgondolkozva tartja kezében a kumisszal telt csészét. Tudnunk kell, hogy a keletiek csészéjének nincsen füle, olyanképpen isznak belőle, mint a rajzon látható. A nők mellett áll a kumiszostömlő. A halott helyét megterítették fehér kendővel, és arra tálalták a neki járó ételt. A tűzhely melletti cserépbográcsban ott a megfőzött juhhús vagy más eledel, és az ülők előtt egy-egy fatálon a kitett étel. A nők félrevonulva, szemüket lesütve esznek, köztük a kislány is. Ez régi szokás, a nők sok helyütt – például odahaza, a Székelyföldön – még ma sem ülnek le az asztalhoz a férfiemberekkel együtt. A nők ruhája nagyjából népi viseleteinket követi, bár vannak ásatási tapasztalataink például az elkötözött ingujjra, a felálló nyakú ingre stb. Az ing finom szövésű vászna ugyanis fémrozsdával átitatva foszlányaiban itt-ott megmaradt.

Ehhez a nagyon kevés bizonyossághoz idézzünk néhány adatot a török népek szokásaiból. Vámbéry Ármin például a csuvasokról azt írja, hogy ha a halottól mindenki elbúcsúzott, és a sírt betemetik, a jelenlevők enni-inni kezdenek, és közben ételt-italt tesznek a sírra. Maga a tor rendszerint vad dínomdánomba ful-

lad. A negyvenedik napon leölik azt az állatot, amelyet a halott még életében kijelölt, a megfőzött hús egy részét más ételekkel együtt a sírra teszik, a sírt pálinkával, sörrel meglocsolják, és leírhatatlan jajveszékelésben törnek ki. Eközben a kutyák lakmározzák a sírra tett ételt, a csuvasok hite szerint ugyanis a megholt lelke kutyákba költözik. Ezután kezdődik a halottas házban az evés-ivás, muzsika, tánc. Ez a néhány csuvas adat kiegészíti elképzelésünket arról, hogy hogyan történhetett. A sírok földjében talált egy-két cserép talán azt bizonyítja, hogy bizonyos idő elteltével eleink is megvendégelték a halottat.

Valljuk meg őszintén: nincs egykorú emlékünk a regősről. Nincsen például sírunk, amelyről ki tudnók mutatni, hogy regös nyugodott benne, nem ismerjük hangszerét sem, amivel énekét kísérte. Nyilván valamilyen kobozszerű hangszer lehetett, amiként ezt a keleti énekmondóknál mai napig is látjuk. A hangszer dolgában segített, hogy a pécsi székesegyház román kori faragványai közt találunk egy hangszert tartó aggastyánt, s ezt vehettem alapul, amikor ülő regösünk kezébe kobzot adtam.

Hogy hogyan s mit énekelhettek, arról érdekes fölfedezést tett egykori krónikakutatónk, Jakubovich Emil. Ő ugyanis a *Képes Krónika* egyik részletét magyarázva ismerte föl a regös énekének jellegzetességét. Olvassuk el a szöveget, látszólag semmi köze tárgyunkhoz, s mégis benne van a megoldás. A *Krónika* az egyik Taksony-kori, csatavesztéssel végződött hadjáratunkról szólva, így ír: „... visszatérőben a Rajnán, Türingia városánál, hét magyart kivéve, mind leölte. Hetet pedig közülük meghagyva, füleiket levágva, küldött Pannoniába." Ezzel kapcsolatban a *Krónika* elmondja, hogy ez a hét gyászmagyar nem azonos a hét kapitánnyal (honfoglaló vezérrel): „Akik magukról éneket költve, énekeltették magukat világi tetszésért és nevök híresztelésére." A szövegben a lényeg: „magukról énekeket költve", azaz első személyben szól róluk az ének, mintha maguk szólalnának meg. Nos, a török–tatár hősi énekek is mindig első személyben szólnak, tehát nem úgy beszélnek, énekelnek a hősről, mint külső személyről, hanem úgy, mintha maga mondaná el hírének, nevének dicsőségét. Ezeken a hősi énekeken nevelődött fiatalságunk, ezen méláztak el lakomázás közben az egykori harcosok. Regöseinknek – akárcsak mai költőinknek – a népi-nemzeti érzést ébren tartó, serkentő szerepe volt.

Húros hangszer a pécsi székesegyház egyik szobrán (XII. sz.)

A magyar köztudatban a regös fogalom a dunántúli és székelyföldi regösénekekhez kapcsolódik, amelyek népköltészetünk gyöngyszemei. Ezeket a regösénekeket Sebestyén Gyula gyűjtötte össze, s számuk azóta is szaporodik. Íme, egy részlet egy Zala megyei változatból:

Eljöttünk, eljöttünk
Szent István szolgái.
Régi szokás szerint
Akarjuk tartani.
Sej, regörejte, sej regörejte!...
Amott keletkezik
Egy fekete felhő,
Abban tollászkodik
Csodafüszarvas.
Csodafüszarvasnak
Ezer ága-boga
Ezer misegyertya,
Gyujtatlan gyulladjék,
Oltatlan aludjék.
Sej, regörejte, sej regörejte!

Ezek a regösök a királyság megalakulása és a kereszténység felvétele után afféle szórakoztató vándormuzsikusok lettek. Sok

oklevelünkben említik a regöst, de már csak mint „együtt ivót", egy kissé amolyan bohócfélét.

Pais Dezső, kiváló nyelvészünk a „regös" szót elemezvén, kapcsolatot talált az elrejtőzéssel, a révülettel, tehát eredetileg rokonságban lehettek a táltosokkal, s talán afféle sámánkodók is voltak, akik a bajba jutottak orvosságát keresték. Pogánykori hitvilágunk sok eleme maradt fent keresztény mezben. Legutóbb népi vallásos szövegekben találtak ősvallási töredékeket.

Most azt kellene írnom, hogy ezzel befejeződött a könyvem – igen ám, de érzékeltetni akartam, hogy a magyar nép életében ez a korszak nem befejezése valaminek, hanem éppenhogy a kezdete 1000–1300 éves kárpát-medencei életünknek. Így jutottam arra a gondolatra, hogy „a tűznek nem szabad kialudnia", s ezért a tűz mellé – emlékezzünk csak arra, hogy „Emese álmá"-ban is a tűzből kel életre az ős – fiatal anyát rajzoltam, amint gyermekét, a jövendőt táplálja. A menyecske viseletében ismét keveredik az, amit biztosan tudunk (pl. a veretes csizma, a bő bugyogó), s amit csak sejtünk (az áttört halántékkorong viselete és általában a mellény és az ing, amelyeknél kalotaszegi emlékképeket használtam fel).

A háttér szőnyegén a galgóci honfoglalás kori tarsolylemez mintahálóját használtam föl, a tarsolylemez szövött-fonott-hímzett mintákat utánzott.

Végezetül: múltunknak az a képe, ami a rajzokból kibontakozik, nem keresi a hősiességet (bár az is van benne), nem keresi a mindig győző hamis ábrándjait (a hét magyar siralmas képe), nem szónokol, hanem megmutatja a mindennapi életet, nehéz munkájával és örömével, felvillantja ősvallásunk szépségeit (Emese álma, a csodaszarvas) és a halálban megnyugvó embert. Honfoglalóink mindennapja gazdag volt, s ez a gazdagság tükröződik későbbi törvényeinkben, krónikáinkban is, amelyekből bőven idéztem. Idéztem régen írt könyvemből, *A honfoglaló magyar nép életé*ből, és mások eredményeiből is, mindig megmondván, hogy ki jutott erre vagy amarra az eredményre. Úgy érzem, ez az őszinteség is hozzájárul majd, hogy tévhitek felelőtlen dicsőségkeresése vagy éppen ellenkezőleg, a „nomád horda" képzetei közt meglássuk múltunk értékeit, s megszívleljük Zrínyi Miklós szavait: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók."

VÉGÉ

TARTALOM

Emese álma 6
Rege a csodaszarvasról 8
Álmos fejedelem 10
A vérszerződés 12
Árpád és a székelyek 14
A fehér ló mondája 16
Lehel kürtje 18
Botond 20
A tanács 22
Attila városában 24
A hadrend 26
Az üldözés 28
Közelharc 30
Sankt Gallen 32
A hét gyászmagyar 34
Géza nagyfejedelem 36
A költözés 38
A jurta felállítása 40
A földkunyhó 42
A fiúk játéka 44
A kislányok játéka 46
Vadászat 48
Vízi vadászat 50
A halászat 52
A méhészet 54
A szántás 56
Az aratás 58
A ménes 60
Lófejés 62
A nyergesmester 64
Az ötvös és a kardcsiszár 66
A fazekas 68
Íjasmester 70
Nyílvesszőfaragók 72
A játék 74
A lóverseny 76
A kardtánc 78
Koponyalékelés 80
A vásár 82
Az asszonyok munkája 84
Nemezkészítés 86
Leánykérés 88
A leányrablás 90
Bemutatás a szülőknek 92
Születési szokások 94
A temetés 96
A temető 98
A táltos 100
A halotti tor 102
A regös 104

LÁSZLÓ GYULA

50 RAJZ A HONFOGLALÓKRÓL

Egy évezreddel ezelőtti világba viszi el az olvasót ez a képeskönyv: honfoglaló eleink mindennapjaiba. Lapozgatunk, s hol a kardkovácsot, íjkészítőt lessük meg munka közben, hol a jurta mélyére pillantunk be, vendégei leszünk a menyegzői vigasságnak, vagy megismerjük a félelmetes pusztai harcmodor fortélyait. Egyszóval: a rajz és a magyarázó szöveg varázslatával részeseivé válunk az egykori magyar életnek. 1944-ben jelent meg a szerző korszakos jelentőségű könyve: *A honfoglaló magyar nép élete*. Ez a képeskönyv annak a nagy munkának dióhéjnyi s a művészi rajzokkal még meggyőzőbb erejű mondanivalóját adja a mai olvasónak. Második, változatlan kiadás.

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

Tíz éven felülieknek

ISBN 963 11 4419 4

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó: Sziládi János igazgató

Athenaeum Nyomda (85.2058), Budapest, 1986
Felelős vezető: Szlávik András vezérigazgató
Felelős szerkesztő: Karádi Ilona
A szöveget gondozta: Grabner Mária
Műszaki vezető: Szakálos Mihály
Műszaki szerkesztő: Deák Ferencné
Képszerkesztő: Zigány Edit
72 600 példány. Terjedelem: 14,42 (A/5) ív. IF 5526

65,– Ft